

Universitat
de les Illes Balears

TREBALL DE FI DE MÀSTER

ACTUALITZANT EL PASSAT ANÀLISI DE LLIBRES DE TEXT I PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

Maria Alejandra Galmés Alba

Màster Universitari en Formació del Professorat

(Especialitat/Itinerari de *Geografia i Història*)

Centre d'Estudis de Postgrau

Any Acadèmic 2020-21

**ACTUALITZANT EL PASSAT
ANÀLISI DE LLIBRES DE TEXT I PROPOSTA
DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES
ILLES BALEARS**

Maria Alejandra Galmés Alba

Treball de Fi de Màster

Centre d'Estudis de Postgrau

Universitat de les Illes Balears

Any Acadèmic 2020-21

Paraules clau del treball:

Prehistòria, Arqueologia, Illes Balears, llibres de text

Tutora del Treball: Susana Pons Campins

RESUM

El present treball pretén analitzar com s'ensenya la Prehistòria de les Illes Balears dins l'àmbit escolar, i s'aconsegueix una educació amb uns continguts acurats i propostes que motivin i encoratgen l'aprenentatge significatiu dels alumnes. Per això, s'ha partit d'un anàlisi dels llibres de text, ja que aquests són la fórmula estandarditzada per la que els continguts dels currículums educatius es tradueixen en plantejaments didàctics concrets. L'anàlisi d'aquests en ha permès veure la divergència de propostes interpretatives entre aquests i l'Acadèmia, així com la perpetuació d'un discurs històric descarregat del seu potencial d'interrogació de la realitat, ja que està desconnectat de les fonts d'aquest, és a dir, de l'Arqueologia.

Per això, s'ha realitzat una proposta didàctica en dos eixos. En primer lloc, una actualització dels continguts des d'una vessant més social, connectant-los amb la pràctica arqueològica i fomentant una actitud crítica vers la construcció del discurs històric. En segon lloc, una proposta didàctica flexible a través de sis activitats que mostren la relació entre el discurs històric i la construcció d'aquest, i que connecten amb el paisatge i el Patrimoni arqueològic de les Illes Balears.

En conjunt, creiem que aquests materials flexibles poden ser una alternativa més dinàmica als llibres de text, ja que es poden adaptar a les necessitats de cada docent, i adrecen algunes de les mancances d'aquests materials.

PARAULES CLAU: Prehistòria, Arqueologia, Illes Balears, llibres de text

ABSTRACT

In this study, the materials and approach of teaching Prehistory of the Balearic Islands has been examined to evaluate its effectiveness in providing an engaging, accurate and effective education. The current state of the art was evaluated through the analysis of textbooks, which are the standard way in which the curriculum is translated into the classroom. Analysis of these materials reveal that the content being taught is significantly outdated and are taught in a manner which does not encourage students to question how the historical narrative has been built from the supporting Archaeological data.

To address these issues new educational materials have been designed. In so, a broader view of the historical discourse on this subject is provided. This text provides the most recent knowledge on the Prehistory of the Balearic Islands, and has been written to actively encourage students to critically examine the historical discourse through examining the archaeological data that supports it. As an alternative method of teaching, six activities have been designed that cover the same material and have been designed to show the relationship between the historical discourse and the data that supports it and connect with the archaeological heritage and landscape of the islands.

Altogether, this flexible proposal can be a dynamic alternative to textbooks, as it can adapt to the needs of each teacher, while sorting out some of the shortcomings of these materials

KEYWORDS: Prehistory, Archaeology, Balearic Islands, textbooks

Índex de continguts

1. Introducció: el potencial didàctic de la Prehistòria i l'Arqueologia.....	3
2. Objectius del treball	5
3. Estat de la qüestió i anàlisi dels materials didàctics emprats dins les aules	6
3.1. El paper dels llibres de text dins les aules	6
3.2. La Prehistòria de les Illes Balears als llibres de text	10
3.2.1. Mostra de llibres de text analitzada.....	11
3.2.2. Els llibres de text i la historiografia de la Prehistòria de les Illes Balears. Una relació divergent.....	14
- La colonització de les Illes Balears i la domesticació del <i>Myotragus</i> ...	15
- La primera ocupació estable de les Balears: dels primers pobladors a l'Edat del Bronze.....	20
- La cultura talaiòtica i el mite dels pobles del mar.....	22
3.2.3. Les imatges que acompanyen al text: com veiem la Prehistòria de les Illes Balears als manuals escolars?	27
3.2.4. El treball a l'aula: les propostes d'activitats dels llibres de text.....	33
3.2.5. Els llibres de text i la recerca sobre la Prehistòria de les Illes Balears: dos camins que no es creuen.	38
4. Actualitzant el passat: proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears.....	40
4.1. Actualitzant el discurs.....	40
4.2. Proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears	42
5. Conclusions.....	50
6. Referències	53
ANNEX 1. Quina prehistòria narren els llibres de text?	72
ANNEX 2. Actualitzant el passat: proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears.....	83

Actualitzant el discurs. Guia per al professorat.....	84
La colonització de les Illes Balears.....	86
El <i>Myotragus balearicus</i>	87
El primer poblament estable de les Illes Balears.....	88
L'Edat del Bronze.....	89
La Cultura Talaiòtica.....	93
Eix cronològic.....	97
Guia de recursos per al professorat.....	98
Actualitzant el passat. Proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears	
Cronologies comparades.....	99
Com eren les cases? Els hàbitats naviformes.....	103
El paisatge talaiòtic.....	112
Objectes desplaçats.....	120
Explorant el paisatge.....	127
Dona a conèixer la Prehistòria de les Illes Balears.....	133
ANNEX 3. Enquesta sobre l'ús de llibres de text.....	137

1. Introducció: el potencial didàctic de la Prehistòria i l'Arqueologia

La Prehistòria i l'Arqueologia són temes que fascinen, com mostren els nombrosos documentals, notícies de diari o pel·lícules que tracten aquestes. Tot i això, alhora és un passat llunyà, que ens enganxa perquè costa d'imaginar. I per tant, així com l'expliquem diu molt sobre nosaltres, ja que reflecteix les formes de pensar, les actituds, els rols, la relació amb el medi ambient que pensem com a part inherent de nosaltres (Holtrof, 2005). Però com es conforma aquesta relació entre passat i present? No hi ha un passat esperant a ser revelat. El passat no existeix independentment de la cultura i la societat que l'interpreta i imagina en el present (Holtrof, 2012).

El potencial didàctic de l'Arqueologia i la Prehistòria ve donat per el seu caràcter interdisciplinari, el fet de què es poden manipular fonts de forma directa, la pràctica d'activitats manuals, el respecte pel Patrimoni i l'èmfasi en la unitat de l'ésser humà, que pot permetre reforçar una educació multicultural (Ruiz Zapatero, 1995, 2010). Però aquest potencial no es limita a l'estudi del passat en sí mateix, sinó que es basa en poder aprendre des del passat i ser capaços d'emprar el passat al present (Henson, 2000). D'aquesta manera, és una fórmula per interrogar-nos sobre el món que ens envolta, sobre per què és així, i perquè ho acceptem; de plantejar altres realitats, altres formes de ser, estar i interactuar en el món. I aquestes potencialitats han de ser treballades a l'aula, ja que d'aquí deu, vint anys, els alumnes potser no recordaran una data però sí un projecte atractiu que els ensenyi a qüestionar la seva realitat. Per tant, els valors educatius de la Prehistòria i l'Arqueologia es basen en la seva capacitat de posar en relleu que la societat podria haver estat d'una altra forma, que el present és històricament contingent (Hamilakis, 2004). És a dir, permet tenir un coneixement del món en el que vivim a través d'una genealogia del que som (Ruiz Zapatero, 2010). Així, un dels atractius principals que presenta és l'èmfasi en el mètode de treball, que permet reflexionar sobre les fonts del coneixement i valorar diferents hipòtesis (Santacana i Mestre, 1999).

Actualment, però, els estudis d'Història es centren majoritàriament en aprendre quan va passar cada cosa, és a dir, es centren en cronologies i característiques

que regeixen cada període històric de forma rígida i unívoca (Henson, Bodley i Heyworth, 2006). Aquesta fórmula d'ensenyament, a més, desconnecta el relat històric de la forma com s'investiga i es coneix el passat (Bardavio i Gatell, 2000). Estudiar, conèixer el passat és imprescindible perquè aquest tingui un lloc en el present (Henson, 2004).

I en aquest sentit, l'Arqueologia és una disciplina que permet connectar amb el patrimoni i el paisatge que ens envolta, donant rellevància i sentit al discurs històric, fent-lo tangible (Moe, 2000; Copeland, 2009). L'Arqueologia esdevé la mediatra entre el passat, el present i el futur, ja que permet fer visible la Història a través de la materialitat (Ruiz Zapatero, 2012). Aquesta connexió actualment està mediada per tot un imaginari col·lectiu que presenta l'Arqueologia com una disciplina romàntica, de recerca del tresor, que fa aquesta altament atractiva, però alhora llunyana (Holtrof, 2005; Almansa Sánchez, 2013).

Aquesta llunyania és també deguda a què la comunicació entre l'Acadèmia i la societat s'ha construït en base a un model de dèficit, que filtrava dades puntuals al públic, al que no es considerava qualificat per a entendre com es construïen o s'interpretaven les dades i els discursos (Merriman, 2004). Aquest model tradicional està en procés de canvi i l'Acadèmia s'està demanant per què fer la recerca, així com les formes de comunicar-la a cada tipus de públic (Merriman, 2004; Holtrof, 2005; Almansa Sánchez, 2011, 2013; Henson, 2011; Ruiz Zapatero, 2012). I un d'aquests públic, és l'escolar.

Dins l'escola, la funció i el paper de l'ensenyament de la Història ha canviat radicalment. El programa educatiu franquista tingué la Història com un dels seus principals eixos, ja que permetia una construcció del passat i del present que concordava amb els principis del règim (Álvarez Sanchís i Ruiz Zapatero, 1998). Actualment, la Història es contempla sovint com quelcom accessori, ja que no és un coneixement que proporcioni un rèdit econòmic (Hamilakis, 2004). Per tant, quin és el paper de la disciplina dins les escoles? Si la descarreguem de tot el seu potencial didàctic, de la capacitat d'indagació, de la interrogació sobre el propi present o de la connexió amb el patrimoni més proper, la Història resulta avorrida i ni alumnes ni societat entenen el perquè estudiar-la.

Per això, cal demanar-nos, primer com ensenyem Història a les aules. Per fer això anem a veure com es presenten els continguts referents a la Prehistòria de les Illes Balears. Aquest tema s'ha seleccionat per dos motius: en primer lloc, permet veure la connexió o no que es fa entre el discurs històric i les formes de construcció d'aquest; i en segon lloc, la connexió entre els materials escolars i el patrimoni i paisatge més propers. Per a poder apropar-nos a aquests dos aspectes analitzarem els llibres de text, un material que, tot i que actualment en procés de canvi, és encara emprat àmpliament dins les aules.

2. Objectius del treball

El present treball pretén presentar una proposta didàctica actualitzada sobre la Prehistòria de les Illes Balears. Per això, en primer lloc, s'ha realitzat una revisió de com aquesta es presenta als llibres de text. Tot i ser un material didàctic avui en dia en entredit, els llibres de text són l'únic format estandaritzat de continguts didàctics emprats dins les aules. En aquest sentit, s'han analitzat tant els textos que aquests presenten, com les imatges i les activitats proposades. Així, tenim una visió de com la Prehistòria de les Illes Balears s'ha pogut ensenyar a les aules de les Illes Balears durant els darrers 20 anys.

En segon lloc, es presenta una proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears que pretén superar els problemes detectats a través de l'anàlisi dels llibres de text. Així, els objectius d'aquesta proposta didàctica són:

- Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.
- Fer del passat una eina per a comprendre el present.
- Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.
- Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.

La proposta didàctica realitzada es vertebrada sobre dos eixos. En primer lloc, uns materials actualitzats per a l'explicació de les principals línies de coneixement sobre la Prehistòria de les Illes Balears a les aules. En segon lloc, un seguit d'activitats didàctiques dissenyades segons els objectius proposats. Aquestes activitats estan acompanyades d'una guia per al professorat, que explica les

activitats, proposa un format d'avaluació d'aquestes, així com proporciona recursos addicionals per a la tasca docent.

3. Estat de la qüestió i anàlisi dels materials didàctics emprats dins les aules

3.1. El paper dels llibres de text dins les aules

El currículum de les Illes Balears per el primer bloc d'Educació Secundària Obligatòria estableix dins el Bloc 3 dels continguts els referents a la Prehistòria. Aquí, dins l'epígraf del Neolític, trobem una referència a la cultura talaiòtica a les Illes Balears. Tot i aquesta menció, els continguts referents a aquesta no es tradueixen en cap criteri d'avaluació o estàndard d'aprenentatge avaluable dels que formen part de dit currículum. Per tant, veiem que la Prehistòria de les Illes Balears ocupa un lloc totalment marginal dins el currículum actual, el que també es tradueix en un lloc marginal als llibres de text i possiblement a les aules.

L'obligació de complir amb el currículum ha suposat, per una banda, assegurar que es presenten un seguit de continguts comuns a les aules, però per l'altre ha minvat l'autonomia del professorat cap a un currículum que posa l'accent en els fets i en estàndards suposadament homogenis (Parra, Colomer i Sáiz, 2015). Així, hi pot haver una limitació en la innovació i creació de materials alternatius, ja que aquests han de seguir mantenint els estàndards dictats per el currículum (Bel Martínez i Colomer Rubio, 2018).

D'aquest currículum depenen els llibres de text, ja que aquests són el producte d'una programació educativa realitzada per part del poder polític, i estan subjectes a un seguit de normes administratives, que resulten en unes propostes concretes per part d'un grupat d'editorials, que conceben els manuals com un producte de consum (Beas Miranda i Montes Moreno, 1998, p. 73). Així, l'edició de llibres de text està controlada majoritàriament per editorials privades (un 99,4% de la producció el 2019), mostra un creixement d'un 11,4% entre el 2018 i el 2019, i suposa un 5,7% de la producció total de llibres a l'Estat espanyol l'any 2019. A més, els llibres de text són un sector clau en les edicions en llengües co-oficials de l'Estat, és a dir, corresponen a un 13,1% dels llibres editats en català,

un 24,6% dels editats en euskera, i un 10% dels editats en gallec durant l'any 2019 (*Panorámica de la edición española de libros 2019. Análisis sectorial del libro.*, 2020). Malgrat que hi ha una tendència a l'ús de materials en format digital, els llibres de text són un 8,7% dels materials digitals editats en format físic, mentre que el 2019 un 17,2% dels llibres multimèdia publicats corresponen a manuals escolars (*Panorámica de la edición española de libros 2019. Análisis sectorial del libro.*, 2020).

Aquestes dades de publicació de llibres de text mostren que són un material que té un pes molt important dins l'edició, tant en format llibre com en format multimèdia. A més, els llibres de text són l'únic material estandarditzat que permet aproximar-nos a l'actuació del professor a l'aula (Martínez, Valls i Pineda, 2009), i suposen la fórmula per la que es simplifiquen les complexitats de la recerca històrica, de mode que aquestes siguin comprensibles per part de l'alumnat (Ruiz Zapatero, 2010).

La realització d'una enquesta entre els alumnes del curs 2020/2021 del Màster de Formació del Professorat de la Universitat de les Illes Balears sobre l'ús dels llibres de text als centres on s'han realitzat les pràctiques de dit màster, mostra una predominança de metodologies tradicionals a l'aula, amb l'ús de llibres de text¹. Aquesta mostra com 76,5% dels participants consideren que la metodologia emprada fonamentalment als centres és de caràcter tradicional, i el 64,7% diu que s'empren llibres de text a les aules. Al 61% dels grups on s'han realitzat les pràctiques el professor emprava llibres de text. En el 47,2% dels casos s'empraven els llibres de text de l'editorial Vicens Vives, al 13,8% els de Santillana, i a un 36% s'empraven els materials dissenyats per el professor.

¹ L'enquesta ha estat contestada per 18 companys del Màster de Formació del Professorat de la Universitat de les Illes Balears (curs 2020/2021). L'enquesta ha permès recollir dades i impressions sobre pràctiques de màster realitzades als IES Alcúdia, Felanitx, Binissalem, Guillem Colom Casasnovas (Sóller), Guillem Sagrera (Palma), Joan Maria Thomàs (Palma), Josep Font i Trias (Esporles), Portocristo (Manacor), Puig de Sa Font (Son Servera) i Ramon Llull (Palma), i als col·legis Sant Antoni Abad (Son Ferriol) i Sant Alfons (Felanitx). Es pot consultar l'enquesta i les respostes a l'Annex 3 d'aquest document.

Aquesta tendència a l'ús dels llibres de text com un material didàctic fonamental dins les aules de les Illes Balears és també corroborada en l'estudi realitzat per Javaloyas i Salvà (Salvà Cantarellas, 2016; 2017, p. 332) on la majoria dels alumnes enquestats en el curs 2015/2016 manifestaren que la principal eina educativa emprada per a impartir el continguts de prehistòria havien estat els llibres de text (94% dels enquestats), seguits dels materials audiovisuals (59%) i les presentacions elaborades per el professorat (42%). Podem veure, per tant, que els llibres de text són una eina emprada dins l'aula, tot i que es complementin amb materials o presentacions elaborats per el professorat.

Tot i que aquestes enquestes no representen una visió de conjunt de les aules de les Illes Balears, sí que ens obrin una petita finestra cap aquestes, i mostren que els llibres de text encara formen una part essencial de les metodologies d'aula. Però més enllà, els llibres de text resulten un material fonamental per a poder entendre com es traslladen els continguts i criteris d'avaluació del currículum a un material pensat per ser emprat i entès per els alumnes. Així, els manuals escolars poden ser entesos com una representació del coneixement vehiculada a través de modes de comunicació determinats per la pedagogia (Escolano Benito, 1998a, p. 20). Són els materials que permeten veure la transmissió de la informació des de l'Acadèmia cap a la ciutadania, i són essencials per a representar els valors, actituds, estereotips o inclús ideologies de l'imaginari col·lectiu en un moment donat (Escolano Benito, 1998b, p. 143).

Malgrat la seva importància, els llibres de text presenten tot un seguit de problemàtiques en relació al tractament dels continguts de Prehistòria i Arqueologia. Un estudi anterior realitzat sobre una mostra d'una vintena de manuals escolars publicats entre 1982-2011, va permetre veure un seguit de problemàtiques (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016). Tot i ser el període més extens de la Història, la Prehistòria ocupava de mitjana menys del 9% de les pàgines dels manuals, principalment degut a la preponderància que els currículums educatius atorguen a altres èpoques històriques, fonamentalment a la Història Contemporània (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016, p. 537). Però els problemes són més profunds que el nombre de pàgines dedicades a aquesta temàtica.

Als manuals escolars aquesta etapa sovint es caracteritza en termes comparatius d'inferioritat. És a dir, la subordinen a la Història emfatitzant un seguit de mancances com per exemple l'escriptura, que s'han superat en etapes posteriors, fonamentant un enteniment teleològic del procés històric (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016, p. 537). A més, la Prehistòria s'explica com una successió de millores tecnològiques, deixant de banda els processos socials, les formes de conèixer i entendre el món, la construcció de la identitat, etc. el que fa que no hi hagi una interrogació sobre les implicacions socials dels canvis tecnològics. Això suposa que processos com l'increment de la desigualtat social, la sedentarització, etc. es presentin de forma neutre, és a dir, com quelcom que és part d'una evolució cap al progrés (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016, p. 537). Un tercer element és que la Història és cosa d'homes, ja que hi ha una preeminència d'aquests a les escenes de vida quotidiana representades, així com a la redacció dels continguts (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016, p. 538). Es fa així manifest un tòpic androcèntric que projecta idees actualistes sobre els papers de cada sexe i no permet imaginar els rols de gènere en el passat de forma diferent a com aquests esdevenen actualment (Hernando, 2005; Lozano Rubio, 2011). De forma general, podem dir que els llibres de text mostren una Prehistòria descarregada de tot el potencial didàctic del que s'ha parlat anteriorment. És una visió que no interroga sobre el perquè del passat, sinó que es limita a contestar quan i on.

Els llibres de text poden ser emprats de diferents formes. Així, poden ser el material que estructura tota la sessió didàctica, és a dir, que presenta els conceptes, preguntes i tasques; poden ser un recurs emprat a l'aula combinat amb altres; o bé un element en el que es basa la discussió, és a dir, un punt de partida sobre el que construir aprenentatges i reflexions (Martínez, Valls i Pineda, 2009, p. 7). L'enquesta realitzada entre els companys del màster ens permet apropar-nos a aquesta diferència. En els casos en què s'empra llibre de text aquest serveix fonamentalment per estructurar les sessions (40%) o explicar els continguts (36%), mentre que únicament en un 23% dels casos es realitzen les activitats del llibre. Per tant, un dels papers fonamentals dels manuals escolars

és com a estructurador de les sessions a l'aula i base dels continguts que s'explicaran.

Anem per tant a analitzar quins són aquests continguts en referència a la Prehistòria de les Illes Balears. Per això, en primer lloc, ens centrarem en els textos, i seguidament, en les imatges i activitats dels manuals escolars, per a tenir una visió de conjunt de què ens ofereixen aquests recursos dins l'aula.

3.2. La Prehistòria de les Illes Balears als llibres de text

Un cop vists els principals problemes del tractament de la Prehistòria als llibres de text, anem a valorar com aquests exposen la Prehistòria de les Illes Balears. Però, per què considerem important com tracten els llibres de text aquest tema?

Hem vist com els llibres de text segueixen essent un dels materials més emprats a les aules, i que són l'única forma estandarditzada per la que els continguts del currículum educatiu es tradueixen en plantejaments didàctics concrets. Per a bona part dels ciutadans, els llibres de text seran la fórmula a través de la qual coneixeran i interioritzaran elements del seu passat, construint la seva visió de la pròpia Història. Traslladar aquest passat a elements que ens envolten, al nostre entorn i paisatge, fa que aquest pugui esdevenir un element actiu dins la construcció de la identitat i de la pròpia vivència personal i comunitària, i permet crear una consciència ciutadana i una valoració patrimonial (Moe, 2000; Copeland, 2009; Henson, 2011). Perquè no es pot valorar el que no es coneix.

Els coneixements i l'interès dels alumnes en la Prehistòria i l'Arqueologia es va poder avaluar dins el marc del Projecte Arqueòdrom de la Universitat de les Illes Balears. Es va realitzar una enquesta a 516 alumnes de secundària de les Illes Balears durant el curs 2015/2016, d'entre els quals un 48% havien participat a les activitats didàctiques proposades per aquest projecte (Salvà Cantarellas, 2016; Javaloyas Molina i Salvà Cantarellas, 2017). Els resultats mostraren que un 61% dels alumnes enquestats tenen interès en la Prehistòria, mentre un 39% declara que no hi té interès. Les opinions dels que reflecteixen que no hi tenen interès mostren que la consideren una època que no està connectada amb la seva realitat (Salvà Cantarellas, 2016, p. 10).

Aquesta desconexió es pot veure tant en els materials i eines didàctiques emprades per a l'ensenyament de la Prehistòria, ja que només un 28% dels enquestats citava visites guiades com a part de l'ensenyament d'aquests, però també per el fet de que el 50,1% dels enquestats manifestava no haver visitat mai algun jaciment a les Illes Balears. A més, la majoria dels alumnes enquestats no sabien dir el nom dels jaciments visitats, ni a Mallorca ni fora d'aquesta. Sols 59 alumnes (representat l'11,4% dels enquestats) foren capaços d'esmentar el nom de jaciments, essent els més repetits Altamira, la Naveta dels Tudons, i Atapuerca, així com talaiots, sense saber especificar quin (Salvà Cantarellas, 2016, p. 11; Javaloyas Molina i Salvà Cantarellas, 2017). En contrast, el 74% dels alumnes enquestats responien afirmativament a la pregunta sobre si la seva experiència en l'estudi de la prehistòria podria ser més dinàmica, a través de visites, tallers, vídeos, i connecten aquests a una major motivació, interès i facilitat per a entendre els continguts (Salvà Cantarellas, 2016; Javaloyas Molina i Salvà Cantarellas, 2017, p. 332).

Per tant, podem veure com els llibres de text són un material fonamental a l'aula, però també com hi ha una desconexió entre els alumnes i el patrimoni que els envolta. Tot i això, les enquestes mostren que hi ha un interès envers aquest (Salvà Cantarellas, 2016; Javaloyas Molina i Salvà Cantarellas, 2017). Per això, el primer pas és analitzar com la Prehistòria de les Illes Balears és presentada en els llibres de text.

3.2.1. Mostra de llibres de text analitzada

S'ha seleccionat una mostra d'12 llibres de text corresponents a l'assignatura de Geografia i Història, i que són part de l'edició pròpia per a les Illes Balears per al curs de 1r d'ESO. La mostra comprèn manuals publicats entre 1997 i 2015, tot i que distribuïts de forma desigual durant aquest arc de temporal, donades les dificultats d'accedir a aquest tipus de materials. Així, tenim dos manuals publicats entre 1997-2000 (González Gallego *et al.*, 1997; García Sebastián *et al.*, 1999), quatre publicats entre el 2000-2010 (Carreras Vidal *et al.*, 2001; Burgos *et al.*, 2002; Etxebarria *et al.*, 2002; Burgos i Muñoz-Delgado, 2007), i sis publicats entre 2010-2015 (Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; Burgos i Muñoz-Delgado, 2011; Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015;

Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). Malgrat la data de publicació, dos d'aquests manuals (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015) sabem que han estat emprats durant el curs actual, 2020-2021, a aules de les Illes Balears.

En quant a editorials, també tenim una mostra desigual, amb un manual de Edebé (Carreras Vidal *et al.*, 2001), quatre d'Anaya (González Gallego *et al.*, 1997; Burgos *et al.*, 2002; Burgos i Muñoz-Delgado, 2007, 2011), tres de Santillana (Etxebarria *et al.*, 2002; Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015), i quatre corresponents a Vicens Vives (García Sebastián *et al.*, 1999; Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015). Tot i els problemes que pot tenir la mostra de manuals a la que s'ha pogut accedir, creiem que permet analitzar, tot i que de forma preliminar, les característiques d'aquests materials i els canvis o no que han sofert al llarg del temps.

Cal dir que aquesta petita mostra correspon a manuals escolars regits per diferents lleis educatives. El 1990 es va aprovar la LOGSE (Llei Orgànica General del Sistema Educatiu) (*Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo*, 1990), que modificava l'anterior Llei Orgànica d'Educació, en vigor des de 1984. El 2002 es va aprovar la LOCE (Llei Orgànica de Qualitat de l'Educació) (*Ley Orgánica 10/2002, de 23 de diciembre, de Calidad de la Educación*, 2002), que mai es va arribar a aplicar, pel que la LOGSE va estar en vigor fins el 2006. Aquest any es va aprovar la LOE (Llei Orgànica d'Educació) (*Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación*, 2006), que fou derogada el 2013 amb l'aprovació de la Llei Orgànica de Millora de la Qualitat de l'Educació (LOMCE) (*Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la mejora de la calidad educativa*, 2013). Aquesta llei s'ha modificat el 2020, a través de la Llei Orgànica de Modificació de la LOE (LOMLOE) (*Ley Orgánica 3/2020, de 29 de diciembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación*, 2020), tot i que els canvis d'aquesta darrera modificació legislativa encara no es poden veure als manuals escolars. A l'estar analitzant els continguts propis de les Illes Balears, aquests estan també subjectes a la normativa autonòmica sobre el currículum (*Decret 34/2015, de 15 de maig, pel*

qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears, 2015).

Aquesta modificació constant de lleis fa que a la mostra seleccionada tinguem manuals escolars corresponents a tres lleis educatives diferenciades: cinc exemplars corresponents a la LOGSE (1990-2006) (González Gallego *et al.*, 1997; García Sebastián *et al.*, 1999; Carreras Vidal *et al.*, 2001; Burgos *et al.*, 2002; Etxebarria *et al.*, 2002), cinc de la LOE (2006-2013) (Burgos i Muñoz-Delgado, 2007, 2011; Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; Juan Redal i Vives Madrigal, 2011), i dos corresponents a la LOMCE (2013-2019) (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015).

A la majoria dels casos analitzats, la Prehistòria ocupa entre un 12 i un 4,5% del total de les pàgines dels llibres (veure figura 1). Es concentra en un tema o unitat sobre la Prehistòria, les darreres dues pàgines del qual solen estar dedicades a les Illes Balears. Únicament en el cas dels manuals de Vicens Vives, la Prehistòria de les Illes Balears ocupa un tema separat de la resta de la Prehistòria, però en conjunció amb les Pitiüses, així com amb els celtes o els ibers. Tot i els percentatges, estem parlant d'entre dues i vuit pàgines dedicades a la Prehistòria de les Illes Balears.

Per tant, estem analitzant un percentatge molt petit dels llibres de text, però constitueix, en molts casos, l'única aproximació que tindran els alumnes de Balears a la Prehistòria de les Illes. Així, creiem que per tal d'entendre la percepció i l'enteniment que tenen els adolescents d'aquest patrimoni que els envolta, és necessari començar analitzant els materials didàctics a través dels quals el coneixen. Anem per tant a analitzar tres elements dins aquests materials: els textos, les imatges i recursos visuals que els acompanyen, així com les activitats plantejades.

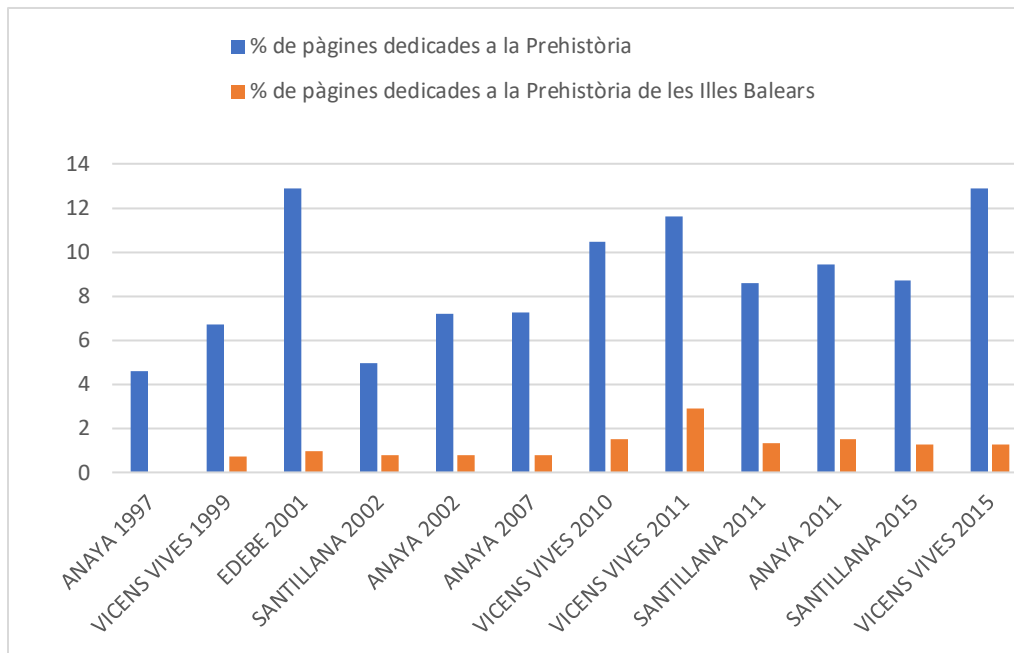

Figura 1: Percentatge de pàgines dedicades a la Prehistòria i a la Prehistòria de les Illes Balears a la mostra de manuals escolars analitzada.

3.2.2. Els llibres de text i la historiografia de la Prehistòria de les Illes Balears. Una relació divergent.

L'anàlisi dels textos de la mostra de manuals seleccionada (veure Annex 1) ens permet veure un seguit de tendències. En primer lloc, veiem que són un material que pràcticament no ha canviat en els darrers 20 anys. La informació que contenen, com veurem a continuació, s'ha mantingut al marge de la recerca i del discurs acadèmic. Aquest discurs a més és fonamentalment estàtic, i a excepció d'alguns exemples, no connecta el discurs històric amb la seva formació. Per tant, no presenta diferents interpretacions, ni explica com es realitzen les interpretacions que es presenten com a veritats immutables.

En segon lloc, el discurs reflecteix visions teleològiques, evolucionistes i difusionistes, àmpliament superades dins el discurs acadèmic (Trigger, 1992; Harris i Cipolla, 2017). En tercer lloc, destaca la manca d'explicació de la societat i dels canvis que aquesta experimenta. El discurs es basa fonamentalment en eines, armes, ceràmiques i arquitectures, però sense explicar quin paper tenen aquestes en la societat. A més, en els casos en què sí que es menciona alguna interpretació social d'aquestes, com en el cas de talaiots o taules, aquestes, altre cop, reflecteixen visions àmpliament superades dins el discurs acadèmic.

Finalment, cal remarcar que segons els llibres de text, la Prehistòria de les Illes Balears és cosa d'homes. En cap moment es parla de dones, ni tampoc s'empra un vocabulari inclusiu. Això es veu especialment en la redacció sobre la colonització de les Balears, on es repeteix constantment que estem parlant dels primers homes a les illes. Aquest ús del tòpic androcèntric (Lozano Rubio, 2011) és un element constant als llibres de text (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016).

Els llibres de text haurien de reflectir allò que la comunitat científica ha assumit i, que per tant, és susceptible de ser transmès al públic (Martínez, Valls i Pineda, 2009, p. 6). Un dels problemes fonamentals que presenten els llibres de text és la divergència que presenten respecte a la historiografia de la Prehistòria de les Illes Balears. Com hem vist, el text pràcticament no ha canviat des de finals dels anys 90, el que és problemàtic, ja que fa que s'hagin perpetuat tota una sèrie d'explicacions que avui en dia l'Acadèmia considera no únicament superades, sinó incorrectes. Anem a analitzar alguns d'aquests punts, per a veure el nivell de divergència que presenten.

- **La colonització de les Illes Balears i la domesticació del *Myotragus***

Uns dels temes que hem vist que destaquen tots els llibres de text analitzats és el procés de colonització de les Illes Balears, al que es refereixen com a època arcaica, així com l'extinció del *Myotragus balearicus* degut a la pressió antròpica.

La cronologia de la colonització de les Illes Balears és encara un debat obert. Els llibres de text especifiquen que “per ocupar les illes Balears es va haver d'esperar a la invenció de la navegació” (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). La navegació al Mediterrani es porta realitzant des del final del Paleolític, documentant-se ocupacions estacionals i permanents d'illes com Xipre, Creta o les illes de l'Egeu (Dawson, 2014; Cherry i Leppard, 2018; Plekhov, Leppard i Cherry, 2021). Per tant, la navegació era àmpliament coneguda i realitzada al Mediterrani milers d'anys abans de la colonització de les Illes Balears. Per això, resulta confús i erroni presentar la colonització tardana de les Balears com una conseqüència de la falta de medis de navegació marítima.

Un altre aspecte en el que els llibres de text difereixen és la cronologia de la colonització de les Balears. Com podem veure al quadre comparatiu (veure Taula

1), les cronologies que presenten els diferents manuals van des del VII mil·lenni aC al final del III mil·lenni o inicis del II mil·lenni aC. Però, a què es deuen aquestes divergències? La proposta d'una colonització primerenca de les Balears, és a dir, cap al VII mil·lenni aC, fou realitzada per William Waldren, en relació a les seves investigacions als jaciments de Son Matge, Moleta, Son Mas i Son Ferrandell-Oleza (Rosselló Bordoy i Waldren, 1973; Waldren, 1979, 1979, 1996, 1998, 2003; Waldren, Ensenyat i Cubí, 1990; Van Strydonck, Waldren i Hendrix, 1998).

Des dels anys 60s fins a meitat dels 90s la investigació sobre l'inici del poblament de les Balears es va basar en l'acceptació de cronologies d'entre el VIII-V mil·lenni aC per una primera fase de poblament, desenvolupada sense ceràmica (Guerrero Ayuso, 1996; Calvo Trias, Guerrero Ayuso i Salvà Simonet, 2002). Les evidències d'aquesta colonització primerenca es basaren en les excavacions de Waldren a la cova de Moleta i l'abric de Son Matge, així com les realitzades a la cova de Canet i les troballes d'indústria lítica en superfície (Guerrero Ayuso, 2000). Aquest registre arqueològic presentava diversos problemes entre els que destacava que no es documentaven ni animals domèstics ni ceràmiques a Mallorca fins al III mil·lenni aC, per el que les evidències es relacionaven pràcticament només amb les marques a ossos de *Myotragus balearicus* (Guerrero Ayuso, 1998). A més, les desviacions típiques de les mostres de la cova de Canet i Es Pouàs, així com el fet que eren marcadors indirectes, feien aquestes evidències altament discutibles (Guerrero Ayuso, 1998, 2000; Guerrero *et al.*, 2007).

En connexió amb aquestes teories, estava la idea d'un intent de domesticació del *Myotragus balearicus*. Es basaven en l'observació de què les banyes d'aquestes mamífers apareixien tallades, el que es va interpretar en connexió amb un intent de domesticació i estabulació. A més, es documentaren grans acumulacions de copròlits, així com marques de talls a la base de les banyes i en altres ossos (Waldren, 1974; Ramis i Alcover, 2001).

El *Myotragus balearicus* és un cas de megafauna pleistocènica que va sobreviure a l'Holocè, i és el darrer supervivent dels mamífers endèmics insulars

mediterranis de mida mitjana i gran (Ramis Bernad i Alcover, 2004). La seva extinció es posava en relació amb canvis climàtics o de la flora, en concret per la desaparició de l'endèmic *Buxus balearica*, base de la seva alimentació (Guerrero *et al.*, 2007, p. 68).

LLIBRE DE TEXT	COLONITZACIÓ	NEOLÍTIC	PRETALAIÒTIC (ED. DEL BRONZE)	TALAIÒTIC (ED. DEL FERRO)
VICENS VIVES 1999	VII mil·lenni aC	IV – III mil·lenni aC	(no presenta aquesta etapa)	II mil·lenni aC
EDEBÉ 2001	Mallorca, 7000 aC	(no presenta aquesta etapa)	2500-1300 aC	1300-123 aC
	Eivissa, 4800 aC			
	Menorca, 2500 aC			
SANTILLANA 2002	Final del III mil·lenni i inici del II ²	(no presenta aquesta etapa)	2100 aC	(no fa referència a la cronologia)
ANAYA 2002	7000 aC	(no presenta aquesta etapa)	2500-1300 aC	1300-123 aC
ANAYA 2007	7000 aC	(no presenta aquesta etapa)	2500-1300 aC	1300-123 aC
VICENS VIVES 2010	VII mil·lenni aC	IV mil·lenni aC	(no presenta aquesta etapa)	Mitjan II mil·lenni aC
VICENS VIVES 2011	Mallorca, 7200 aC	(no presenta aquesta etapa)	3000 aC	Inicis, 1300 aC Fase final, 800 aC
	Menorca, 2500 aC			
	Eivissa, 2100 aC			
SANTILLANA 2011	Antiguitat de 6000 anys ³	2500 aC	2000 aC	Inicis, 1800 aC Fase final, 800

² La redacció textual que presenta el llibre de text és “les datacions oscil·len entre el final del segon mil·lenni i l’inici del tercer” (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 154). Presenta, per tant, una errada, ja que hauria de ser entre finals del tercer i inicis del segon mil·lenni, ja que estem parlant de cronologies aC.

³ S’ha mantingut la redacció original del llibre, és a dir, presentant-ho amb una antiguitat de 6000 anys (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015), ja que contrasta

				aC
ANAYA 2011	3000 aC	(no presenta aquesta etapa)	2500-1300 aC	Inicis, 1300 aC Fase final, s. VI-V aC
VICENS VIVES 2015	Mallorca, 7200 aC	(no presenta aquesta etapa)	3000 aC	Inicis, 1300 aC Fase final, 800 aC
	Menorca, 2500 aC			
	Eivissa, 2100 aC			
SANTILLANA 2015	Antiguitat de 6000 anys	(no presenta aquesta etapa)	2000 aC	Inicis, 1800 aC Fase final, 800 aC

Taula 1: cronologies de la Prehistòria de les Illes Balears segons els llibres de text analitzats.

A partir de 1995-1997 s'inicià un canvi de tendència, amb dos projectes de recerca dedicats a estudiar les evidències de la suposada domesticació del *Myotragus*. Sembla ser que entre les característiques etològiques que haurien caracteritzat aquesta espècie figuraria una tendència a l'ús d'espais de cavernes, possiblement buscant espais frescs i ombrívols, el que generaria de forma natural les acumulacions de copròlits documentades en coves i balmes (Guerrero Ayuso, 2000). A més, l'anàlisi de les fractures de les banyes, abans documentades com a evidències indirectes d'estabulació, es confirmaren com a fractures *post mortem*, ja que no presentaven signes de recuperació. En realitat, sembla que serien mossegades fetes per els mateixos animals sobre els ossos, com a forma d'obtenir minerals, especialment fòsfor (Pérez Ripoll i Nadal, 2000; Ramis, 2000). Per tant, quedava descartat qualsevol intent de domesticació per part de comunitats humanes.

Així, rebutjades les evidències indirectes contemplades fins al moment, la proposta d'una colonització primerenca de les illes, amb una cronologia del VII mil·lenni aC, quedava descartada (Guerrero Ayuso, 2000, 2002; Guerrero Ayuso i Gornés, 2000; Ramis i Bover, 2001; Calvo Trias, Guerrero Ayuso i Salvà

amb tota la resta de dates, que es presenten en format aC. Aquesta redacció pot resultar confusa per als alumnes, ja que es tracta d'una referència a un 3000 aC.

Simonet, 2002; Ramis Bernad i Alcover, 2004). Actualment, encara hi ha un debat sobre el perquè de la desaparició del *Myotragus*. Es relaciona amb episodis de canvi climàtic i canvis en la flora, possiblement naturals, encara que no es descarta una influència antròpica, especialment deguda a la introducció de nous ramats que portaren paràsits que afectaren a les poblacions d'aquest mamífer (Ramis, 2000; Ramis i Bover, 2001; Bover *et al.*, 2016; Borba Nunes *et al.*, 2017). El que sí que està descartat és que l'extinció d'aquest mamífer es relacioni amb episodis de caça o intents d'estabulació per part de comunitats humanes (Guerrero Ayuso i Gornés, 2000).

Actualment, les evidències indirectes relacionades amb una arribada de poblacions humanes estables a les illes són indicadors pol·línics. Aquests mostren que hi ha un canvi gradual de vegetació que es relaciona amb pràctiques antròpiques (ramaderia, agricultura), a més de coincidir amb un canvi climàtic general a nivell mediterrani cap a una major aridesa i estacionalitat. La cronologia d'aquest canvi es situaria cap al III mil·lenni aC (Burjachs *et al.*, 2017; Servera-Vives *et al.*, 2018). Així, estem parlant d'una cronologia tardana per a l'ocupació de les Balears en relació amb altres contextos mediterranis, amb el que les raons d'aquesta encara són objecte de debat (Guerrero Ayuso i Gornés, 2000; Guerrero Ayuso, 2001; Calvo Trias, Guerrero Ayuso i Salvà Simonet, 2002; Dawson, 2014; Cherry i Leppard, 2018; Servera-Vives *et al.*, 2018).

Per tant, tornant als llibres de text, podem veure la divergència que presenten en contrast amb la literatura científica sobre el tema. Així, la majoria presenten encara unes cronologies antigues, amb un discurs que les relaciona amb les tesis de Waldren. Únicament l'edició de Santillana 2002 presentava una cronologia recent (Etxebarria *et al.*, 2002), però en edicions successives es perd aquesta redacció per una referència a una "antiguitat de 6000 anys" (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). Aquesta, tot i que tècnicament correcta en cronologia, pot resultar confusa al lector, ja que la resta de dates es donen en format aC. Anaya (Burgos i Muñoz-Delgado, 2011) sí que presenta una cronologia del III mil·lenni per a la colonització de les Balears, mentre que Vicens Vives (Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015) presenta les cronologies antigues proposades per Waldren. A

més, en tots els casos analitzats es connecta la colonització de les Balears amb l'extinció del *Myotragus*, degut a processos de caça o intents de domesticació d'aquests. Únicament en el cas de les edicions de Santillana (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015) obre la porta a presentar l'opció d'una extinció deguda a variacions climàtiques, tot i que es presenta com a minoritària. Per tant, veiem una discrepància entre l'Acadèmia i els llibres de text, que perpetuen unes teories que actualment estan desfasades almenys 20 anys.

- **La primera ocupació estable de les Balears: dels primers pobladors a l'Edat del Bronze**

El segon tema que presenten els llibres de text, com hem vist, és la primera ocupació estable de les Balears, encara que baix una diversitat de perspectives i cronologies. Així, mentre alguns manuals presenten aquesta com el període pretalaiòtic, altres parlen d'agricultors i ramaders. Aquesta discrepància sobre què hi ha després de la colonització de les illes no es veu únicament en la divergència de perioditzacions que mostren els diferents manuals analitzats, sinó també en les cronologies, i les diferències terminològiques.

El problema és que els llibres de text presenten de forma simultània manifestacions com hàbitat en coves naturals, en barraques i en navetes d'habitació, així com espais funeraris com coves naturals, hipogeus, sepulcres megalítics (dòlmens) i navetes d'enterrament. I aquests fenòmens no són, ni molt menys, coetanis.

És producte d'una manca d'actualització historiogràfica, ja que tots aquests elements es presentaven agrupats baix el terme pretalaiòtic (Rosselló Bordoy, 1973; Pons Homar, 1999), avui en desús. Així, s'ha de diferenciar una fase calcolítica, de consolidació de la població estable a les Balears (c. 2500/2300-2000 aC), i una Edat del Bronze (Guerrero Ayuso, 1998, 1999; Lull *et al.*, 1999; Calvo Trias, Guerrero Ayuso i Salvà Simonet, 2001; Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002; Salvà Simonet, Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002; Micó, 2005; Guerrero *et al.*, 2007).

Les primeres comunitats de les que tenim evidències directes es caracteritzen per la construcció de poblats de cabanes de tendència circular, com el de Son Ferrandell-Oleza (Ensenyat i Waldren, 1987; Waldren, 1998; Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002; Guerrero *et al.*, 2007), Ca Na Cotxera (Cantarellas, 1972) o el Puig de Ses Torretes (Costa i Benito, 2000); així com l'ús estacional d'abrils i coves àrees de muntanya (Guerrero Ayuso, 1997; Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002; Guerrero *et al.*, 2007). Entre aquests darrers, destaquen jaciments com Son Matge (Rosselló Bordoy i Waldren, 1973; Waldren, 1979, 1979).

Aquestes comunitats calcolítiques començaren a transformar l'entorn, i hi ha evidències d'agricultura, així com d'una cabana ramadera consolidada, amb ovelles, cabres, porcs, i bous, l'explotació de la qual inclouria productes secundaris, com la producció de formatges i el filat i teixit de la llana (Guerrero Ayuso, 2000; Calvo i Guerrero, 2011a, p. 68-69). En quant a les tradicions funeràries, hi ha una coexistència de tradicions, amb enterraments en dòlmens que es localitzen a la meitat sud de Menorca, i de forma puntual a Mallorca i Formentera; així com enterraments a coves i abrils (Lull *et al.*, 1999; Calvo Trias, Guerrero Ayuso i Salvà Simonet, 2001, 2002; Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002; Guerrero, Calvo i Coll, 2003; Guerrero *et al.*, 2007; Calvo i Guerrero, 2011a). Durant el moment de transició entre el Calcolític i l'Edat del Bronze, també es documenten inhumacions col·lectives en hipogeus (Veny Melià, 1968; Calvo Trias *et al.*, 2006).

Cap al 1600/1500 aC aquests espais i pràctiques s'abandonen. Sorgeixen nous espais d'habitat, caracteritzats per l'arquitectura naviforme. Aquests edificis, anomenats també navetes d'habitació, són estructures ciclòpies, de planta allargada, documentats a Mallorca, Menorca i Formentera, i dedicats a activitats domèstiques (Guerrero *et al.*, 2007; Fornés *et al.*, 2009; Salvà Simonet i Hernández - Gasch, 2009; Garcia Amengual, 2014; Sureda *et al.*, 2017). En aquests moments, també es documenta la primera metal·lúrgia del bronze, que és un indicador indirecte de la integració de les Balears a les xarxes d'intercanvi mediterrànies, ja que a aquestes no es troba estany de forma natural (Salvà Simonet, 2013; De Cet *et al.*, 2017; Salvà Simonet, Perelló Mateo i Lull Estarellas, 2018).

Durant aquests moments, trobem també una diversitat de tradicions funeràries, amb l'aparició de necròpolis d'inhumació col·lectiva a coves naturals tancades amb murs ciclopis com les de Cova des Càrritx, Forat de Ses Aritges (Menorca), Son Matge i Son Maimó (Mallorca) (Lull *et al.*, 1999; Guerrero *et al.*, 2007; Calvo i Guerrero, 2011a). En aquests moments, també cal destacar la integració que tenen les illes de Mallorca i Menorca, tant a nivell de pràctiques funeràries, com hàbitats, com tradició ceràmica o metal·lúrgica, el que evidencia contactes constants entre ambdues illes (Lull *et al.*, 1999; Alberó Santacreu *et al.*, 2011; Calvo *et al.*, 2011a).

Per tant, podem veure com els llibres de text presenten de forma agrupada moments i tradicions diferenciades, baix el paraigua del terme pretalaiòtic (Rosselló Bordoy, 1973; Pons Homar, 1999). Aquest terme es troba actualment en desús dins l'Acadèmia a favor de perioditzacions que diferencien entre el Calcolític i una Edat del Bronze caracteritzada per l'hàbitat naviforme (Pons Homar, 1999; Guerrero *et al.*, 2007; Calvo i Guerrero, 2011a). Un poblament naviforme que, a més, pràcticament no s'explica als llibres de text analitzats, sinó que es planteja com un element secundari dins aquest moment. Resulta curiós donat que tenim moltes més dades sobre la societat durant l'Edat del Bronze que al Calcolític, i per tant, es podria presentar una imatge molt més complexa, dinàmica i entenedora, si els manuals es centressin en aquest període. A més, la manca d'informació que presenten sobre aquests moments, connecten amb la premissa errònia que reflecteixen sobre els inicis de la cultura talaiòtica.

- **La cultura talaiòtica i el mite dels pobles del mar**

Finalment, cal analitzar com els manuals presenten la cultura talaiòtica, corresponent amb l'Edat del Ferro de les Balears. Com hem vist, tots els manuals analitzats presenten una cronologia d'entre 1300-123 aC, alguns precisant una fase final cap al 800 aC, relacionada amb l'ús del ferro i la figura dels foners (veure Taula 1). Seguint la tònica general que estem veient, aquestes cronologies no són les que es plantegen avui en dia pels inicis o desenvolupament de la cultura talaiòtica. Més important però és que es relaciona l'inici de la cultura talaiòtica amb l'arribada de pobles procedents de l'occident mediterrani, és a dir, amb els pobles del mar (Albet Mas *et al.*, 2011; Juan Redal

i Vives Madrigal, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015).

Aquesta teoria està en consonància amb plantejaments colonialistes i difusionistes que connectaven els canvis culturals amb l'arribada de poblacions que es consideraven culturalment superiors o més desenvolupades (Trigger, 1992; van Dommelen, 2006). Les revisions portades a terme des dels anys 90s mostraren com els canvis que porten cap a la cultura talaiòtica són degudes a processos interns (Calvo Trias i Salvà Simonet, 1997; Lull *et al.*, 1999; Guerrero Ayuso, Calvo Trias i Salvà Simonet, 2002; Salvà Simonet, Calvo Trias i Guerrero Ayuso, 2002) i no a invasions o arribades de població (Rosselló Bordoy, 1973). Per tant, la continuació d'aquests plantejaments als llibres de text suposa la pervivència de visions que eliminen l'agència de les comunitats locals, a favor d'un invasor que porta les innovacions culturals.

Entre el 1000-850 aC els canvis en l'espai domèstic naviforme (Lull *et al.*, 1999; Guerrero *et al.*, 2007; Fornés *et al.*, 2009), l'aparició de nous tipus arquitectònics (Rosselló Bordoy i Camps Coll, 1972; Calvo Trias, García - Rosselló, Javaloyas Molina, *et al.*, 2014; Gelabert Oliver, Hernández - Gasch i Puig Palerm, 2018), així com els canvis en la xarxa de connectivitat marítima (Guerrero *et al.*, 2007; Calvo *et al.*, 2011a; Calvo Trias i Galmés Alba, 2018), són processos de llarga durada que portaran al sorgiment del que es coneix com a cultura talaiòtica. En el món funerari, trobem nous rituals d'inhumació col·lectiva en coves, que inclouen la tonsura i tenyit dels cabells, així com un tractament específic d'alguns cranis, amb exemples com Cova del Càrritx o Cova des Pas (Lull *et al.*, 1999; Fullola *et al.*, 2008). A més, sorgeixen tradicions funeràries específiques de l'illa de Menorca cap al 1100/1000 aC, amb l'aparició de les navetes funeràries, com la Naveta des Tudons, i l'excavació d'hipogeus a penya segats i barrancs (Gornés Hachero, 2016). Són tots aquests canvis els que porten a una transformació progressiva que porta al que es coneix com a cultura talaiòtica.

Cap al 900-850 aC, encara que hi ha algunes dades que apunten cap al 1000 aC, es construeixen els talaiots (Calvo Trias i Salvà Simonet, 1997; Guerrero Ayuso, Calvo Trias i Salvà Simonet, 2002; Guerrero *et al.*, 2007; Lull *et al.*, 2008;

Calvo i Guerrero, 2011c; Anglada *et al.*, 2014; Ramis, 2017). Per tant, la cronologia que als llibres de text apunta cap a uns inicis de la cultura talaiòtica cap al 1300 aC, no concorda amb la cronologia que la historiografia acadèmica dona a aquesta etapa.

A més, un altre problema que presenten els manuals escolars són les interpretacions que fan d'aquestes estructures com a residències de cabdills (Etxebarria *et al.*, 2002) o d'una minoria guerrera (Albet Mas *et al.*, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015), o com a construccions relacionades amb la defensa i vigilància (García Sebastián *et al.*, 1999; Burgos *et al.*, 2002). No hi ha cap evidència arqueològica de que els talaiots fossin espais d'hàbitat o que la societat talaiòtica estigués controlada per una minoria guerrera.

Ben al contrari, les dades arqueològiques apunten a què els talaiots serien espais de reunió de la comunitat. Una idea que es reforça a través dels càlculs de la inversió de treball necessària per a construir aquestes estructures, un procés que proporcionaria estratègies de cohesió de grup, i on participaria tota la comunitat (Gasull, Lull i Sanahuja, 1984; Lull *et al.*, 2001; Gelabert Oliver, 2018). Algunes de les activitats documentades dins aquests es relacionen amb la gestió comunal del ramat i del processat de cereals, així com amb espais de reunió amb evidències de comensalia (Gasull, Lull i Sanahuja, 1984; Lull *et al.*, 2001; Aramburu - Zabala Higuera, 2009, 2011).

Sí que és cert, però, que els talaiots també s'han relacionat amb elements de control i significació del territori, per la seva visibilitat i localització (Gili Suriñach, 1995; Aramburu - Zabala Higuera, 1998; Gelabert Oliver, 2018; Galmés Alba, 2021). Malgrat això, aquest control no s'hauria d'entendre com una vigilància amb finalitat coercitives, sinó amb una significació i connexió del paisatge, on les comunitats talaiòtiques es fan visibles en aquest a través de la monumentalitat, creant espais comuns de referència i identitat (Galmés Alba, 2021).

Cal dir que els poblats talaiòtics no foren espais immòbils, sinó ben al contrari. Així, les datacions radiocarbòniques mostren que cap al segle VII-VI aC és quan es construeixen les murades als voltants d'aquests (Van Strydonck *et al.*, 2002; Hernández - Gasch i Aramburu - Zabala Higuera, 2005; Pons Homar, 2009;

Bergues *et al.*, 2017), malgrat que alguns paral·lels arquitectònics havien fet que anteriorment es proposés una construcció contemporània a la dels talaiots (Rosselló Bordoy, 1973; Pericot García, 1975; Fernández Miranda, 1978). Aquesta visió, també actualment superada, és la que segueixen reflectint els llibres de text.

Finalment, cal referir-se als contactes amb el món púnic d'Eivissa, així com al fenomen dels foners. Els llibres de text presenten aquesta relació com a desigual, entre una potència civilitzadora (els comerciants púnics o cartaginesos) i uns pobles amb necessitat de civilitzar, és a dir, els talaiòtics. Aquesta visió, resulta de postulats colonialistes, que neguen l'agència de les comunitats locals, i la seva capacitat d'acció. Aquestes premisses, a més, deriven de les hipòtesis de l'evolució cultural, que consideren unes cultures superiors o millors que les altres, i per tant, consideren que el canvi cultural ha de ser donat per mitjà de l'aculturació (Gosden, 2008). Actualment, les propostes postcoloniales han permès poder analitzar la capacitat d'agència de les societats fins al moment considerades inferiors o subordinades a les suposades civilitzacions, així com els processos de contacte que generen situacions de mestissatge, hibridació o *entanglement*, entre d'altres, molt més complexes que els processos d'aculturació o assimilació que proposava el model colonial (van Dommelen, 1998, 2006; Tronchetti i van Dommelen, 2005; Gosden, 2008; Vives - Ferrándiz, 2008; Vives - Ferrándiz Sánchez, 2008).

Les comunitats talaiòtiques no tingueren un paper passiu en els intercanvis, sinó actiu, seleccionant els productes intercanviats, així com integrant-los i resignificant-los dins les pròpies praxis socials (Calvo Trias, García - Rosselló, Albero Santacreu, *et al.*, 2014; Calvo Trias i García - Rosselló, 2019, 2020). També és erroni afirmar que les comunitats talaiòtiques fabricaven ceràmica a mà, ja que no coneixien el torn (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 196). Les comunitats talaiòtiques coneixien la ceràmica a torn, i la integraren dins les seves praxis. Tot i això, no empraren el torn per a realitzar les seves pròpies produccions ceràmiques, un procés que s'ha relacionat amb fenòmens de resiliència i amb les formes i contextos de transmissió de coneixement i la producció de la ceràmica (Garcia Rosselló, 2010; Albero Santacreu, 2011, 2017; Albero Santacreu, García

- Rosselló i Calvo Trias, 2014; Calvo Trias, García - Rosselló, Albero Santacreu, *et al.*, 2014; Albero Santacreu i Cau Ontiveros, 2017; Tsantini *et al.*, 2018; Cau Ontiveros *et al.*, 2019). Per altra banda, no hi ha cap evidència d'epidèmies o episodis de fam que tinguessin conseqüències importants sobre la població, tal i com afirmen alguns llibres de text (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 165; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015, p. 193).

També és erroni afirmar que la cultura talaiòtica havia quedat molt aïllada (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015, p. 227). Les evidències arqueològiques mostren que les Balears mai han estat aïllades, com podem veure a través tant de la convergència de pràctiques entre Mallorca i Menorca (Calvo Trias, Galmés Alba i Medas, sense data; Calvo Trias i Salvà Simonet, 1997; Albero Santacreu *et al.*, 2011; Calvo *et al.*, 2011b; Calvo Trias i Galmés Alba, 2018), com a través de la presència d'objectes d'importació, o de la presència de bronze i ferro a les Illes (Salvà Simonet, 2013; Perelló Mateo, 2017; Salvà Simonet, Perelló Mateo i Lull Estarellas, 2018; Lull Estarellas *et al.*, 2019; Perelló Mateo i Lull Estarellas, 2019). Sí que es pot veure un increment de la connectivitat marítima associada a un augment del nombre d'importacions ceràmiques a partir del segle V aC (Gelabert Batllori, 2012; Hernández - Gasch i Quintana, 2013; Ramon Torres, 2017; Tsantini *et al.*, 2018), tot i que no està clar si aquest és resultat d'un augment dels contactes o de canvis dins les comunitats talaiòtiques en la selecció i incorporació dels productes d'importació (Calvo Trias i García - Rosselló, 2019, 2020).

En quant al fenomen dels foners, la complexitat d'aquest deriva de què les principals evidències pel seu estudi són les fonts clàssiques. Tot i això, les referències a processos de reclutament i lleves evidencien la complexitat de les relacions entre les comunitats talaiòtiques i els púnics i romans (Borràs Reixac, 1978; Blanes i Blanes *et al.*, 1990; Domínguez Monedero, 2005; Calvo i Guerrero, 2011b), no es poden reduir a una compra de mercenaris, ni tampoc a l'existència d'una minoria guerrera, tal i com proposen els llibres de text. Per altra banda, afirmar que els habitants de les Balears no podien tenir or, plata, ni monedes per una prohibició religiosa (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 165; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015, p. 193) és erroni, ja que no hi ha evidències

d'aquesta suposada prohibició religiosa, sinó que simplement es tractaria de les divergències entre una societat monetària i una altra que no ho és.

3.2.3. Les imatges que acompanyen al text: com veiem la Prehistòria de les Illes Balears als manuals escolars?

Un element fonamental en la construcció de la visió que tenim de la Història, són les imatges o icones que relacionem amb aquesta. Les imatges són una eina didàctica, una forma de transmetre conceptes i idees, encara que no sempre de forma conscient (Álvarez Sanchís, Hernández Martín i Martín Díaz, 1995; Ruiz Zapatero i Álvarez Sanchís, 1996, 1997). Les imatges que acompanyen els textos no són neutres sinó que es seleccionen des del moment actual, amb una càrrega, sentit i funció (Álvarez Sanchís, Hernández Martín i Martín Díaz, 1995). Per tant, el seu estudi permet veure com s'entén, es construeix i s'interpreta el coneixement del passat, així com quines implicacions té la forma de representar aquest passat sobre com es defineix o concep aquest (Moser, 2009).

Cal dir que les imatges no es llegeixen o interpreten de la mateixa forma que es llegeix un text, ja que no es van llegint de forma seqüencial o crítica, sinó que amb un cop de vista tenim una panoràmica del que representen (Thomas, 2009). Així, s'han analitzat les imatges presents a les pàgines dedicades a Prehistòria de les Illes Balears dels llibres de text seleccionats (veure figures 2 i 3). Els manuals de la mostra analitzada mostren una diversitat tant en les imatges emprades, com en el paper que aquestes tenen dins el tema (veure figura 2). Així, trobem que els manuals d'Anaya són els que presenten una menor quantitat d'imatges, mentre que els de Vicens Vives són els que més il·lustren en tema. Aquesta diferència es deu a la diferència d'espai que cada edició dedica al tema, però també a la proporció entre imatges i text. Així, les edicions de Vicens Vives són les que més pàgines dediquen al tema, però això és degut a que la Prehistòria de les Balears es troba a un tema diferenciat, i no al final del tema de la Prehistòria.

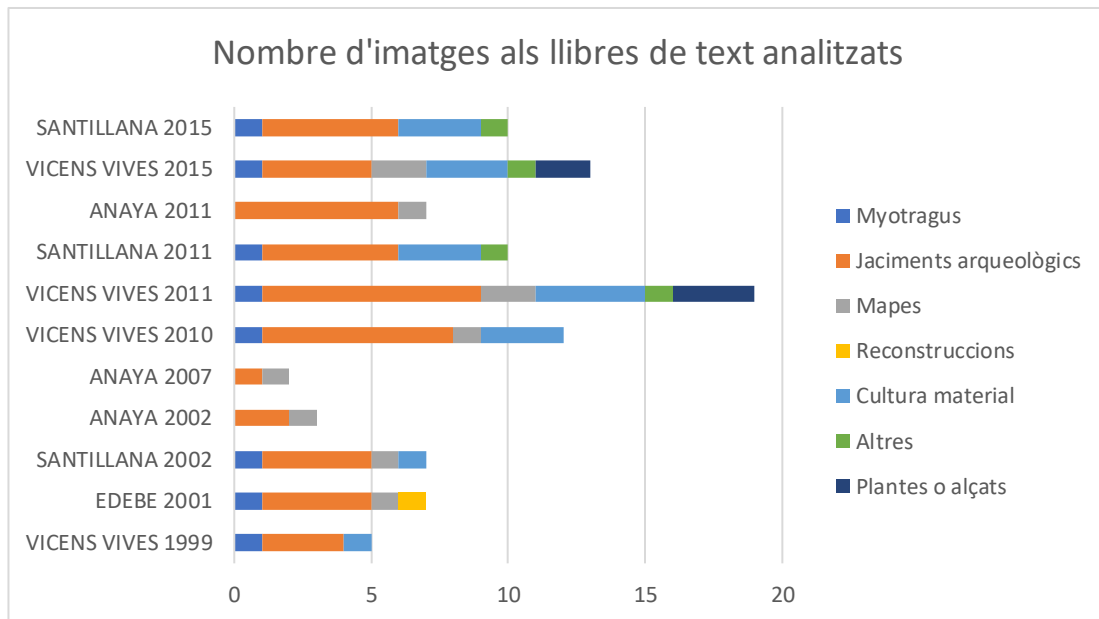

Figura 2: Nombre d'imatges de la Prehistòria de les Illes Balears als llibres de text analitzats.

La categoria d'imatges més emprades (veure figura 2) són fotografies de jaciments arqueològics, que com veurem presenten diferències entre els espais representats i l'illa a la que corresponen. Les segueixen les imatges de cultura material, la presència de les quals s'ha fet més freqüent en les edicions més recents. Els mapes són emprats per les tres editorials principals, però com veurem representant temàtiques diferents.

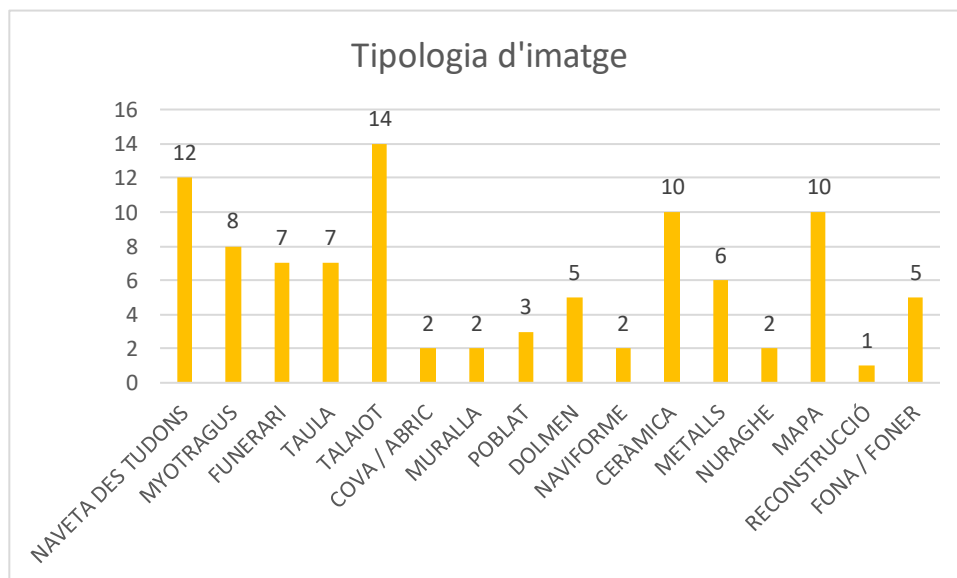

Figura 3: Nombre d'imatges segons tipologia al conjunt de llibres de text analitzats.

Si analitzem les imatges per tipologia d'imatge o categoria d'allò representant podem veure una sèrie de tendències inicials (veure figura 3). Així, podem veure que el jaciment arqueològic que es representa més als llibres de text és la Naveta des Tudons. Hi ha una presència destacada d'altres espais funeraris, com hipogeus o coves, però també de dòlmens. Destaquen també les imatges de talaiots, tot i que en aquest cas no tenim cap jaciment que sigui icònic, com veurem.

En quant a les imatges de cultura material, la majoria d'elles són ceràmiques, principalment corresponents al període Calcolític. En quant als metalls, a excepció d'una representació dels Toros de Costitx (García Sebastián *et al.*, 1999), la resta són fotografies d'espases, que es connecten amb les explicacions de la cultura talaiòtica com una societat guerrera. També destaquen les fotografies de fones o foners, en connexió amb aquestes.

Un dels elements que presenta una major continuïtat en el temps, estant present a pràcticament tots els manuals analitzats, és el *Myotragus balearicus*, que apareix tant en reconstruccions de la seva fisonomia, com fotografies del seu esquelet. Com hem vist, la connexió entre el *Myotragus* i les comunitats humanes de les Balears és altament qüestionada, tot i la pervivència d'aquestes teories als llibres de text. Apareix a 8 dels 11 manuals analitzats. Resulta interessant veure que els tres manuals als que no és present són de l'editorial Anaya (Burgos *et al.*, 2002; Burgos i Muñoz-Delgado, 2007, 2011). Per altra banda, els manuals de Vicens Vives porten, en tots els casos, una recreació de l'animal (García Sebastián *et al.*, 1999; Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015), mentre que els de Santillana porten una imatge de l'esquelet (Etxebarria *et al.*, 2002; Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). Malgrat aquestes diferències segons l'editorial, que configuren un tipus de visió de l'animal o una altra, la pervivència de la seva imatge fa que es configuri com una de les imatges icòniques d'aquest període.

A les fotografies de jaciments arqueològics, veiem una gran diversitat, on l'única constant és la Naveta des Tudons (veure figura 4). De forma general, hi ha una preeminència dels jaciments menorquins, especialment en quant a talaiots i

espais funeraris, tals com hipogeus. També podem veure com pràcticament no hi ha representacions de navetes d'habitació o naviformes, possiblement degut a l'agrupament entre el Calcolític i l'Edat del Bronze que veiem a l'anàlisi dels texts.

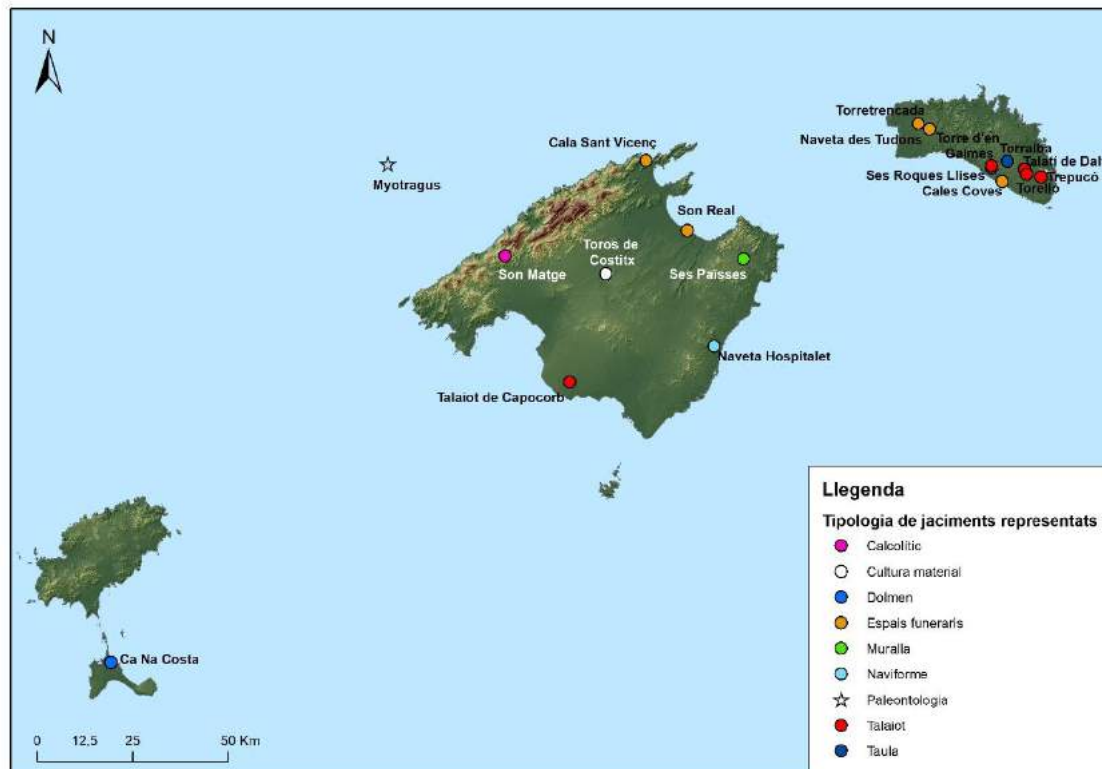

Figura 4: Mapa amb els jaciments arqueològics que apareixen als llibres de text (elaboració pròpia)

Si analitzem els canvis que mostra la sèrie cronològica de llibres de text analitzats, podem veure que la Naveta dels Tudons no únicament és el jaciment més representat, sinó que juntament amb el *Myotragus*, són els més constants al llarg del temps (veure figures 5 i 6). Mallorca va perdent pes a la representació de jaciments, especialment en tant als talaiots (veure figura 5). L'únic que apareix als llibres de text, el talaiot de Capocorb, només apareix entre 1999-2006. Entre 2007-2013 tenim jaciments com Son Real, Son Matge o Ses Païsses, que han desaparegut als manuals actuals.

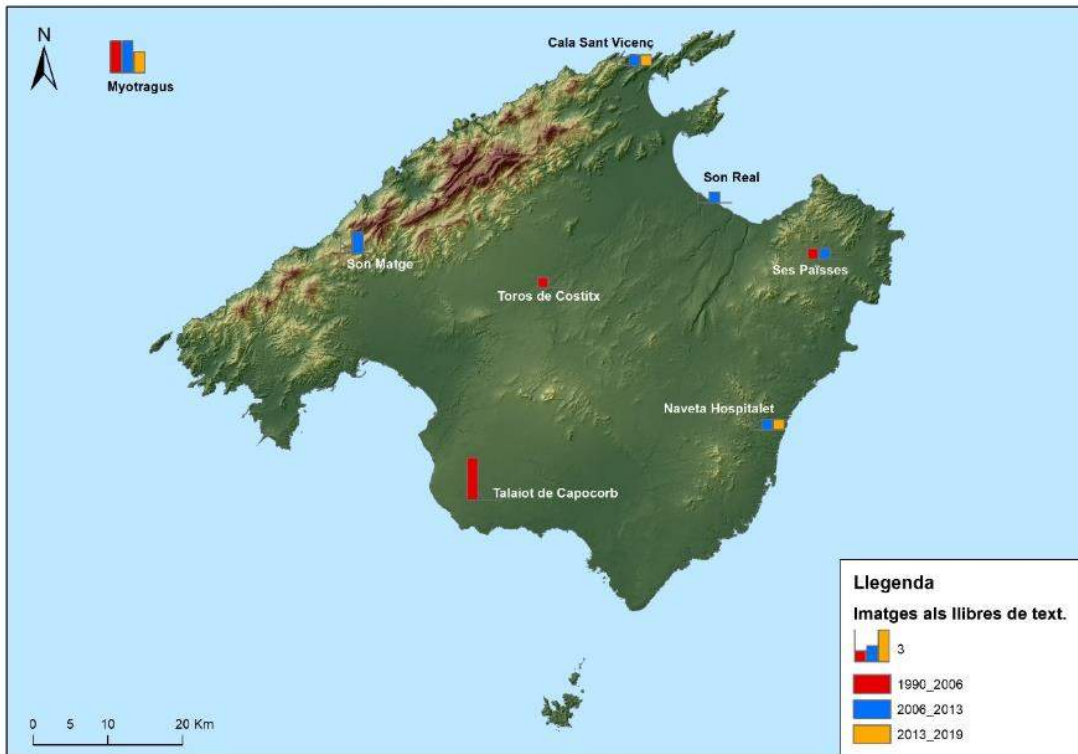

Figura 5: Mapa amb les imatges representades als llibres de text corresponents a l'illa de Mallorca, segons nombre de vegades emprades i període de publicació dels llibres (elaboració pròpia)

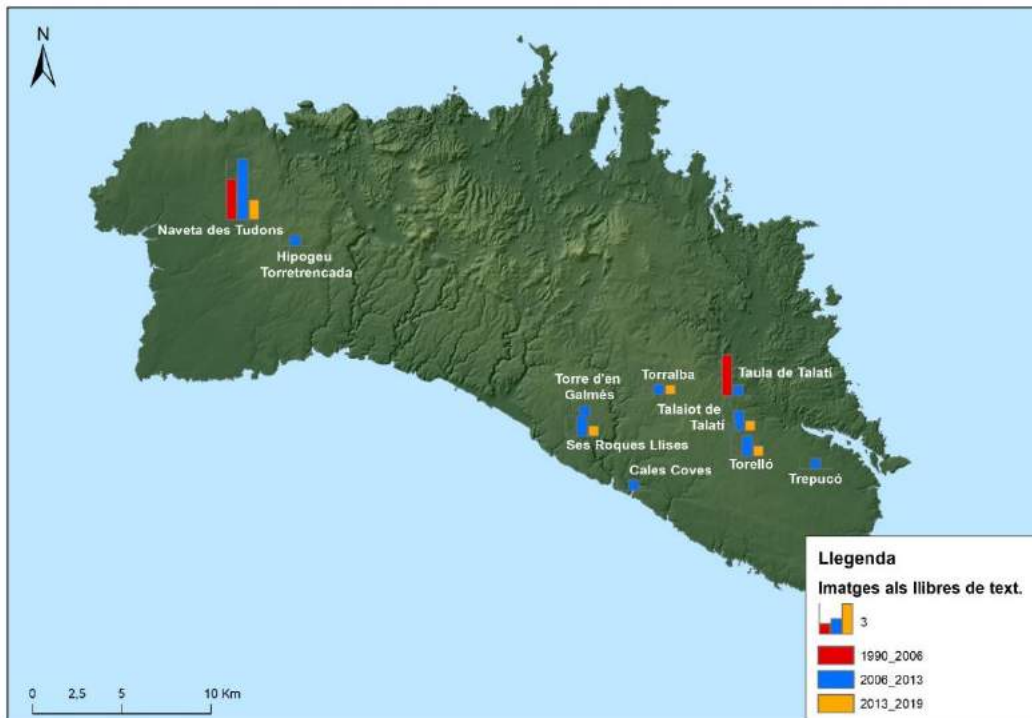

Figura 6: Mapa amb les imatges representades als llibres de text corresponents a l'illa de Menorca, segons nombre de vegades emprades i període de publicació dels llibres (elaboració pròpia)

En el cas de Menorca (veure figura 6), tenim una major diversitat d'assentaments, especialment en quant a talaiots, on trobem exemples com Talatí, Torre d'en Galmés, Torelló o Trepucó. Resulta significatiu que la taula de Talatí, la més representada a la primera fase, hagi desaparegut a favor de la taula de Torralba, mentre que actualment el jaciment de Talatí es visualitza a través del seu talaiot. En quant als espais funeraris, tenim espais com el dolmen de Ses Roques Llises o els hipogeus de Cales Coves o del poblat de Torretrencada. Però cap d'ells presenta una presència continuada a la sèrie de llibres de text.

En conjunt, podem veure que més enllà de la Naveta des Tudons, no hi ha cap jaciment arqueològic que es prengui com a model. Així, hi ha una multiplicitat d'exemples, especialment en quant a talaiots i espais funeraris, que es centren especialment en l'illa de Menorca (veure figura 4). També destaca que no hi ha una representació dels hàbitats naviformes, malgrat que aquests són l'element més icònic de l'Edat del Bronze, que ja hem vist que sovint es mescla amb el Calcolític.

En tota la mostra analitzada únicament hi ha una reconstrucció d'espais a través d'una il·lustració (Carreras Vidal *et al.*, 2001), tot i que és un recurs àmpliament emprat als llibres de text (Ruiz Zapatero i Álvarez Sanchís, 1996; Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016). Aquesta imatge mescla tot un seguit d'elements (muralla, talaiot adossat, turriforme central, hàbitats allargats), que no concorden amb cap jaciment arqueològic, ni amb un període de la Prehistòria de les Illes Balears. Potser al que més s'assemblaria seria a Ses Païsses, però té elements que no acaben de concordar.

Finalment, cal mencionar la presència de mapes que acompanyen als textos. Aquests són emprats especialment a les edicions d'Anaya i Vicens Vives, i només en trobem un a les edicions de Santillana (Etxebarria *et al.*, 2002), dedicat a mostrar els jaciments connectats amb les hipòtesis sobre el primer poblament de les illes. Les edicions d'Anaya, empren mapes per a localitzar els que consideren com els jaciments més importants (Burgos *et al.*, 2002; Burgos i Muñoz-Delgado, 2007), o bé per a localitzar els relacionats amb les primeres

ocupacions, com Muleta, Son Matge, i els dòlmens (Burgos i Muñoz-Delgado, 2011).

Les edicions de Vicens Vives repeteixen dos mapes. Un divideix les illes entre Balears i Pitiüses (Albet Mas *et al.*, 2010, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015); mentre que l'altre situa els que considera com a principals poblats talaiòtics de les Balears (Albet Mas *et al.*, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015). Aquest darrer presenta l'illa de Menorca coberta d'exemples, encara que poblats com Torre d'en Galmés estan mal situats sobre el mapa. En contrast, a Mallorca només es marquen exemples del Llevant de l'illa (Ses Païsses, S'Illot, Es Rossells, Els Antigors, Capocorb o Son Fornés), el que dona la impressió errònia de què la cultura talaiòtica es limita a aquesta meitat de l'illa. Les edicions de Vicens Vives (Albet Mas *et al.*, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015) són les úniques que presenten plànols de poblats talaiòtics o alçats de talaiots com a part del bagatge il·lustratiu. L'ús d'aquests recursos podria resultar interessant si es connectessin amb la pràctica arqueològica que els fa possibles, cosa que no succeeix.

3.2.4. El treball a l'aula: les propostes d'activitats dels llibres de text

Els llibres de text presenten tot un seguit d'activitats que acompanyen als textos. Tot i que no tenim dades sobre si aquestes es realitzen o no dins les aules, creiem que és interessant analitzar el tipus d'activitats proposades, ja que aquestes ens haurien de permetre veure els canvis de legislació educativa i la transformació cap a un treball més competencial. Per això s'han comptabilitzat les activitats que proposen els llibres a les pàgines dedicades a la Prehistòria de les Balears que s'han analitzat anteriorment (veure figura 7). S'ha proposat una tipologia que fa referència a la temàtica que es tracta a les activitats, o si aquestes es centren en realitzar comentaris de mapes, a demanar que es realitzi algun tipus d'interpretació sobre les dades que es tenen, o a la recerca d'informació de forma autònoma per part dels alumnes (veure taula 2).

Podem veure que la tipologia d'activitats més freqüents són les que requereixen que els alumnes responguin a preguntes sobre l'arquitectura (veure figura 7). No resulta sorprenent, donat que l'arquitectura és un dels elements més

significatius, visibles i característics de la Prehistòria de les Illes Balears. Aquestes activitats es basen fonamentalment en descriure els diferents tipus d'arquitectures, com podem veure en l'exemple de Santillana 2002 (Etxebarria *et al.*, 2002). A aquesta activitat en concret però, demana que es relacionin les murades amb l'illa de Mallorca, ja que es connecta amb la imatge de Ses Païsses, quan les murades estan presents tant a Mallorca com a Menorca.

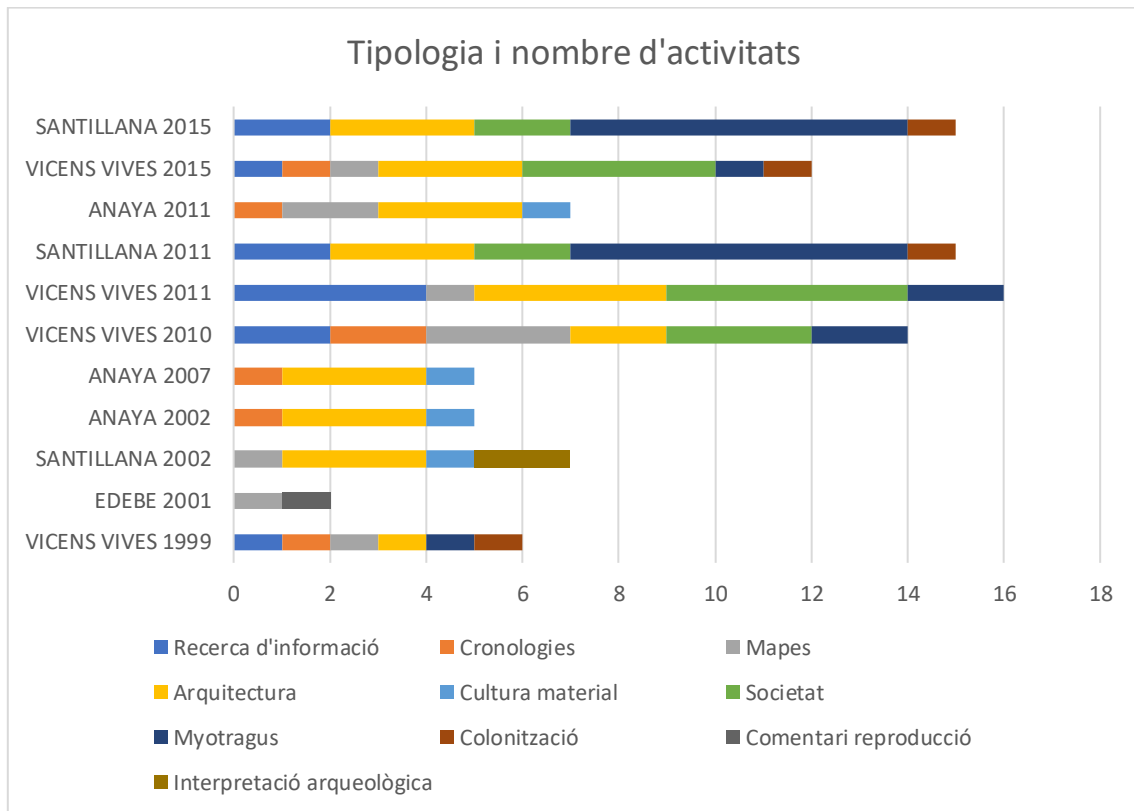

Figura 7: nombre d'activitats i tipologia d'aquestes a la mostra de llibres de text analitzada.

Algunes de les activitats d'aquesta categoria de l'editorial Vicens Vives (Albet Mas *et al.*, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015) són especialment interessants ja que demanen als alumnes que justifiquin si aquestes construccions podrien ser descrites com megalítiques. En aquest cas, veiem que es demana que l'alumne presenti una resposta raonada que el connecta amb els aprenentatges i conceptes de temes anteriors.

Editorial i any	Tipologia	Activitat
Vicens Vives 1999	Colonització	Per què van tardar a ser habitades les Illes Balears?
Santillana 2002	Interpretació arqueològica	Quina seria, al teu entendre, la prova més evident de presència humana al nostre arxipèlag?
		Quan manquen restes humanes, quines altres restes poden servir? Per què?
Santillana 2002	Arquitectura	Observa els talaiots i les taules. Què tenen en comú les tres imatges? A quina illa localitzam el document 4 [poblat de Capocorb Vell]? Describeu la imatge. A quina illa localitzam les murades? Describeu-les. Quina era la funció que tenien? A quina illa localitzam la taula. Describeu-la. Quina era la funció que feia?
		Observa els talaiots i les taules. Què tenen en comú les tres imatges? A quina illa localitzam el document 4 [poblat de Capocorb Vell]? Describeu la imatge. A quina illa localitzam les murades? Describeu-les. Quina era la funció que tenien? A quina illa localitzam la taula. Describeu-la. Quina era la funció que feia?
Anaya 2002, 2007, 2011	Cultura material	Fes una relació dels instruments i les eines que empraven les societats pretalaiòtiques i talaiòtiques.
Vicens Vives 2010	Societat	Com vivien les primeres comunitats neolítiques de les Balears?
Vicens Vives 2011	Societat	Describeu les característiques del poblament illenc a l'època pretalaiòtica
	Arquitectura	Creus que les navetes poden qualificar-se com a monument megalític? Justifica la resposta.
	Arquitectura	Investiga si es tracta d'un monument aïllat o si es troba integrat dins d'un conjunt arquitectònic. Quina era la funció d'aquestes navetes? [Naveta des Tudons]
Vicens Vives 2015	<i>Myotragus</i>	Fixa't en la imatge del <i>Myotragus</i> . Quins animals coneixes semblants a ell? Què creus que varen fer els habitants de les illes per a poder tenir el mateix tipus de recursos quan el <i>Myotragus</i> es va extingir?
	Arquitectura	Quines diferències hi ha entre una naveta d'habitació i una d'enterrament? Creus que les navetes poden qualificar-se com a monument megalític? I els talaiots?
	Societat	Describeu quines eren les activitats econòmiques dels poblats talaiòtics i la seva organització social.
Santillana 2015	<i>Myotragus</i>	Quines teories tenen els arqueòlegs sobre la seva extinció?
	Colonització	Quan arribaren els primers homes a les Balears? Perquè tardaren tant?
	Arquitectura	Explica les diferències entre una naveta i un talaiot

	Societat	Observa les fotografies 33 [espasa de ferro] i 34 [estàtua d'un foner]. Quines característiques pots deduir de la societat balear en temps dels talaiots?
--	----------	---

Taula 2: exemples d'activitats dels llibres de text segons tipologia

En segon lloc, destaquen les activitats que tenen a veure en descriure o explicar algun aspecte de l'organització social de les comunitats prehistòriques de les Balears. La majoria d'aquestes fan referència a elements que estan presents al text del llibre, per el que l'alumne només hauria de copiar o re-elaborar aquesta informació. Destaca l'activitat que trobem a l'edició de Santillana 2015 (Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015) on es demana que s'infereixi alguna característica de la societat talaiòtica a partir d'unes espases i d'una estàtua actual d'un foner. Trobem, per tant, un èmfasi de la interpretació de la societat talaiòtica com a violenta i jeràrquica, que no es correspon amb les dades arqueològiques, ja que elements com les espases són molt minoritaris dins el registre arqueològic (Salvà Simonet, 2013; Perelló Mateo, 2017).

En tercer lloc, tenim un alt nombre d'activitats en relació al *Myotragus*. Aquestes tant demanen descriure'n les característiques físiques com la seva relació amb les comunitats humanes, o les causes de la seva extinció. Entre aquestes destaca la que presenta la versió de Santillana de 2015 (Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015), ja que, com hem vist, aquesta edició sí que presenta varies teories sobre l'extinció de l'animal. En canvi, resulta estranya l'activitat proposta per Vicens Vives (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015) que sembla relacionar l'extinció del *Myotragus* amb la introducció d'animals domèstics a les Illes Balears, com si fossin processos de causa – efecte.

Tenim altres activitats com preguntes sobre la colonització de les Illes Balears, que relacionen la colonització tardana amb un cert retràs tecnològic, que com hem vist no és correcte (Santillana 2015, Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). En connexió amb aquestes, destaca la redacció de les activitats de l'edició de Santillana 2002 (Etxebarria *et al.*, 2002), que volen fer reflexionar als alumnes sobre quines evidències es necessiten per a poder parlar d'una colonització de les Balears, el qual permet relacionar el discurs històric amb la seva formació a través de les dades arqueològiques. Altres activitats connecten també amb

evidències arqueològiques, com les referents a la cultura material, però es limiten a demanar descripcions d'aquesta, o a fer llistes d'instruments i eines, sense connectar-los amb les pràctiques (Burgos *et al.*, 2002; Burgos i Muñoz-Delgado, 2007, 2011).

Cal destacar les activitats en connexió amb els mapes que il·lustraven el tema, i que demanen extreure informació del mapa o bé localitzar jaciments presents al text a un mapa. Finalment, tenim un seguit d'activitats que demanen als alumnes que cerquin informació de forma autònoma, sobre el *Myotragus* (García Sebastián *et al.*, 1999), la Naveta des Tudons (Albet Mas *et al.*, 2010, 2011), Talatí (Albet Mas *et al.*, 2011; García Sebastián i Gatell Arimont, 2015), els dòlmens (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015) i la Federació Balear de Tir de Fona (Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015). Veiem, com la majoria dels casos es demana als alumnes que cerquin informació sobre algun element arquitectònic, per el que es tracta de descriure l'arquitectura, però amb l'ús d'altres fonts.

En conjunt, podem veure que malgrat les diferents lleis educatives, les activitats són fonamentalment similars. La majoria planteja únicament re-elaborar la informació que presenta el llibre. Hi ha una molt baixa connexió entre l'Arqueologia i la Prehistòria, és a dir, entre la construcció i interpretació del discurs històric, que fa que no hi hagi una interrogació sobre aquests. Les activitats són fonamentalment de caire descriptiu, i no porten a què els alumnes s'interroguin o qüestionin la informació que els llibres transmeten. També, seguint la línia que ja veiem en els textos, algunes activitats porten a conclusions errònies respecte a les dades arqueològiques disponibles.

A més, els llibres no connecten als alumnes amb recursos o elements del seu territori (veure Annex 2). És a dir, no hi ha cap informació sobre museus o visites a jaciments. Tampoc empren cap dels recursos que hi ha disponibles sobre reconstruccions de vida quotidiana o la informació que tenen disponibles aquestes institucions, tals com el Museu de Son Fornés (Lull *et al.*, 2001) o en relació a la candidatura de Menorca Talaiòtica (Sintes, 2015).

Les activitats dels llibres són tradicionals i poc innovadores. Hi ha una manca del treball de competències, així com del sentiment d'interrogació, recerca, i interès del propi alumne. Les activitats estan pensades generalment per no requerir res més que llegir els textos del llibre. En cap moment es connecta amb la realitat dels alumnes, o amb el Patrimoni arqueològic que els envolta.

3.2.5. Els llibres de text i la recerca sobre la Prehistòria de les Illes Balears: dos camins que no es creuen.

L'anàlisi de les divergències entre els llibres de text i la recerca sobre la Prehistòria de les Illes Balears mostren no únicament la manca de relació entre ambdues sinó també la presència d'afirmacions errònies, o mal argumentades als llibres de text. Si bé els manuals escolars necessiten d'una simplificació dels continguts, i no sempre poden estar al corrent de les darreres propostes historiogràfiques o interpretatives, l'existència de divergències que reflecteixen pràcticament 20 anys de desconexió entre uns i altres, reflecteixen un problema greu.

Una situació similar als estudis de qualsevol altra etapa històrica provocaria queixes. Si no, imaginem-nos explicar avui en dia processos com la conquesta espanyola d'Amèrica, el colonialisme i imperialisme europeu a Àfrica, Amèrica i al Pacífic, el comerç d'esclaus, la descolonització o la Guerra civil i la dictadura franquista igual que es feia fa 20 anys. En realitat, i precisament perquè la societat avui en dia demana noves perspectives i poder escoltar altres punts de vista, estem veient un resorgiment dels estudis postcolonials i que donen veu a col·lectius abans minoritzats, així com de la crítica envers els processos colonials i els seus símbols (Fowler, 2020; Hicks, 2020, 2021; Olusoaga *et al.*, 2020; Robertson, 2020).

Però en el cas de la Prehistòria, i en aquest cas, en referència a les Illes Balears, ni ens sorprèn ni trobem rellevant que es perpetui la mateixa visió, i els mateixos textos i explicacions, durant els darrers 20 anys. Perquè no donem rellevància a aquest fet? I per què podem argumentar que la té?

L'estudi del passat permet que aquest tingui un lloc en el present (Moe, 2000; Henson, 2004). Les Illes Balears tenen un patrimoni arqueològic prehistòric

excepcional, únic en el món, que és desconegut per la major part de la població d'aquestes. El coneixement del patrimoni és l'única via vers la seva apreciació social, i la consciència i apreciació ciutadana d'aquest (Copeland, 2009; Holtrof, 2012). El passat no és quelcom abstracte sinó que forma part del nostre present, i està en les nostres mans que sigui part del nostre futur. Així, el patrimoni és un recurs fonamental en la connexió de les comunitats amb el seu passat, però també amb el seu paisatge.

Però en el cas de les Illes Balears, a més, estem davant d'una de les destinacions turístiques més visitades, amb un turisme de sol i platja que ha generat unes infraestructures i una pressió ambiental sobre les illes sense precedents⁴. El turisme cultural o patrimonial és una de les alternatives al turisme de masses, que permet una major connexió entre les poblacions locals i els turistes, i alhora permet als primers tenir una major connexió social, identitària i econòmica amb el seu propi paisatge; mentre que evita el confinament dels segons a llocs buits de significat (Calvo Trias, Javaloyas Molina, *et al.*, 2014).

Iniciatives com la proposta de Menorca Talaiòtica a Patrimoni Mundial UNESCO, que ha estat acompanyada d'un fort suport social i de diverses activitats, mostra que el coneixement d'aquest Patrimoni és atractiu per a la ciutadania. I també posa de relleu com el coneixement del patrimoni és indispensable per a la seva valoració. La identificació i coneixença del patrimoni al nostre paisatge permet entendre aquest no únicament com un espai d'explotació econòmica (Criado Boado, 1993), sinó com un element cultural i identitari.

⁴ Seria molt extens parlar de la pressió ambiental i ecològica que provoca el turisme de masses sobre les Illes Balears. Per a tenir-ne més informació, plataformes com Terraferida [Recurs online] (<https://terraferida.cat/>) o el Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa (GOB) [Recurs online] (<https://www.gobmallorca.com>) realitzen publicacions i anàlisis de forma periòdica. A més, els documentals *Overbooking* (2019) [Recurs online] (<https://vimeo.com/ondemand/overbooking>) i *Tot Inclòs* (2018) [Recurs online] (<https://totinclos.cat/documental/>) han analitzat de forma recent aquest impacte. [Data d'accés de tots els recursos online: 08/07/2021]

4. Actualitzant el passat: proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears

Un cop analitzats els llibres de text que s'empren dins les aules queda palès la necessitat de comptar amb materials que estiguin actualitzats segons el discurs i consens que els historiadors tenen sobre aquesta època. Però també, de materials que permetin poder apropar-se a aquest moment d'una forma més complexa, dinàmica i competencial. Per això, i seguint amb els objectius proposats anteriorment, es presenta una proposta didàctica vertebrada en dos eixos. En primer lloc, una actualització del discurs sobre la Prehistòria de les Illes Balears que estigui en consonància amb les dades arqueològiques i interpretatives més recents. En segon lloc, un seguit d'activitats per a poder treballar a l'aula aquest període. Els materials que aquí es presenten no conformen una proposta en bloc, sinó flexible, que es pugui adaptar al temps disponible a classe, però també al grup o al professor.

Com hem vist, aquest tema es situaria en el Bloc 3, Història, del currículum de l'assignatura de Geografia i Història d'ESO, que es recomana realitzar durant el primer cicle. Per tant, la proposta didàctica aquí presentada es dirigeix a un curs de 1r d'ESO.

4.1. Actualitzant el discurs

Com hem vist, els llibres de text i la recerca sobre la Prehistòria de les Illes presenten camins totalment divergents. La conseqüència són uns materials didàctics que no únicament estan desfasats quasi una dècada, sinó que presenten visions evolucionistes, teològiques i difusionistes, avui en dia superades. Però també, són uns materials que presenten la Prehistòria de les Illes Balears de forma rígida i unívoca, sense donar espai a entendre com es construeix el discurs històric, ni a diferents interpretacions o propostes per aquest.

Per això, s'han elaborat uns contingut actualitzats sobre la Prehistòria de les Illes Balears. Aquests s'han vertebrat a partir de quatre moments o períodes diferenciats: la colonització de les illes, el Calcolític, l'Edat del Bronze i l'Edat del

Ferro o la cultura talaiòtica. Per a cada període s'han realitzat un seguit de pòsters amb un discurs actualitzat que explica cada període.

Els materials s'han dissenyat de forma que adrecen varies de les mancances detectades als llibres de text:

- Es fa una relació entre el discurs històric i les fonts, mostrant quines són les dades que ens permeten saber una cosa o una altra. Així, s'ha intentat mostrar com es realitzen les interpretacions a través de la cultura materials, evitant explicacions teleològiques o rígides sobre el passat.
- Es fomenta una visió més social de les dades arqueològiques. Els continguts sobre cada període es centren en explicar els canvis socials, i no únicament en descriure l'arquitectura o la cultura material. A més, les imatges presentades tenen una major relació amb la vida quotidiana, amb fotografies d'eines com molins, o d'imatges d'hàbitats.
- Es connecta el discurs històric amb el paisatge de les illes, tant a través de les imatges dels jaciments com amb les mencions d'aquests al llarg del text. Les imatges s'han seleccionat de forma que presenten jaciments d'ambdues illes.
- S'empra un vocabulari inclusiu. Als llibres de text la prehistòria es presenta a través del tòpic androcèntric (Lozano Rubio, 2011). Malauradament la recerca a les Illes Balears sobre activitats de manteniment, o en Arqueologia de gènere o de la infància és encara limitada. Per això, els textos s'han redactat parlant de comunitats humanes, i no els homes prehistòrics.

La proposta de continguts actualitzats és extensa, especialment en relació a la quantitat de text que presenten els llibres de text sobre aquest període. Per això, no està pensada com una proposta unitària sinó flexible. Els continguts realitzats (veure Annex 2) van acompanyats d'una guia per al professor que els presenta i explica com estan estructurats i com es poden emprar de forma flexible, segons els interessos que tinguin els alumnes. A més, també s'acompanyen d'un eix cronològic que resumeix tota la proposta.

4.2. Proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears

El segon eix de la proposta són un seguit d'activitats didàctiques sobre la Prehistòria de les Illes Balears, com hem vist, pensades per una aula de 1r d'ESO. Es presenten un seguit d'activitats que estan pensades per treballar els objectius prèviament presentats, així com els següents criteris d'avaluació i estàndards d'aprenentatge avaluable (veure taula 3). Com hem vist anteriorment, els continguts del currículum de les Illes Balears no presenten cap estàndard d'aprenentatge avaluable específic per a la Prehistòria de les Illes Balears, però sí que es poden aplicar alguns dels estàndards proposats per a la Prehistòria.

La proposta didàctica pretén adreçar les mancances que es veien a les activitats proposades als llibres de text. Així, en primer lloc, es parteix d'uns continguts actualitzats a la recerca històrica sobre aquesta etapa. En segon lloc, es fomenta la creació de continguts per part dels alumnes, en contrast amb les activitats dels llibres de text que requerien únicament copiar o re-elaborar els textos del mateix llibre, o comentar imatges o mapes. Aquesta proposta didàctica fomenta que els alumnes treballin els continguts explicats a classe, intentant posar-se en la pell de les comunitats del passat, i creant les seves pròpies imatges i mapes. En tercer lloc, en vers de demanar que es descriguin tipus arquitectònics, una de les activitats que més es repetia als llibres de text, ara aquestes arquitectures s'insereixen dins un context social, aproximant-nos a la vida quotidiana i al paisatge d'aquestes comunitats. En quart lloc, les activitats que demanen als alumnes cercar informació ja no es dirigeixen únicament a dues temàtiques (el *Myotragus* i la Naveta dels Tudons) sinó que estan pensades per a mostrar la riquesa patrimonial de les Illes Balears, i connectar als alumnes amb el paisatge arqueològic de les Illes.

Criteris d'avaluació	Estàndards d'aprenentatge avaluables (EAA)
Identificar, anomenar i classificar fonts històriques	Comprèn que la història no es pot escriure sense fonts, ja siguin restes materials o fonts textuals. <i>Connecta el mètode de l'Arqueologia i l'estudi de la cultura material amb l'estudi de la Prehistòria⁵.</i>
Explicar les característiques de cada temps històric i certs esdeveniments que han determinat canvis fonamentals en el rumb de la història i distingir períodes que en faciliten l'estudi i la interpretació.	Ordena temporalment alguns fets històrics i altres fets rellevants utilitzant les nocions bàsiques de successió, durada i simultaneïtat.
Distingir la diferent escala temporal d'etapes com la prehistòria i la història antiga.	Elabora diversos tipus d'eixos cronològics.
Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.	<i>Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.</i> <i>Comprèn els canvis socials i tecnològics de cadascun dels períodes de la Prehistòria de les Illes Balears.</i> <i>Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.</i>

Taula 3: Criteris d'avaluació i estàndards d'aprenentatge avaluables (EAA) aplicables a la proposta didàctica

Finalment, es fuig de les explicacions teleològiques, evolucionistes i difusionistes, emfatitzant en canvi el paper actiu de cada comunitat, i mostrant com aquestes han de ser enteses segons el seu propi context i visió del món. És a dir, encoratjant la idea de què el passat no és una repetició del present amb menor tecnologia o costums estranys, sinó que el passat és un món estrany, amb altres cosmovisions, i formes de veure i entendre el món; comprendre que el món pot ser vist i entès d'altres formes (Hamilakis, 2004; Alberti *et al.*, 2011; Holtrof,

⁵ Els elements en cursiva no apareixen al currículum de les Illes Balears, sinó que s'han elaborat per a la present proposta didàctica.

2012). És, una forma d'aprendre a respectar i valorar la multiculturalitat, posant de relleu la diversitat de modes de vida del passat (Ruiz Zapatero, 2010).

Cap de les propostes didàctiques té relació amb l'extinció del *Myotragus balearicus*, un element que era vertebrador de les explicacions i activitats que proposaven els llibres de text. Això és deu a què, com hem vist, les noves propostes interpretatives sobre aquesta, relacionen de forma indirecta la presència humana amb aquesta extinció, i no de forma directa a través de la caça o d'un intent de domesticació. Per això, es recomanaria tractar aquesta temàtica a l'àrea de Biologia i Geologia, en conjunt amb altres extincions d'animals provocades de forma directa o indirecta per canvis climàtics o de l'entorn, i reflexionar així sobre l'impacte humà sobre el paisatge i sobre el canvi climàtic.

La proposta didàctica comprèn sis activitats diferents, que es poden realitzar en la combinació que el professorat consideri, o com un projecte complet. Les activitats són:

1. *Cronologies comparades*
2. *Com eren les cases? Els hàbitats naviformes*
3. *El paisatge talaiòtic*
4. *Objectes desplaçats*
5. *Explorant el paisatge*
6. *Dona a conèixer la Prehistòria de les Illes Balears*

La primera activitat, *Cronologies comparades* pretén comprendre la cronologia de la Prehistòria de les Illes Balears en relació a un context global. Mitjançant la realització d'un eix cronològic que comprèn esdeveniments tant referents a les Illes Balears com amb un àmbit Mediterrani i a escala global, s'incentiva entendre la successió o simultaneïtat d'esdeveniments que es solen mostrar de forma separada. Realitzar un eix cronològic més global permet entendre la convivència de diferents fenòmens, cultures i societats, a l'hora que mostra la Història com un tot interrelacionat i no com a fases estanques i tancades.

La segona activitat, *Com eren les cases? Els hàbitats naviformes* busca que els alumnes s'aproximin a la vida de les comunitats de l'Edat del Bronze a través de

l'exploració de l'espai domèstic. Així, dissenyar el seu propi espai domèstic permet, en primer lloc, ressaltar la importància de les activitats de manteniment dins el procés històric (González-Marcén, Montón Subías i Picazo Gurina, 11dC, 2008; Colomer *et al.*, 1999; Hernando, 2005, 2012; Bonet Rosado, 2006; González Marcén *et al.*, 2007), alhora que fa el passat més proper i fàcilment entenedor a través d'una aproximació més vivencial (Feliu Torruella i Cardona Gómez, 2014). A més, l'activitat permet connectar amb les restes materials que troben els arqueòlegs, connectant així discurs i recerca, i potenciant una visió crítica sobre aquests, així com una interrogació sobre el passat.

La tercera activitat, *Explorant el paisatge*, també s'aproxima a les comunitats talaiòtiques a través de l'experiència i la interrogació, en aquest cas centrades en el paisatge de la comunitat i en la funció de l'arquitectura en la construcció d'aquest (Calvo Trias, 2009; Galmés Alba i Calvo Trias, 2017, 2018; Galmés Alba, 2019, 2021). Aquesta aproximació permet, en primer lloc, emfatitzar el caràcter social de l'arquitectura talaiòtica i el seu paper en la construcció del paisatge, i en segon lloc, passar de les descripcions arquitectòniques que vertebraven els llibres de text, a una arquitectura inserida en un context social, i per tant, dotada de significat.

En quart lloc, *Objectes desplaçats* busca comprendre la complexitat dels contactes entre comunitats i entendre el paper de la cultura material dins la societat, així com dins la construcció del discurs històric. Partint d'exemples provinents de la Prehistòria de les Illes Balears, però també d'altres contextos, cronològicament variats, pretén mostrar com la cultura material únicament té sentit dins les relacions socials que permet. Així, busca allunyar-se de les explicacions teleològiques i difusionistes del canvi social, que sovint reflecteixen els llibres de text en el seu èmfasi en la tecnologia, sovint desconnectada del context social (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016).

Finalment, les dues últimes activitats proposades pretenen connectar el que s'ha après sobre la Prehistòria de les Illes Balears al paisatge de les illes i promoure l'interès per el Patrimoni arqueològic de les illes. Com hem vist, els alumnes de les Illes Balears pràcticament no reconeixen ni saben identificar el Patrimoni

arqueològic de les Illes (Salvà Cantarellas, 2016; Javaloyas Molina i Salvà Cantarellas, 2017). Així, es busca mostrar aquest Patrimoni a través d'un ampli ventall de llocs, que permet que qualsevol alumne de les Illes pugui identificar un jaciment més o menys proper a casa seva, i potser, obri l'interès per a visitar-lo. A més, aquestes activitats permeten familiaritzar-se amb dues eines digitals preeminentes en els nostres dies: per una banda, la cartografia digital, i per l'altra, les xarxes socials, fomentant un ús responsable d'aquestes.

Així, tenim dues activitats (*Com eren les cases? Els hàbitats naviformes* i *El paisatge talaiòtic*) que adrecen els dos períodes clau de la Prehistòria de les Illes Balears, a través de la cultura material i la vida quotidiana de les comunitats prehistòriques. Amb l'activitat *Objectes desplaçats*, s'intenta aproximar-se a la cultura material i a mostrar la diversitat de formes de veure i experimentar el món a través d'aquesta. Amb *Cronologies comparades* es busca contextualitzar la Prehistòria de les Illes Balears dins un panorama global, mentre que *Explorant el paisatge* i *Dona a conèixer la Prehistòria de les Illes Balears* busquen connectar als alumnes amb el Patrimoni arqueològic de les illes. Les activitats són complexes, per el que es recomanaria almenys fer, com a mínim, la de *Cronologies comparades*, o *Com eren les cases?* o *El paisatge talaiòtic*, i almenys una de les que connecten amb el Patrimoni de les illes.

Objectius treballats a cada activitat didàctica	1	2	3	4	5	6
Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.						
Fer del passat una eina per a comprendre el present.						
Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.						
Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.						

Taula 4: Objectius de la proposta treballats a cadascuna de les activitats didàctiques

El plantejament, objectius, criteris d'avaluació, estàndards d'aprenentatge avaluable, competències, temporalització i proposta d'avaluació de cada activitat, així com els materials didàctics per cada una d'aquestes, es poden trobar a l'Annex 2. Les activitats treballen els objectius de la proposta didàctica

segons es mostra a la taula 4. Per altra banda, els criteris d'avaluació, els estàndards d'aprenentatge avaluable es treballen segons mostra la taula 5.

Criteris d'avaluació	Estàndards d'aprenentatge avaluable (EAA)	1	2	3	4	5	6
Identificar, anomenar i classificar fonts històriques	Comprèn que la història no es pot escriure sense fonts, ja siguin restes materials o fonts textuals.						
	<i>Connecta el mètode de l'Arqueologia i l'estudi de la cultura material amb l'estudi de la Prehistòria⁶.</i>						
Explicar les característiques de cada temps històric i certs esdeveniments que han determinat canvis fonamentals en el rumb de la història i distingir períodes que en faciliten l'estudi i la interpretació.	Ordena temporalment alguns fets històrics i altres fets rellevants utilitzant les nocions bàsiques de successió, durada i simultaneïtat.						
Distingir la diferent escala temporal d'etapes com la prehistòria i la història antiga.	Elabora diversos tipus d'eixos cronològics.						
Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.	<i>Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.</i>						
	<i>Comprèn els canvis socials i tecnològics de cadascun dels períodes de la Prehistòria de les Illes Balears.</i>						

⁶ Els elements en cursiva no apareixen al currículum de les Illes Balears, sinó que s'han elaborat per a la present proposta didàctica.

	<i>Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.</i>						
--	---	--	--	--	--	--	--

Taula 5: Criteris d'avaluació i estàndards d'aprenentatge avaluable (EAA) treballats en cada una de les activitats didàctiques proposades.

Finalment, es treballen tot un seguit de competències al llarg de la proposta didàctica, distribuïdes segons mostra la taula 6:

Competències treballades a cada activitat didàctica	1	2	3	4	5	6
Competència matemàtica i competències bàsiques en ciència i tecnologia (CMCT)						
Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)						
Competència en consciència i expressions culturals (CEC)						
Competència digital (CD)						
Competència en comunicació lingüística (CCL)						
Competència social i cívica (CSC)						

Taula 6: Competències treballades a cadascuna de les activitats didàctiques proposades.

S'ha realitzat una proposta d'avaluació per a cadascuna de les activitats a través d'una rúbrica d'avaluació. Tot i això, degut a què és una proposta flexible, segons les necessitats del professorat, aquest hauria de decidir quin percentatge atorga a cada activitat dins l'avaluació formativa, segons quines es realitzessin a l'aula. Les activitats aquí proposades es podrien combinar amb activitats de resposta objectiva tals com qüestionaris, exercicis de vertader o fals, completar amb conceptes clau, connectar conceptes, etc. La proposta didàctica no inclou propostes d'Atenció a la diversitat. Això es deu a què és tracta d'una proposta flexible pensada de forma que cada docent la pugui adaptar a les característiques de la seva aula. A més, la majoria de les activitats estan pensades per fer-se en parelles o en grups, i algunes presenten variacions en diferents nivells de dificultat, com és el cas de l'activitat *Cronologies comparades*.

Totes les activitats busquen fomentar la reflexió dels alumnes sobre com es construeix el discurs històric, i el paper de la cultura material i l'Arqueologia dins aquest, a l'hora que donar a conèixer de forma més dinàmica el Patrimoni de les

Illes Balears. Per a poder completar els recursos del professorat d'aquesta proposta didàctica s'inclou també una guia de recursos, on poden trobar més informació, així com guiatge sobre activitats didàctiques que actualment es duen a terme a les illes per part de Museus, Universitats i projectes arqueològics, i que poden ser d'interès per al professorat (veure Annex 2).

En conjunt, la proposta didàctica que comprenen aquestes activitats pretén ser un recurs flexible per al professorat, que permeti treballar de forma complexa tant la Prehistòria de les Illes Balears, com la construcció del discurs històric a través de la cultura material, així com la valoració envers el Patrimoni. Adreça així les mancances que trobem presents als llibres de text, fomentant una actitud més activa i crítica dels alumnes. Així, s'impulsa el pensament científic i l'actitud crítica envers el discurs històric, la consciència sobre el valor i la importància del Patrimoni arqueològic, i resulta d'una eina contra actituds racistes o xenofòbiques, ja que posa de relleu la diversitat de les societats humanes,. És a dir, treballa els principals valors educatius que té l'ensenyament de la Prehistòria i l'Arqueologia (Ruiz Zapatero, 2010).

Finalment, cal dir que l'enquesta realitzada als companys del Màster de Formació del Professorat (veure Annex 3) mostra com els llibres de text s'han emprat durant les pràctiques com a forma d'estructurar les sessions o com a guia sobre quins continguts s'han de treballar dins l'aula. Malgrat això, la majoria dels enquestats opinen que els llibres de text són materials guia, sovint desactualitzats, però útils per al professorat; mentre que les activitats dels llibres de text es veuen com a monòtones, poc vivencials, poc creatives o tradicionals. Finalment, tot i que els llibres de text es veuen com una eina útil, la majoria els considera com una guia per a elaborar els propis materials didàctics, i es reclama més flexibilitat i actualització de les activitats i dels continguts que presenten. Aquesta enquesta no és ni molt menys exhaustiva, i seria convenient realitzar una enquesta entre els docents de les Illes Balears per a poder veure si aquestes opinions són compartides entre diferents generacions, i per assessorar l'ús dels llibres de text dins les aules. Tot i això, és un punt de partida per a veure com les noves generacions de docents requereixen de continguts més flexibles i actualitzats. Malgrat això, els docents no poden ser especialistes en tot, i

mantenir-se al dia de les investigacions històriques en tots els àmbits. Per això, els llibres de text són vists com a element de guiatge, encara que som conscients que són uns materials sovint desactualitzats.

Maletes de recursos o propostes didàctiques com la que aquí s'ha presentat són fórmules que permetrien un fàcil accés del professorat a continguts actualitzats però flexibles. La generalització d'aquest tipus de propostes didàctiques, que podrien ser fàcilment compartides entre docents a través d'una plana web, podrien esdevenir una fórmula alternativa als llibres de text, que permetés que cada docent pogués tenir eines actualitzades per construir propostes didàctiques més dinàmiques i competencials, i adaptades a cada grup d'alumnes.

5. Conclusions

La proposta didàctica que aquí s'ha presentat parteix d'una relació divergent entre la recerca científica i els materials escolars, analitzada a través dels llibres de text. La transmissió de la informació cap a la societat requereix d'una major atenció per part dels investigadors, ja que aquesta resulta essencial per a la pròpia valoració de la disciplina de la Història, a més de per a conèixer, valorar i promoure l'interès i la conservació del Patrimoni històric. Perquè és necessari conèixer per a valorar.

Els llibres de text són uns materials que presenten múltiples mancances, però que vertebraven bona part de l'ensenyament dins l'aula. Són l'única forma estandarditzada per la que els continguts del currículum es tradueixen en plantejaments didàctics concrets (Martínez, Valls i Pineda, 2009) i, per bona part de la ciutadania, són la fórmula a través de la qual es coneix el passat. Els llibres de text es presenten com el mitjà que tradueix la complexitat de la recerca històrica de forma que aquesta pugui ser entesa i apresada per el públic escolar (Ruiz Zapatero, 2010). Però aquest paper queda en entredit quan aquests materials queden al marge del discurs científic, però també del pedagògic.

El cas d'estudi de la Prehistòria de les Illes Balears ens ha permès analitzar una petita part dels llibres de text, però significativa dins el context de les pròpies Illes. Així, la divergència de quasi 20 anys entre les propostes interpretatives que presenten els llibres de text i les de l'Acadèmia, posa de relleu la manca de

comunicació entre ambdós. Per una banda, l'anàlisi de manuals escolars de diferents anys i editorials ens ha permès veure com el discurs roman estàtic, però cada cop més resumit. Els llibres de text presenten una història descarregada de tot el seu potencial interpretatiu, o de interrogació sobre la realitat, i la converteixen en quelcom tancat i descriptiu, sovint reproduint postures teleològiques, evolucionistes i difusionistes, àmpliament superades dins el discurs acadèmic. Fan que la Història es basi únicament en cronologies, i característiques de cada període, presentades de forma estanca, com una successió d'elements sense relació entre ells. Es redueix a una transmissió de llocs, dates, i fets, sense incloure com es coneix o investiga el passat (Bardavio i Gatell, 2000; Holtrof, 2005; Henson, Bodley i Heyworth, 2006). La Prehistòria a través dels llibres de text, resulta avorrida, es converteix en una successió de dades, sense fomentar el pensament crític, el pensar que les coses podrien haver estat d'una altra forma, ja que desconnecta el discurs del mètode històric, eliminant així qualsevol interrogació sobre el passat (Hamilakis, 2004; Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016).

Les imatges dels llibres de text són una eina didàctica que en aquest cas es troba desaprovechada. Els llibres de text fallen en mostrar una connexió amb el paisatge i el Patrimoni de les Illes Balears, centrant el seu èmfasi en un grapat de jaciments, així com en imatges de cultura material descontextualitzades del seu context social. Finalment, les activitats dels llibres de text fomenten un treball a l'aula de tipus mecànic, que destaca per repetir-se al llarg de la sèrie històrica de manuals, independentment de la legislació educativa que els regeix.

Aquest anàlisi ens ha permès veure les mancances dels materials didàctics que els docents tenen al seu abast. Malgrat que la Prehistòria i l'Arqueologia són disciplines amb un alt potencial didàctic, estan infravalorades dins el currículum escolar i els llibres de text. Són disciplines que permeten interrogar-nos sobre el món que ens envolta, plantejar altres realitats, formes de ser i actuar, així com connectar el passat i el present a través de la cultura material i el Patrimoni. I aquestes són precisament les mancances que presenten els manuals escolars: una manca d'interrogació, de connexió entre passat i present.

L'Arqueologia permet connectar amb el Patrimoni i el paisatge, fent visible i tangible el discurs històric, i funcionant com a mediadora entre passat, present i futur (Moe, 2000; Copeland, 2009; Ruiz Zapatero, 2012). Però aquest potencial és únicament possible si és una disciplina propera, que puguem veure al nostre entorn, allunyada del romanticisme i la recerca del tresor (Holtrof, 2005; Almansa Sánchez, 2013; Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016). I aquesta manca de connexió amb l'entorn es fa evident en l'anàlisi de la Prehistòria de les Illes Balears, tant a través de la desactualització dels textos com de l'ús que es fa de les imatges.

En aquest sentit, la proposta didàctica *Actualitzant el passat* intenta adreçar algunes d'aquestes qüestions. Aquesta pretén actualitzar els continguts amb una vessant més social, i connectar-los amb la pràctica arqueològica, de mode que fomentin una actitud crítica i d'interrogació sobre el passat i sobre la construcció del discurs històric. A més, es busca fer del passat una eina per a comprendre el present, i connectar-lo amb el paisatge actual, posant de relleu la riquesa patrimonial de les Illes Balears. La proposta didàctica s'ha vertebrat a través dos eixos. Per una banda, una actualització dels discursos sobre la Prehistòria de les Illes Balears, a través d'un seguit de fitxes de continguts estructurades de forma flexible, de manera que s'adaptin al temps disponible i a les característiques de l'aula. Aquestes mostren la relació entre el discurs històric i la construcció d'aquest, evitant una explicació rígida sobre el passat. A més, presenten una visió més social de les dades arqueològiques, i connecten el discurs amb el paisatge i el Patrimoni de les illes, fent el passat visible dins el present.

El segon eix és una proposta de sis activitats didàctiques, pensades per un curs de 1r d'ESO. Aquesta proposta didàctica parteix dels continguts actualitzats presentats, i fomenta la creació de continguts contextualitzats per part dels alumnes. Les activitats estan dissenyades de forma que connecten el discurs històric amb la construcció d'aquest, en concret amb el paper de la cultura material i l'Arqueologia. A més, fan visible el Patrimoni de les Illes Balears de forma coral, és a dir, mostren un ampli rang de jaciments diferents, repartits per tota la geografia de les Illes Balears, de mode que cada alumne pugui identificar aquells que li són més propers. Així mateix, pretenen que els alumnes es

plantegin qüestions sobre la vida quotidiana de les poblacions del passat, fomentant així el respecte cap a altres formes de veure i entendre el món, i mostrant la diversitat de les societats humanes (Ruiz Zapatero, 2010). És a dir, s'encoratja veure el passat des de la diversitat, des d'una estranyesa que permeti qüestionar la pròpia societat, i ser més obert a entendre altres cultures i formes socials, fugint de les visions teleològiques que converteixen el passat en un present amb altres robes i tecnologies, però sense remarcar la diferència en les formes de pensar i veure el món (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016).

En conjunt, aquests dos eixos conformen una proposta didàctica flexible de recursos que poden ser emprats per el professorat. Actualment, els docents tendeixen a crear els seus propis materials didàctics, però no poden ser especialistes en tots els àmbits de la Història que han d'ensenyar. Per això, propostes de recursos didàctics que es puguin adaptar a les necessitats de cada docent i aula són interessants i podrien esdevenir una alternativa als llibres de text.

Però això requereix d'una major convergència entre Acadèmia i docència escolar. L'Acadèmia ha de participar activament en mostrar la rellevància social de la disciplina, i això ha de començar a l'àmbit escolar. L'interès pel passat existeix, però cal mostrar que aquest passat no és exclusiu de llocs exòtics i llunyans, sinó que forma part del nostre Patrimoni, del nostre paisatge i del nostre dia a dia. Només així el passat podrà tenir un lloc dins el present, i potser, dins el futur.

6. Referències

Albero Santacreu, D. (2011) *Caracterización tecnológica, social y adaptación funcional de cerámicas prehistóricas en el oeste y sureste de Mallorca (1700-50 BC). Aproximación sincrónica y diacrónica a partir del estudio arqueométrico de pastas*. Universidad de Granada.

Albero Santacreu, D. *et al.* (2011) «Cultura material, habitus, espacio y movilidad en el archipiélago balear durante el Bronce Final (c. 1400-1100 BC)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)*, 67, p. 15-37.

Albero Santacreu, D. (2017) «The Times They Were a-Changing: Cultural Encounters, Social Transformations and Technological Change in Iron Age Hand-made Potter from Mallorca (Spain)», *Journal of Mediterranean Archaeology*, 30(1), p. 105-131.

Albero Santacreu, D. i Cau Ontiveros, M. Á. (2017) «Technological choices in hand-made indigenous pottery from western Mallorca (Balearic Islands, Spain) (c. 1200-75 BC): an archaeometric approach.», *Archaeometry*, 59(4), p. 642-666.

Albero Santacreu, D., García - Rosselló, J. i Calvo Trias, M. (2014) «Pottery production in Santa Ponsa (Majorca, Spain) from the Late Bronze Age to the Late Iron Age (1100-50 BC): Ceramics, technology and society.», en Martín-Torres, M. (ed.) *Craft and science: International Perspectives on archaeological ceramics*. UCL Qatar. Doha, Qatar: Bloomsbury Qatar Foundation, p. 73-83.

Alberti, B. *et al.* (2011) «“Worlds Otherwise”. Archaeology, Anthropology, and Ontological Difference.», *Current Anthropology*, 52(6), p. 896-912.

Albet Mas, A. *et al.* (2010) *Cives. Ciències socials, geografia i història. 1*. Palma: Vicens Vives.

Albet Mas, A. *et al.* (2011) *Nou Cives. Ciències Socials, Geografia i Història. Educació secundària 1*. Palma: Vicens Vives.

Almansa Sánchez, J. (ed.) (2011) *El futuro de la arqueología en España*. Madrid: JAS Arqueología.

Almansa Sánchez, J. (ed.) (2013) *Arqueología pública en España*. Madrid: JAS Arqueología.

Álvarez Sanchís, J., Hernández Martín, D. i Martín Díaz, M. D. (1995) «Prehistoria e Historia Antigua en la enseñanza secundaria. Tradición e innovación en los textos escolares.», *Íber, Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 6(2), p. 31-38.

Álvarez Sanchís, J. i Ruiz Zapatero, G. (1998) «España y los españoles hace dos mil años según el bachillerato franquista (período 1936-1953)», *Iberia*, 1, p. 37-52.

Anglada, M. *et al.* (2014) «Chronological framework for the early talayotic period in Menorca: the settlement of Cornia Nou.», *Radiocarbon*, 56(2), p. 411-424.

Aramburu - Zabala Higuera, J. (1998) *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*. Palma: El Tall.

Aramburu - Zabala Higuera, J. (2009) *Excavaciones en el talayot de Son Fred (Sencelles, Mallorca)*.

Aramburu - Zabala Higuera, J. (2011) *Excavación del talayot de Cascanar (Sencelles, Mallorca)*.

Bardavio, A. i Gatell, C. (2000) «L'arqueologia a l'ensenyament obligatori Guia de Recursos Didàctics d'Arqueologia a Catalunya.», *Treballs d'Arqueologia*, 7, p. 7-11.

Beas Miranda, M. i Montes Moreno, S. (1998) «El boom de la edició escolar. Producció, comerç i consum de llibres d'ensenyament.», en Escolano Benito, A. (ed.) *Historia ilustrada del libro escolar en España. De la posguerra a la reforma educativa*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, p. 73-101.

Bel Martínez, J. C. i Colomer Rubio, J. C. (2018) «Teoría y metodología de investigación sobre libros de texto: análisis didáctico de las actividades, las imágenes y los recursos digitales en la enseñanza de las Ciencias Sociales.», *Revista Brasileira de Educação*, 23, p. 1-23.

Bergues, F. *et al.* (2017) «Es Rossells: resultats preliminars del primer projecte triennal», en Anglada Fontestad, M., Riera Rullan, M., i Martínez Ortega, A. (ed.) *VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*. Consell Insular de Menorca, p. 105-114.

Blanes i Blanes, C. *et al.* (1990) *Les illes a les fonts clàssiques*. Palma: Miquel Font Editor.

Bonet Rosado, H. (ed.) (2006) *Les dones en la prehistòria*. València: Museu de Prehistòria de València, Diputació de València.

Borba Nunes, V. H. *et al.* (2017) «Paleoparasitological analysis of the extinct *Myotragus balearicus* Bate 1909 (*Artiodactyla*, *Caprinae*) from Mallorca (Balearic

- Islands, Western Mediterranean)», *Parasitology International*, 66, p. 7-11.
- Borràs Reixac, C. (1978) «Los honderos baleares», en Mascaró Pasarius, J. (ed.) *Historia de Mallorca 2*. Palma: Vicente Colom Rosselló, p. 33-96.
- Bover, P. *et al.* (2016) «Closing the gap: New data on the last documented *Myotragus* and the first human evidence on Mallorca (Balearic Islands, Western Mediterranean Sea).», *The Holocene*, 26(11), p. 1887-1891.
- Burgos, M. *et al.* (2002) *Geografia i Història, Ciències Socials 1. A les teves mans. Educació secundària. Illes Balears*. Madrid: Anaya.
- Burgos, M. i Muñoz-Delgado, M. C. (2007) *Ciències Socials, Geografia i Història. Educació Secundària 1. Illes Balears*. Madrid: Anaya.
- Burgos, M. i Muñoz-Delgado, M. C. (2011) *Ciències Socials. Geografia i Història. Educació Secundària 1. Illes Balears*. Madrid: Anaya.
- Burjachs, F. *et al.* (2017) «Overview of environmental changes and human colonization in the Balearic Islands (Western Mediterranean) and their impacts on vegetation composition during the Holocene», *Journal of Archaeological Science: Reports*, 12, p. 845-859.
- Calvo, M. *et al.* (2011a) «The ways people move: mobility and seascapes in the Balearic Islands during the late Bronze Age (c. 1400-850/800 bc).», *World Archaeology*, 43(3), p. 345-363.
- Calvo, M. *et al.* (2011b) «The ways people move: mobility and seascapes in the Balearic Islands during the late Bronze Age (c. 1400-850/800 BC).», *World Archaeology*, 43(3), p. 345-363.
- Calvo, M. i Guerrero, V. (2011a) «De los primeros indicios de ocupación humana en las Baleares hasta la Edad del Bronce», en Calvo, M. i Agüeroles, A. (ed.) *Calvià. Patrimonio Cultural*. Palma: Fundación Calvià, p. 63-88.
- Calvo, M. i Guerrero, V. (2011b) «La cultura postalayótica (650/550-123 AC)», en Calvo Trias, M. i Agüeroles García, A. (ed.) *Calvià. Patrimonio Cultural*. Palma: Fundación Calvià, p. 113-146.

Calvo, M. i Guerrero, V. (2011c) «La cultura talayótica», en Calvo, M. i Aguarales, A. (ed.) *Calvià. Patrimoni Cultural*. Palma: Fundació Calvià, p. 89-112.

Calvo Trias, M. *et al.* (2006) «La Necrópolis del Bronce Antiguo de Can Vairet / Son Ferrer (Calvià, Mallorca)», *Mayurqa*, 31, p. 57-82.

Calvo Trias, M. (2009) «Reflexiones en torno a los esquemas de racionalidad espacial reflejados en el paisaje durante la Prehistoria de Mallorca.», *Pyrenae*, 40(2), p. 37-78.

Calvo Trias, M., Javaloyas Molina, D., *et al.* (2014) «Enhancing “Places” Through Archaeological Heritage in Sun, Sand and Sea Touristic Coastal Areas: A Case Study From Mallorca (Spain)», *The Journal of Island and Coastal Archaeology*, 9(3), p. 341-363.

Calvo Trias, M., García - Rosselló, J., Javaloyas Molina, D., *et al.* (2014) «Matching data: analyzing the chronological use sequence in the Iron Age necropolis of the staggered turriform of Son Ferrer (Balearic Islands, Spain).», *Radiocarbon*, 56(2), p. 361-374.

Calvo Trias, M., García - Rosselló, J., Alberó Santacreu, D., *et al.* (2014) «Prácticas híbridas y espacios intermedios: los contextos cerámicos de la bahía de Santa Ponça (Calvià, Mallorca) (s. II A.C.)», en Ferrando, C. i Costa, B. (ed.) *In Amicitia. Miscel·lània d'estudis en homenatge a Jordi H. Fernández*. Eivissa: Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera., p. 113-132.

Calvo Trias, M. i Galmés Alba, A. (2018) «De islas e isleños. Movilidad, conectividad y generación de identidades en las islas Baleares durante el Bronce Medio y Final. Nuevas líneas de reflexión.», en *La Préhistoire et la Protohistoire des îles de Méditerranée Occidentale. Matières premières, circulation, expérimentation et traditions techniques. Acti del Workshop*. Sassari: Quaderni del LaPArS. Università di Sassari, p. 139-162.

Calvo Trias, M., Galmés Alba, A. i Medas, S. (sense data) «Entre la tierra y el mar. Infraestructuras de movilidad costera durante el Bronce Final en las Islas Baleares.»

Calvo Trias, M. i García - Rosselló, J. (2019) «Mirándonos al espejo: narrativas

sobre el proceso colonial en la isla de Mallorca durante la Edad del Hierro (850-123 aC).», *Pyrenae*, 50(1), p. 55-83.

Calvo Trias, M. i García - Rosselló, J. (2020) «Mirando al Mar. Revisitando las evidencias de contactos entre las comunidades indígenas y fenicio-púnicas en Mallorca (s. VII - s. II ANE.)», *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.*, 78, p. 225-256.

Calvo Trias, M. i Guerrero Ayuso, V. M. (2002) *Los inicios de la metalurgia en Baleares. El Calcolítico (c. 2500-1700 cal. BC)*. Palma: El Tall.

Calvo Trias, M., Guerrero Ayuso, V. M. i Salvà Simonet, B. (2001) *Arquitectura ciclòpea del Bronze Balear. Anàlisis morfofuncional y desarrollo secuencial*. Palma: El Tall.

Calvo Trias, M., Guerrero Ayuso, V. M. i Salvà Simonet, B. (2002) «Los orígenes del poblamiento balear. Una discusión no acabada.», *Complutum*, 13, p. 159-191.

Calvo Trias, M. i Salvà Simonet, B. (1997) *El bronze final a les Balears. La transició cap a la cultura Talaiòtica*. Quaderns A. Palma: ARCA (Associació per a la Revitalització dels Centres Antics).

Cantarellas, C. (1972) «Excavaciones a Ca Na Cotxera (Muro, Mallorca)», *Noticiario arqueológico hispánico*, 1, p. 179-226.

Carreras Vidal, N. *et al.* (2001) *Història 1*. Barcelona: Edebé.

Cau Ontiveros, M. Á. *et al.* (2019) «Archaeometric characterization of Iron Age indigenous pottery from the staggered turriform of Son Ferrer, Mallorca, Spain», *Geoarchaeology*, 34(2), p. 149-168.

De Cet, M. *et al.* (2017) «Migration and integration during the Bronze and Iron Ages: the case of Menorca.», en Meller, H. *et al.* (ed.) *Migration and Integration from Prehistory to the Middle Ages*. Halle (Saale): Landesmuseum für Vorgeschichte, p. 145-167.

Cherry, J. F. i Leppard, T. P. (2018) «The Balearic Paradox: Why Were the Islands Colonized So Late?», *Pyrenae*, 49(1), p. 49-70.

Colomer, L. et al. (ed.) (1999) *Arqueología y teoría feminista. Estudios sobre mujeres y cultura material en Arqueología*. Barcelona: Icaria editorial.

Copeland, T. (2009) «Archaeological Heritage Education: Citizenship from the Ground Up.», *Treballs d'Arqueologia*, 15, p. 9-20.

Costa, B. i Benito, N. (2000) «El poblament de les illes Pitiüses durant la prehistòria. Estat actual de la investigació.», en Guerrero, V. i Gornés, S. (ed.) *Colonització humana en ambients insulars. Adaptació en el medi i adaptació cultural*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 215-322.

Criado Boado, F. (1993) «Límites y posibilidades de la Arqueología del Paisaje.», *SPAL*, 2, p. 9-55.

Dawson, H. (2014) *Mediterranean Voyages. The archaeology of island colonization and abandonment*. Publicatio. Walnut Creek, California: Left Coast Press.

Decret 34/2015, de 15 de maig, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears (2015). BOIB Núm. 73, 16 de maig 2015.

Domínguez Monedero, A. J. (2005) «Los mercenarios baleáricos», en Costa, B. i Fernández, J. H. (ed.) *Guerra y ejército en el mundo fenicio-púnico. XIX Jornadas de Arqueología fenicio - púnica (Eivissa, 2004)*. Eivissa, p. 163-189.

van Dommelen, P. (1998) *On colonial grounds. A comparative study of colonialism and rural settlement in the first millenium BC west central Sardinia*. University of Leiden.

van Dommelen, P. (2006) «Colonial Matters: Material Culture and Postcolonial Theory in Colonial Situations», en Tilley, C. et al. (ed.) *Handbook of Material Culture*. London: Sage, p. 104-124.

Ensenyat, J. i Waldren, W. (1987) «Pottery Distribution Statistics: Ferrandell-Oleza Copper Age Old Settlement», en Kennard, R. C. i Waldren, W. H. (ed.) *Bell Beakers of the Western Mediterranean: Definition, Interpretation, Theory and New Site Data. The Oxford International Conference, 1986*. Oxford: BAR

International Series 331, p. 307-368.

Escolano Benito, A. (1998a) «La segunda generación de manuales escolares», en Escolano Benito, A. (ed.) *Historia ilustrada del libro escolar en España. De la posguerra a la reforma educativa*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, p. 20-47.

Escolano Benito, A. (1998b) «Texto e iconografía. Viejas y nuevas imágenes», en Escolano Benito, A. (ed.) *Historia ilustrada del libro escolar en España. De la posguerra a la reforma educativa*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, p. 125-147.

Etxebarria, L. *et al.* (2002) *Geografia i Història. 1r d'ESO. Illes Balears*. Palma: Santillana.

Feliu Torruella, M. i Cardona Gómez, G. (2014) «Arqueología, vivencia y comprensión del pasado», *Íber, Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 78.

Fernández Miranda, M. (1978) *Secuencia cultural de la Prehistoria de Mallorca*. Biblioteca. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Español de Prehistoria - Diputación Provincial de Baleares. Insituto de Estudios Baleáricos.

Fornés, J. *et al.* (2009) «Más que una casa. Los navetiformes de la Edad del bronce balear.», en Belarte, M. C. (ed.) *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*. Actes de la IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell - Tarragona, 6 al 9 de març de 2007). Arqueo Med. Àrea d'Arqueologia - Universitat de Barcelona. Insitut Català d'Arqueologia Clàssica.

Fowler, C. (2020) *Green Unpleasant Land: Creative Responses to Rural England's Colonial Connections*. England: Peepal Tree Press.

Fullola, J. M. *et al.* (2008) «La Cova des Pas (Ferrerries, Menorca): un jaciment cabdal en la prehistòria de les Balears», *Unicum*, 7, p. 10-16.

Galmés Alba, A. (2019) *Visibilidad y conexiones visuales en la isla de Menorca*.

Análisis de los yacimientos de época talayótica.

Galmés Alba, A. (2021) *Piedras que enlazan comunidades y paisajes. Un estudio sobre arquitectura y visibilidad en la isla de Mallorca durante la Edad del Hierro (c. 850-123 AC).* Universitat de les Illes Balears.

Galmés Alba, A. i Calvo Trias, M. (2017) «Xarxes visuals i connectivitat durant l'Edat del Ferro a Mallorca. El cas de la península de Calvià.», en Anglada Fontestad, M., Riera Rullan, M., i Martínez Ortega, A. (ed.) *VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears.* Consell Insular de Menorca.

Galmés Alba, A. i Calvo Trias, M. (2018) «Arquitecturas en piedra. Cambios, abandonos y permanencias de la arquitectura monumental durante la prehistoria de Mallorca.», en *La Préhistoire et la Protohistoire des îles de Méditerranée Occidentale. Matières premières, circulation, expérimentation et traditions techniques. Acti del Workshop.* Sassari: Quaderni del LaPARS. Università di Sassari, p. 9-24.

Galmés Alba, A. i Javaloyas Molina, D. (2016) «Abrid los libros y empezamos. Prehistoria y Arqueología a través de los libros de texto. En: Dibujando conceptos. Desgranando y definiendo la didáctica de la Arqueología.», en Pinto Coelho, I. et al. (ed.) *Entre ciência e cultura: da interdisciplinaridade à transversalidade da arqueologia. Actas das VIII Jornadas de Jovens em Investigação Arqueológica.* Lisboa: Centro de História d'Aquém e d'Além-Mar. Universidade Nova de Lisboa., p. 535-539.

Garcia Amengual, E. (2014) *Proposta de cadena operativa de construcció dels navetiformes del bronze balear i la seva aplicació pràctica.* Palma.

Garcia Rosselló, J. (2010) *Análisis traceológico de la cerámica. Modelado y espacio social durante el Postalayótico (s. V - I A.C.) en la península de Santa Ponça (Calvià, Mallorca).* Universitat de les Illes Balears.

García Sebastián, M. et al. (1999) *Mediterrani, Ciències Socials Geografia i Història. 1r d'ESO. Illes Balears.* Barcelona: Vicens Vives.

García Sebastián, M. i Gatell Arimont, C. (2015) *Geografia i Història. 1.2. Història. Illes Balears.* Espanya: Vicens Vives.

Gasull, P., Lull, V. i Sanahuja, M. E. (1984) *Son Fornés I: La Fase Talayótica. Ensayo de reconstrucción socio-económica de una comunidad prehistórica de la isla de Mallorca*. Oxford: BAR International Series 209.

Gelabert Batllori, L. (2012) *Circulació i consum de mercaderies a la Prehistòria Balear. El cas de Son Fornés (Mallorca) a partir de la materialitat amfòrica*. Universitat Autònoma de Barcelona.

Gelabert Oliver, M. (2018) *Landscape distribution of talaiotic monuments as markers of social space*. Universit. Gedruckt mit Untersttzung der Graduiertenschule. Human Development in Landscapes, Kiel und der Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG), Bonn.

Gelabert Oliver, M., Hernández - Gasch, J. i Puig Palerm, A. (2018) «Updating knowledge: architecture, use and chronology of the Late Bronze Age stepped monuments in Mallorca», *Trabajos de Prehistoria*, 75(1), p. 128-145.

Gili Suriñach, S. (1995) *Territorialidades de la Prehistoria reciente mallorquina*. Universitat Autònoma de Barcelona.

González-Marcén, P., Montn Subías, S. i Picazo Gurina, M. (11dC) «Dones i activitats de manteniment en temps de canvi.», *Treballs d'Arqueologia*.

González-Marcén, P., Montn Subías, S. i Picazo Gurina, M. (2008) «Towards an archaeology of maintenance activities», en Montn Subías, S. i Sánchez Romero, M. (ed.) *Engendering Soical Dynamics: The Archaeology of Maintenance Activities*. BAR Intern. Oxford: Archaeopress.

González Gallego, I. *et al.* (1997) *Ciències Socials, Geografia i Història. Història, 1r Cicle, Les Illes Balears*. Anaya.

González Marcén, P. *et al.* (2007) «Interpreting household practices: Reflections on the social and cultural roles of maintenance activities.», *Treballs d'Arqueologia*, 13, p. 1-4.

Gornés Hachero, J. S. (2016) *Sociedad y cambio en Menorca: sistematización de los contextos arqueológicos de las navetas funerarias entre el 1400 y el 850 cal ANE*. Universitat Autònoma de Barcelona.

Gosden, C. (2008) *Arqueología y colonialismo. El contacto cultural desde 5000 a.C. hasta el presente*. Barcelona: Bellaterra Arqueología.

Grence Ruiz, T. i Vives Madrigal, M. (ed.) (2015) *Geografia i Història. 1 ESO, Illes Balears*. Palma: Santillana.

Guerrero Ayuso, V. M. (1996) «El poblamiento inicial de la isla de Mallorca.», *Complutum Extra*, 6(1), p. 83-104.

Guerrero Ayuso, V. M. (1997) *Cazadores y pastores en la Mallorca Prehistórica. Desde los inicios al Bronce Final*. Palma: El Tall.

Guerrero Ayuso, V. M. (1998) *La Mallorca Prehistórica. Des dels inicis al Bronce Final*. Palma: El Tall.

Guerrero Ayuso, V. M. (1999) *Arquitectura y Poder en la Prehistoria de Mallorca*. Palma: El Tall.

Guerrero Ayuso, V. M. (2000) «La colonización humana de Mallorca en el contexto de las islas occidentales del Mediterráneo: una revisión crítica.», en Guerrero, V. i Gornés, S. (ed.) *Colonització humana en ambients insulars. Adaptació en el medi i adaptació cultural*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 99-194.

Guerrero Ayuso, V. M. (2001) «The Balearic Islands: Prehistoric Colonization of the Furthest Mediterranean Islands from the Mainland.», *Journal of Mediterranean Archaeology*, 14(2), p. 136-158.

Guerrero Ayuso, V. M. (2002) «Bases historiográficas (sin disimulo) sobre los primeros pobladores baleáricos y otras cuestiones de enfoque, fondo y forma.», *Mayurqa*, 28, p. 127-170.

Guerrero Ayuso, V. M., Calvo Trias, M. i Salvà Simonet, B. (2002) «La cultura talayótica. Una sociedad de la edad del hierro en la periferia de la colonización fenicia.», *Complutum*, p. 221-258.

Guerrero Ayuso, V. M. i Gornés, S. (ed.) (2000) *Colonització humana en ambients insulars. Interacció amb el medi i adaptació cultural*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Guerrero, V. et al. (2007) *Prehistoria de las Islas Baleares. Registro arqueológico y evolución social antes de la Edad del Hierro*. B.A.R. International Series 1690.

Guerrero, V., Calvo, M. i Coll, J. (2003) *El dolmen de S'Aigua Dolça (Artà, Mallorca)*. Col·lecció. Palma: Consell Insular de Mallorca.

Hamilakis, Y. (2004) «Archaeology and the politics of pedagogy.», *World Archaeology*, 36(2), p. 287-309.

Harris, O. J. T. i Cipolla, C. N. (2017) *Archaeological theory in the new millennium. Introducing current perspectives*. London - New York: Routledge.

Henson, D. (2000) «Teaching the past in the United Kingdom's schools.», *Antiquity*, 74, p. 137-141.

Henson, D. (2004) «Archaeology and education, an exercise in constructing de past.», *Treballs d'Arqueologia*, 10, p. 5-16.

Henson, D. (2011) «The Educational Purpose of Archaeology: A Personal View from the United Kingdom.», en Okamura, K. i Matsuda, A. (ed.) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York: Springer, p. 217-226.

Henson, D., Bodley, A. i Heyworth, M. (2006) «The educational value of archaeology», en *Archaeology and education: from primary school to University*. British Ar. Oxford: Archaeopress, p. 35-39.

Hernández - Gasch, J. i Aramburu - Zabala Higuera, J. (2005) «Murallas en la Edad del Hierro en la cultura Talayótica. El recinto fortificado del poblado de Ses Païses (Artà, Mallorca).», *Trabajos de Prehistoria*, 62(2), p. 125-149.

Hernández - Gasch, J. i Quintana, C. (2013) «Cuando el vino impregnó la isla de Mallorca: el comercio púnico - ebusitano y las comunidades locales durante la segunda mitad del siglo V y el siglo IV a.C.», *Trabajos de Prehistoria*, 70(2), p. 315-331.

Hernando, A. (2005) «¿Por qué la Historia no ha valorado las actividades de mantenimiento?», *Treballs d'Arqueologia*, 11, p. 115-133.

Hernando, A. (2012) *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción*

sociohistórica del sujeto moderno. Madrid: Katz.

Hicks, D. (2020) *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Resitution*. Northampton: Pluto Press.

Hicks, D. (2021) «Let's Keep Colston Falling», *ArtReview*, juny. Disponible a: <https://artreview.com/lets-keep-colston-falling/>.

Holtrof, C. (2005) *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*. Oxford: AltaMira Press.

Holtrof, C. (2012) *Search the Past - Find the Present. Qualities of Archaeology and Heritage in Contemporary Society*. Oxford: Archaeopress.

Javaloyas Molina, D. i Salvà Cantarellas, M. À. (2017) «Oportunidades perdidas. La docencia de la Prehistoria y la Arqueología en la Educación Secundaria. Un estudio de caso en Mallorca.», *Revista ArkeoGazte Aldizkaria*, 7, p. 321-348.

Juan Redal, E. i Vives Madrigal, M. (ed.) (2011) *Geografia i Història. ESO 1. Illes Balears*. Projecte E. Palma: Santillana.

Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo (1990). BOE-A-1990-24172.

Ley Orgánica 10/2002, de 23 de diciembre, de Calidad de la Educación (2002).

Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación (2006). BOE-A-2006-7899.

Ley Orgánica 3/2020, de 29 de diciembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación (2020). BOE-A-2020-17264.

Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la mejora de la calidad educativa (2013). BOE-A-2013-12886.

Llull Estarellas, B. *et al.* (2019) «Caracterización isotópica y elemental de los metales de Cova des Pas (Ferreries, Menorca). Una necrópolis en transición del Bronce Final al Hierro.», *Trabajos de Prehistoria*, 76(1), p. 102-119.

Lozano Rubio, S. (2011) «El hombre es la medida de todas las cosas. El tópic androcéntrico en Arqueología y las alternativas metodológicas feministas.», *Estrat Crític*, 5(3), p. 18-29.

Lull, V. et al. (1999) *La Cova des Càrritx y la Cova des Mussol. Ideología y sociedad en la prehistoria de Menorca*. Consell Insular de Menorca.

Lull, V. et al. (2001) *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Fundació Son Fornés.

Lull, V. et al. (2008) *Cerámica Talayótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 550 antes de nuestra era*. Col·lecció. Bellaterra.

Martínez, N., Valls, R. i Pineda, F. (2009) «El uso del libro de texto de Historia de España en Bachillerato: diez años de estudio, 1993-2003, y dos reformas (LGE-LOGSE).», *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales*, 23, p. 3-35.

Merriman, N. (ed.) (2004) *Public Archaeology*. Londres & Nueva York: Routledge.

Micó, R. (2005) *Cronología absoluta y periodización de la Prehistoria Reciente de las Islas Baleares*. British Ar. Oxford: Archaeopress.

Moe, J. M. (2000) «Archaeology and Values: Respect and Responsibility for Our Heritage», en Smardz, K. i Smith, S. (ed.) *The Archaeology Education Handbook: Sharing the Past with Kids*. Oxford: AltaMira Press.

Moser, S. (2009) «Archaeological Representation: the consumption and creation of the past», en Cunliffe, B., Gosden, C., i Joyce, R. A. (ed.) *The Oxford Handbook of Archaeology*. Oxford: Oxford University Press.

Olusoaga, D. et al. (2020) «Is this the end for colonial-era statues?», *The Guardian*, 19 juny. Disponible a: <https://www.theguardian.com/world/video/2020/jun/19/is-this-the-end-for-colonial-era-statues-racism-slavery-black-lives-matter-video>.

Panorámica de la edición española de libros 2019. Análisis sectorial del libro. (2020). Disponible a: https://www.libreria.culturaydeporte.gob.es/libro/panoramica-de-la-edicion-espanola-de-libros-2019-analisis-sectorial-del-libro_3910/.

Parra, D., Colomer, J. C. i Sáiz, J. (2015) «Las finalidades socioeducativas de las ciencias sociales en el marco de la LOMCE. Educación infantil y primaria.», *Íber*,

Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia, 79, p. 8-14.

Perelló Mateo, L. (2017) *Tecnología metalúrgica del cobre y del bronce durante el período postalayótico en Mallorca (ca. s. VI a.C. - s. I a.C.)*. Universitat de les Illes Balears.

Perelló Mateo, L. i Lull Estarellas, B. (2019) «Circulación y consumo de plomo en las islas Baleares durante la Edad del Hierro. Nuevos datos isotópicos de galenas y metales arqueológicos.», *Zephyrus*, 84, p. 89-113.

Pérez Ripoll, M. i Nadal, J. (2000) «Estudio tafonómico de los restos óseos de *Myotragus* procedentes de diversos yacimientos arqueológicos de las islas Baleares», en Guerrero, V. i Gornés, S. (ed.) *Colonització humana en ambients insulars. Adaptació en el medi i adaptació cultural*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 445-454.

Pericot García, L. (1975) *Las islas Baleares en los tiempos prehistóricos*. Barcelona: Ediciones Destino.

Plekhov, D., Leppard, T. P. i Cherry, J. F. (2021) «Island Colonization and Environmental Sustainability in the Postglacial Mediterranean», *Sustainability*, 13(6).

Pons Homar, G. (1999) *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i al Talaiòtic I de Mallorca*. Col·lecció. Palma: Consell de Mallorca.

Pons Homar, G. (2009) «Excavacions arqueològiques al poblat prehistòric des Pou Celat (Porreres): alguns elements d'interès», en Salas Bruguera, M. (ed.) *1a Trobada d'Arqueòlegs de les Illes Balears*. Consell de Mallorca, p. 89-96.

Ramis Bernad, D. i Alcover, J. A. (2004) «Irrupción humana y extinción faunística en las grandes islas del Mediterráneo durante el Holoceno.», *Zona arqueològica*, 4(4), p. 390-401.

Ramis, D. (2000) «Patrons d'alteració als ossos de *Myotragus balearicus* Bate 1909. La cova des Moro (Manacor).», en Guerrero, V. i Gornés, S. (ed.) *Colonització humana en ambients insulars. Adaptació en el medi i adaptació cultural*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 454-472.

Ramis, D. (2017) «La arquitectura monumental en los inicios de la cultura talaiótica.», en Moravetti, A. et al. (ed.) *La Sardegna Nuragica. Storia e monumenti*. Regione Autonoma della Sardegna: Carlo Delfino editore, p. 191-209.

Ramis, D. i Alcover, J. A. (2001) «Revisiting the Earliest Human Presence in Mallorca, Western Mediterranean», *Proceedings of the Prehistoric Society*, 67, p. 261-269.

Ramis, D. i Bover, P. (2001) «A Review of the Evidence for Domestication of *Myotragus balearicus* Bate 1909 (Artiodactyla, Caprinae) in the Balearic Islands.», *Journal of Archaeological Science*, 28, p. 265-282.

Ramon Torres, J. (2017) «Pecios y ¿colonias? Materiales púnicos en las Islas Baleares», en Prados Martínez, F., Jiménez Vialás, H., i Martínez García, J. J. (ed.) *Menorca entre fenicis i púnics / Menorca entre fenicios y púnicos*. Universidad de Murcia. Publicaciones del CEOPAT., p. 41-84.

Robertson, G. (2020) *Who Owns History? Elgin's Loot and the Case for Returning Plundered Treasure*. London: Penguin.

Rosselló Bordoy, G. (1973) *La cultura talayótica en Mallorca. Bases para el estudio de sus fases iniciales*. Palma: Ediciones Cort.

Rosselló Bordoy, G. i Camps Coll, J. (1972) *Excavaciones en el complejo noreste de «Es Figueral de Son Real» (Santa Margarita, Mallorca)*. Madrid: Separata del Noticario Arqueológico Hispánico. Prehistoria I.

Rosselló Bordoy, G. i Waldren, W. H. (1973) *Excavaciones en el abrigo del bosque de Son Matge (Valldemossa, Mallorca)*. Separata d. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General de Bellas Artes. Comisaría general de excavaciones arqueológicas.

Ruiz Zapatero, G. (1995) «El pasado excluido. La enseñanza de la Historia antes de la aparición de la escritura.», *Íber, Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 6(2), p. 19-29.

Ruiz Zapatero, G. (2010) «Los valores educativos de la prehistoria en la

enseñanza obligatoria.», *MARQ. Arqueología y Museos*, 04, p. 161-179.

Ruiz Zapatero, G. (2012) «Presencia social de la Arqueología y percepción pública del pasado.», en Ferrer Garcia, C. i Vives-Ferrándiz Sanchez, J. (ed.) *Construcciones y usos del pasado. Patrimonio Arqueológico, Territorio y Museo. Jornadas de debate del Museu de Prehistòria de València*. València: Museu de Prehistòria de València, p. 31-74.

Ruiz Zapatero, G. i Álvarez Sanchís, J. (1996) «Prehistoria, Texto e Imagen. El pasado en los manuales escolares.», *Arx*, 2-3, p. 146-164.

Ruiz Zapatero, G. i Álvarez Sanchís, J. (1997) «La Prehistoria enseñada y los manuales escolares españoles.», *Complutum*, 8, p. 265-284.

Salvà Cantarellas, M. À. (2016) *La docència de la Prehistòria i l'Arqueologia a l'Educació secundària a Mallorca*. Universitat de les Illes Balears.

Salvà Simonet, B. (2013) *Arqueometal·lúrgia com a reflex de l'estratificació social a les Illes Balears*. Universitat de Barcelona.

Salvà Simonet, B., Calvo Trias, M. i Guerrero Ayuso, V. M. (2002) «La Edad del Bronce Balear (c. 1700-1000/900 BC). Desarrollo de la complejidad social.», *Complutum*, 13, p. 193-219.

Salvà Simonet, B. i Hernández - Gasch, J. (2009) «Los espacios domésticos en las Islas Baleares durante las Edades del Bronce y del Hierro. De la sociedad Naviforme a la Talayótica.», en Belarte, M. C. (ed.) *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*. *Actes de la IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell - Tarragona, 6 al 9 de març de 2007)*. Arqueo Med. Àrea d'Arqueologia - Universitat de Barcelona. Insitut Català d'Arqueologia Clàssica.

Salvà Simonet, B., Perelló Mateo, L. i Lull Estarellas, B. (2018) «Metalurgia prehistòrica en las Islas Baleares. Cambios y continuidades.», en Melis, M. G. (ed.) *La Préhistoire et la Protohistoire des îles de Méditerranée Occidentale. Matières premières, circulation, expérimentation et traditions techniques. Acti del Workshop*. Sassari: Quaderni del LaPArS. Università di Sassari, p. 69-98.

Santacana i Mestre, J. (1999) «L'arqueologia com a eina didàctica: problemes i utilitat.», *Cota Zero*, 15, p. 63-73.

Servera-Vives, G. *et al.* (2018) «The onset of islandscapes in the Balearic Islands: A study-case of Addaia (northern Minorca, Spain).», *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 498, p. 9-23.

Sintes, E. (2015) *Guía Menorca talayótica. La prehistoria de la isla*. Sant Lluís: Triangle Books.

Van Strydonck, M. *et al.* (2002) *Royal Institute for Cultural Heritage Radiocarbon Dates XVIII*. Brussels.

Van Strydonck, M., Waldren, W. H. i Hendrix, V. (1998) «The C14 chronology of the Son Mas sanctuary site (Valldemossa, Mallorca, Spain)», *Radiocarbon*, 40(2), p. 735-748.

Sureda, P. *et al.* (2017) «El poblado naviforme de Cap de Barbaria II (Formentera, Islas Baleares). Nuevos datos sobre su cronología y secuencia de ocupación.», *Trabajos de Prehistoria*, 74(2), p. 319-334.

Thomas, G. (2009) «Images of the Past: illustrating and archaeology», *EuroREA*, 6, p. 8-12.

Trigger, B. G. (1992) *Historia del pensamiento arqueológico*. Barcelona: Ed. Crítica.

Tronchetti, C. i van Dommelen, P. (2005) «Entangled Objects and Hybrid Practices: Colonial Contacts and Elite Connections at Monte Prama, Sardinia», *Journal of Mediterranean Archaeology*, 18(2), p. 183-209.

Tsantini, E. *et al.* (2018) «Iberian amphorae beyond the mainland: imports in southwestern Mallorca (Balearic Islands, Spain).», *Archaeological and Anthropological Sciences*, p. 1-20.

Veny Melià, C. (1968) *Las cuevas sepulcrales del Bronce Antiguo de Mallorca*. Biblioteca. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Vives - Ferrándiz, J. (2008) «Negotiating Colonial Encounters: Hybrid Practices

and Consumption in Eastern Iberia (8th-6th centuries BC).», *Journal of Mediterranean Archaeology*, 21(2), p. 241-272.

Vives - Ferrándiz Sánchez, J. (2008) «Intercambios y consumo en espacios coloniales: dos casos de estudio entre el Ebro y el Segura (siglos VIII-VI a.C.)», en Garcia i Rubert, D., Moreno Martínez, I., i Gracia Alonso, F. (ed.) *Contactes. Indígenes i fenicis a la Mediterrània occidental entre els segles VIII i VI ane.* Barcelona: Signes, disseny i comunicació, p. 113-134.

Waldren, W., Ensenyat, C. i Cubí, C. (1990) *Son Mas: a New Mallorcan Prehistoric Sanctuary, circa 2000-1750 B.C.* DAMARC Ser. Deià: Deià Archaeological Museum and Research Center.

Waldren, W. H. (1974) «Evidence of the extinction of *Myotragus balearicus*.», en *Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares: IV Simposio de Prehistoria Peninsular.* Instituto de Arqueología y Prehistoria. Publicaciones eventuales, 24, p. 31-38.

Waldren, W. H. (1979) «A Beaker Workshop Area in the Rock Shelter of Son Matge, Mallorca.», *World Archaeology*, 11(1), p. 43-67.

Waldren, W. H. (1996) «The prehistoric sanctuary of Son Mas 1995: a radiocarbon analysis survey», *Complutum Extra*, 1, p. 191-215.

Waldren, W. H. (1998) *The Beaker Culture of the Balearic Islands. An inventory of evidence from caves, rock shelters, settlements and ritual sites.* BAR Intern. Oxford: Archaeopress.

Waldren, W. H. (2003) «La qüestió del primer poblament de les illes Balears: realitat, ficció o follia.», *Mayurqa*, 29, p. 237-267.

ANNEX 1

Quina prehistòria narren els llibres de text?

Anem aquí a analitzar la narrativa o contingut històric de cada un dels manuals escolars emprats a la mostra analitzada. Aquests texts tenen tres aspectes a valorar. Per una banda, representen un traspàs dels coneixements científics existents a un moment donat cap a un públic concret. Així, suposen una síntesi d'idees complexes adequada a un tipus de públic concret (Ruiz Zapatero, 2010), però aquesta simplificació no es mostra a la redacció del text, que sovint es presenta com quelcom inamovible i cert, sobre el que no hi ha cap dubte (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016). Finalment, s'ha de valorar l'adequació científica dels manuals escolars, és a dir, si reflecteixen dades i interpretacions històriques relativament actualitzades respecte al moment en què han estat publicats, ja que la tònica general és la de pervivència d'idees i continguts (Galmés Alba i Javaloyas Molina, 2016).

El llibre més antic de la mostra correspon a l'editorial Anaya i fou publicat el 1997 (González Gallego *et al.*, 1997). A aquest només tenim una petita menció a la Prehistòria de les Illes Balears a la plana dedicada a la Prehistòria a la península Ibèrica. Allà, dins l'epígraf dedicat als començaments de la metal·lúrgia menciona que els talaiots de les Illes Balears són una mica posteriors als monuments megalítics d'enterrament col·lectiu com són els dòlmens o coves de corredor. Aquesta és l'única menció a la Prehistòria de les Illes al tema dedicat a aquest període, i es tracta d'una comparativa cronològica, però no aporta cap tipus d'informació sobre la pròpia Prehistòria de les Illes.

La situació canvia al manual de text de l'editorial Vicens Vives publicat el 1999 (García Sebastián *et al.*, 1999), que presenta una doble cara dedicada a la Prehistòria de les Illes Balears, dins el tema general titulat "*La humanitat prehistòrica*". Aquesta presenta tres seccions dedicades als primers pobladors, agricultors i ramaders, i la cultura talaiòtica.

En quant als primers pobladors, destaca que les Balears foren habitades en posterioritat al continent, degut a la necessitat de “*descobrir formes de navegació capaces de recórrer grans distàncies*”, i que la presència humana a les illes data del VII mil·lenni a. C. Aquestes primeres comunitats haurien habitat a coves i la base de la seva alimentació era el *Myotragus* (García Sebastián *et al.*, 1999, p. 150). Dins l’epígraf titulat “*Agricultors i Ramaders*” es centra en les comunitats neolítiques durant el IV – III mil·lenni aC. i especialment en els monuments megalítics i coves artificials d’enterrament així com en els primers poblats, posant com a referent So n’Oleza (Valldemossa).

Finalment, l’epígraf més extens correspon a “*La cultura talaiòtica*” que situa cronològicament entre mitjan II mil·lenni aC i l’arribada dels romans, i caracteritza com “*la manifestació essencial de la prehistòria de la nostra Comunitat*”. Destaca la construcció de talaiots, que relaciona amb la defensa i vigilància dels territoris de la comunitat, així com les taules i navetes, pròpies de l’illa de Menorca. En quant a la societat talaiòtica destaca la ramaderia i l’ús d’objectes de bronze i proposa que “*al capdavant de cada poblat hi havia un grup reduït de famílies que organitzava els rituals religiosos i dirigia la construcció de les edificacions ciclòpies*” a més de que “*entre les creences religioses es coneix el culte d’animals totèmics, com els Toros de Costitx (Mallorca), i de divinitats relacionades amb la guerra*” (García Sebastián *et al.*, 1999, p. 151).

Seguidament, tenim els manuals publicats entre 2000-2010. En primer lloc, el manual d’Edebé de 2001 (Carreras Vidal *et al.*, 2001) presenta tot un tema dedicat a La Prehistòria a la Península i a les Illes, que segueix el tema dedicat a la Prehistòria, “*La història dels primers sers humans*”. Tot i això, dins aquest tema específic, la Prehistòria de les Balears ocupa únicament una doble plana, així com una menció dins l’apartat dedicat als megàlits, dins la secció titulada “*La Península i les Illes: un gran museu d’art prehistòric*”.

Aquesta doble cara es divideix entre un epígraf dedicat als primers pobladors, on s’inclouen els pobles pretalaiòtics, i un segon dedicat a la cultura talaiòtica. El tema s’inicia amb una discussió sobre la cronologia de la primera presència humana a les illes, donant diverses dades, i remarcant que “*no s’ha determinat*

amb exactitud”, amb el que sembla que podria donar a entendre que hi ha cert debat, però sense especificar el perquè d’aquest. Aquesta discussió s’acompanya d’un mapa on situa alguns dels jaciments on es troben evidències d’aquest poblament inicial, i una probable ruta que va des de Dénia, fins a Eivissa, Mallorca i finalment connecta Menorca. També, a un requadre específic connecta aquest primer poblament amb la caça intensiva del *Myotragus*.

En segon lloc, i dins aquest tema dels primers pobladors, fa referència als pobles pretalaiòtics, que situa entre el 2.500-1.300 a.C. Aquests pobles pretalaiòtics es connecten tant amb l’habitatge en coves com en naviformes, mentre que els enterraments es realitzarien en sepulcres megalítics, coves naturals i hipogeus. Resulta significatiu que s’explica que es dedicaven als cereals, pasturatge, la pesca i la recol·lecció de mol·luscs i que “*coneixien la ceràmica feta a mà*” (Carreras Vidal *et al.*, 2001, p. 34). L’ús del verb conèixer suposa una desconexió respecte a la fabricació d’aquesta i els atorga un caràcter passiu.

En quant a la cultura talaiòtica, la situa entre el 1300 aC i l’arribada dels romans (123 aC) i destaca que els poblats estaven protegits per murades i el conreu de cereals, el bestiar, així com la fabricació d’armes i objectes de bronze i l’ús del ferro a partir del segle X aC. Caracteritza a la societat talaiòtica com a “*més guerrera i més jerarquitzada que la pretalaiòtica, ja que s’han trobat abundants restes d’armes i construccions defensives*” (Carreras Vidal *et al.*, 2001, p. 35), però no menciona quines són aquestes construccions defensives ni perquè es caracteritza com una societat jerarquitzada. En quant al món funerari, relata una continuïtat de pràctiques d’enterrament en hipogeus i coves però menciona que “*destaca la necròpoli de son Real, a Can Picafort*”, però sense explicar el perquè destaca respecte a altres formes d’enterrament (Carreras Vidal *et al.*, 2001, p. 35).

Finalment, a l’apartat dedicat a “*Els megàlits: els primers edificis per a la posteritat*”, destaca la construcció a Mallorca i Menorca durant el segon mil·lenni a.C. de talaiots, taules i navetes, explicant les característiques formals de cadascuna d’elles i posant diversos exemples (Carreras Vidal *et al.*, 2001, p. 37).

Comptem amb dos manuals publicats el 2002, un de l'editorial Anaya (Burgos *et al.*, 2002) i un altre de Santillana (Etxebarria *et al.*, 2002). Als dos casos, la Prehistòria de les Illes Balears únicament ocupa una doble pàgina dins el tema general dedicat a aquesta etapa històrica, però la quantitat de text és significativament diferent, ja que a l'edició de Santillana, una d'aquestes dues pàgines s'ocupa únicament per imatges (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 155). La informació que presenten també és significativament diferent. Els dos manuals tenen tres epígrafs corresponents a els primers pobladors, els poblats de navetes o el pretalaiòtic i el talaiòtic.

El manual de Santillana diu que *"no sabem quan ni com arribaren els primers homes a les illes Balears"* i que *"les datacions oscil·len entre el final del segon mil·lenni i l'inici del tercer"* (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 154). Mentre que, en contrast, el d'Anaya especifica que *"segons sembla, els primers grups humans van arribar a les illes cap a l'any 7000 aC. Malgrat que se'n descobreix la procedència, podria tractar-se de grups mesolítics procedents de l'est peninsular"* (Burgos *et al.*, 2002, p. 162). Per tant, veiem una forta divergència entre la procedència dels colonitzadors, però també en la cronologia que proposen per aquesta. En l'únic que coincideixen és en el fet de que hi ha poques evidències d'aquests primers pobladors i en connectar aquests a la caça i posterior extinció del *Myotragus*.

Les diferències són també marcades respecte a l'Edat del Bronze, ja que mentre un parla de poblats de navetes (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 154), l'altre emprava la terminologia de pretalaiòtic (Burgos *et al.*, 2002, p. 162). Però l'enfocament és marcadament diferent. Així, l'edició de Santillana destaca els canvis socials que suposa l'arquitectura naviforme, prenent com a exemple el poblament de son Ferrandell: *"viure a poblament vol dir tancar el recinte, organitzar l'espai que queda a l'interior i organitzar la col·lectivitat per construir i conservar la murada i per proveir-se de recursos tan necessaris com l'aigua"* (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 154). En contrast, l'edició d'Anaya destaca les innovacions tecnològiques: *"durant aquest període, els habitants de les illes van incorporar lentament els avenços tècnics de les civilitzacions neolítiques"* (Burgos *et al.*, 2002, p. 162). A més, dins l'explicació de les tradicions funeràries fa referència a noves

construccions de pedra, conegudes com a navetes, que apareixen a Mallorca i Menorca. Aquestes, han de ser les navetes d'habitació, i no les funeràries, pròpies de Menorca. La redacció del text, però, dona a entendre que està parlant de construccions funeràries.

Finalment, en quant a la cultura talaiòtica, les diferències també són significatives. El manual de Santillana no especifica cap tipus de cronologia per a aquesta, mentre que el d'Anaya situa la cultura talaiòtica entre el 1300 aC i la conquesta romana del 123 aC. La proposta de Santillana defineix el talaiot com un edifici dominant del poblat i que seria la residència del cabdill. Els poblats s'estructurarien entorn d'aquest edifici central. També destaca les taules, i les interpreta com a monuments religiosos semblants als menhirs (Etxebarria *et al.*, 2002, p. 154).

En contrast, la proposta d'Anaya connecta el talaiòtic a una interpretació difusionista, i connecta aquest a l'arribada de nous pobles procedents de la Mediterrània oriental. A més, interpreta el talaiot com una construcció defensiva i destaca eines i armes de bronze i ferro. En quant a la societat talaiòtica destaca que *"aquest utilatge bèl·lic fa pensar que la societat talaiòtica era una societat guerrera i fortament jerarquizada, molt diferent dels grups socials pacífics pretalaiòtics"*. Finalment, destaca la influència de les *"civilitzacions mediterrànies"* i les connecta al fenomen dels foners baleàrics (Burgos *et al.*, 2002, p. 163).

L'edició d'Anaya del 2007 (Burgos i Muñoz-Delgado, 2007), presenta una maquetació diferent a la del 2002, però tant el text com els exercicis són exactament els mateixos. L'única diferència és que amb el canvi de maquetació s'ha eliminat la fotografia de Talatí de Dalt. Resulta particularment interessant veure que no s'ha canviat cap aspecte del temari, ja que en aquest cas ens trobem amb un canvi de legislació educativa, de la LOGSE a la LOE, que almenys en el curs d'implantació, no havia resultat encara de cap modificació significativa en els materials didàctics emprats a l'aula.

En el cas de Vicens Vives de 2010 (Albet Mas *et al.*, 2010) trobem la Prehistòria de les Illes Balears a un tema propi localitzat al final de llibre, i titulat *"Les Illes*

Balears a l'Antiguitat". A aquest, tenim dues dobles pàgines dedicades a la Prehistòria, de les quals només dues contenen text. Així, el primer tema es dedica a "*La Prehistòria a les Illes Balears*" i comprèn els primers pobladors. Pràcticament tot el text és exactament el mateix que l'edició de 1999 (García Sebastián *et al.*, 1999). L'única diferència és en tant al *Myotragus*, que en aquesta edició es detalla que hi hagué un intent de domesticació, i que finalment l'espècie desaparegué cap al 2700 aC degut a la caça sistemàtica. També s'afegeix un petit epígraf sobre la diferència entre les Balears i les Pitiüses, ja que dins el mateix tema també es parla de l'establiment cartaginès a Eivissa.

La segona doble cara està dedicada a "*Les Baleàrides: Mallorca i Menorca*", on l'explicació de la cultura talaiòtica torna a ser pràcticament igual que a l'edició de 1999. Tot i això, els canvis en l'explicació de les taules, ara definides com a "*taules de sacrifici*", mentre que a l'edició anterior es precisava que "*són taules de sacrifici que formen part del recinte sagrat en què s'han trobat nombrosos ossos d'animals*" (García Sebastián *et al.*, 1999, p. 151), fa que no quedi clar quins tipus de sacrificis es realitzarien en aquestes construccions. La pàgina següent presenta de forma destacada la Naveta dels Tudons, explicant tant la formula constructiva com el seu ús com a tomba de caràcter col·lectiu, i proposant-ne una cronologia cap al 1500 aC (García Sebastián *et al.*, 1999, p. 152).

L'edició del 2010 conté també un petit epígraf sobre l'evolució econòmica de la cultura talaiòtica, on aquesta es presenta de forma teleològica fins a la conquesta romana. Aquesta evolució seria deguda a una concentració de la propietat de la terra per part de famílies poderoses, que hauria fet que la població s'hagués de fer mercenària per a poder subsistir, donant lloc als foners. Aquesta edició també inclou un apartat amb un text de Diodor Sícul sobre l'ús de la fona (Albet Mas *et al.*, 2010, p. 260).

Tenim 3 edicions diferents publicades l'any 2011, que ens permeten comparar la proposta de les tres grans editorials per el mateix curs. D'entre aquests Vicens Vives és el que dedica més extensió a aquest tema, mentre que Anaya el que menys.

L'edició de Vicens Vives és la reedició de la sèrie *Cives*, que ja teníem el 2010, tot i que renovada. Està realitzada per els mateixos autors (Albet Mas *et al.*, 2011). Com ja veiem en el cas anterior, tenim un tema separat, però en aquest cas localitzat entre els destinats a Grècia i Roma i titulat "*La cultura talaiòtica i les colonitzacions*". Al tema destinat a la Prehistòria, en canvi, es fa referència aquest període a la península Ibèrica. D'aquest tema específic tres dobles cares estan destinades a la Prehistòria de les Balears, mentre que la resta es destinen a les colonitzacions i el món púnic eivissenc.

En aquest cas, es presenta una periodització dividida entre una etapa arcaica (7000-3000 aC), una pretalaiòtica (3000-1300 aC) i una talaiòtica (1300-300 aC). L'etapa arcaica o destinada als primers pobladors, presenta pràcticament la mateixa redacció que l'edició anterior, però inclou que s'han trobat restes de *Myotragus* a Menorca, que fan pensar que l'illa estava poblada per humans al V mil·lenni, però que no hi ha proves arqueològiques d'aquesta anteriors al 2500 aC. Aquesta redacció, fa que no quedi clar a què es deu aquesta diferència cronològica i perquè si no hi ha evidències arqueològiques es situa el poblament al V mil·lenni. També incorpora els primers indicis d'hàbitat humà a Eivissa, concretament al Puig de les Torretes (2100 aC). Així mateix, encara que reitera la hipòtesi de la caça de *Myotragus*, afegeix la recol·lecció de fruites a la dieta de les primeres poblacions (sense especificar quines), així com la introducció posterior d'espècies domesticades, el que demostraria la capacitat de navegació (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 194).

A l'edició anterior no s'emprava el terme cultura pretalaiòtica, que ara omple tot un epígraf, eliminant-se l'anterior apartat sobre agricultors i ramaders. Així, la cultura pretalaiòtica s'identifica amb l'hàbitat a coves i cavitats naturals, així com a navetes d'habitació. També introdueix la fabricació de ceràmica, així com instruments d'os, coure i bronze. Respecte al món funerari, fa referència a enterrament a coves naturals, a hipogeus, i a sepulcres megalítics. També fa un apartat dedicat a la Naveta dels Tudons, que manté una redacció similar al que a l'edició anterior trobàvem a l'apartat de la cultura talaiòtica, únicament precisant que a més de restes humanes també s'hi trobaren elements d'aixovar (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 195).

En quant a la cultura talaiòtica, aquesta edició incorpora la teoria d'una onada migratòria com a causa inicial d'aquesta, i presenta un requadre dedicat als Pobles del Mar. Connecta així l'aparició de la cultura talaiòtica amb les idees difusionistes connectades a l'expansió d'aquests pobles des de l'àrea d'Anatòlia. El pes d'aquesta informació es reforça per la il·lustració d'aquesta amb una imatge d'un nuraghi sard (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 196).

L'explicació sobre la cultura talaiòtica ha canviat radicalment respecte a l'edició d'un any anterior. Ja no es fa menció a l'evolució econòmica ni a la propietat de la terra, sinó que es parla d'una economia agrícola i ramadera. Es determina que la ramaderia era abundant i era la base de l'alimentació, complementada per la pesca i recollida de mol·luscs i crustacis. Destaca la metal·lúrgia del bronze i el comerç amb l'exterior, així com la fabricació de ceràmica "*que feien a mà donat que no coneixien el torn*" (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 196). En aquest cas descriu a la societat talaiòtica com "*dominada per una minoria guerrera que posseïa armament. Habitaven els talaiots, organitzaven els rituals religiosos i dirigien la defensa dels poblats*", mentre que "*la resta de la població vivia en cabanyes i es dedicava al conreu de la terra i a tenir cura dels ramats*" (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 197). És el primer cop que tenim un epígraf dedicat a la fase final del talaiòtic, que estableix a partir del 800 aC, i que defineix per la substitució del bronze pel ferro, les necròpolis a l'aire lliure, les taules menorquines i els contactes amb grecs, fenicis i cartaginesos. En aquesta edició també hi ha un requadre sobre la fona, però ja no apareix el text de Diodor Sícul (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 197).

Resulta especialment interessant que a aquesta explicació la segueix una doble plana que proposa descobrir els poblats talaiòtics. A aquesta s'hi poden veure plànols de jaciments, així com un mapa de distribució d'aquests que analitzarem posteriorment. Els acompanya una explicació sobre l'estructura dels poblats talaiòtics i dels talaiots, que relaciona amb la defensa i vigilància dels territoris de la comunitat, a més de poder ser emprats com a habitatge (Albet Mas *et al.*, 2011, p. 198-199).

L'edició de Santillana presenta aquests continguts en dues dobles planes localitzades al final del tema dedicat a la Prehistòria, i baix el títol de La

Prehistòria de les Illes Balears. El primer apartat versa sobre els primers pobladors i resulta interessant ja que és el primer cop que es presenten diferents propostes interpretatives. Així, planteja que alguns arqueòlegs daten l'arribada dels primers homes al neolític i els connecten amb la desaparició del *Myotragus*; mentre que altres daten aquesta desaparició abans dels primers homes i que aquesta colonització es produí durant l'edat dels metalls. Malgrat això, connecta aquesta interpretació amb les restes de Muleta, amb una cronologia de 6000 anys, i que interpreta com un pastor que coneixia els metalls com el coure i feia ceràmica. Presenta un requadre a la següent plana dedicat al *Myotragus*, que explica les característiques físiques d'aquest així com que *“durant algun temps, els arqueòlegs suposaren que havien estat els homes els que havien eliminat el Myotragus. Altres, en canvi, opinen que la seva desaparició va ser provocada per un canvi climàtic. Com que els darrers Myotragus varen viure devers 3000 anys abans de Crist, les dues teories són possibles”* (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 163).

A aquest primer procés de colonització hi connecta els dòlmens, l'habitatge en balms o coves naturals, la introducció d'animals domesticats, i els primers poblats com el de Son Ferrandell d'Olesa o el Cap de Barbaria, que data cap al 2500 aC (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 162).

El següent apartat el dedica a l'arribada del bronze a les Balears, que situa al 2000 aC, moment on destaca la construcció de navetes d'habitació. Caracteritza aquesta època com una gent pacífica, degut a l'absència de murades i les poques armes trobades. Cap al 1800 aC menciona un augment de la violència que relaciona amb l'arribada dels Pobles del Mar. Tot i això, aquí també obre la porta a diferents interpretacions ja que especifica que *“altres opinen que varen ser els propis illencs que evolucionaren cap a noves formes”*. Aquestes són els talaiots, ja que en cap moment fa referència al terme cultura talaiòtica.

Finalment, parla del ferro, que data cap al 800 aC, i dels foners. Aquí fa referència a l'establiment de fenicis i cartaginesos a les Pitiüses, així com als foners, mentre que caracteritza els pobles de les Balears com a dedicats a l'agricultura, la ramaderia i la pirateria. A més menciona que *“de tant en tant hi havia grans*

mortaldats a causa de les epidèmies i la fam” (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 165).

Apareixen apreciacions d'evolucionisme cultural caracteritzant la cultura cartaginesa com a més evolucionada, i per tant, superior (“*Mentre les Pitiüses estaven poblades per fenicis i cartaginesos, molt més avançats, a les Balears es va continuar amb la cultura anterior*”). En relació amb dita superioritat vendria donat el paper dels balears com a mercenaris, ja que “*els habitants de Mallorca i Menorca podien canviar els productes que duien els mercaders per molt poques coses ja que no podien tenir or, plata ni monedes per una prohibició religiosa. A canvi es llogaven com a soldats mercenaris*” (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011, p. 165).

Finalment, l'edició de Anaya (Burgos i Muñoz-Delgado, 2011) també presenta una doble pàgina dedicada a les Balears al final del tema de la Prehistòria, però dues pàgines estan dedicades a imatges. Per tant, dels tres és el que menys text presenta. Aquesta edició presenta el mateix text que la del 2007 als apartats dedicats als primers pobladors i la cultura talaiòtica, mentre que el de la cultura pretalaiòtica presenta alguns canvis en la redacció de la descripció de les navetes funeràries, però cap canvi de fons. No apareixen les navetes d'hàbitat.

Els darrers manuals als que hem pogut accedir foren editats ambdós l'any 2015, però sabem que s'han emprat durant el present curs 2020/2021 a aules de les Illes Balears. A més, són els únics manuals als que hem pogut accedir que estarien regits per la LOMCE. Corresponen a una edició de Santillana (Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015), on seguint la tendència, tenim la Prehistòria de les Balears a dues dobles cares al final del tema de la Prehistòria; mentre que a l'edició de Vicens Vives (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015), aquests continguts es troben a un tema específic, aquest cop titulat “*Cultura talaiòtica, colonitzacions i pobles preromans*” situat entre els de Grècia i Roma.

L'edició de Santillana presenta la mateixa maquetació, estructura i imatges que ja tenia l'edició de 2011, mentre que el text no presenta cap modificació substancial ni de continguts. Així segueix donant les dues opcions sobre la desaparició del *Myotragus*, és a dir, canvi climàtic o pressió antròpica, connecta

la cultura talaiòtica als Pobles del Mar, i considera inferiors les cultures de les Balears respecte als cartaginesos (Juan Redal i Vives Madrigal, 2011; Grence Ruiz i Vives Madrigal, 2015).

L'edició de Vicens Vives (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015) presenta una maquetació diferent del tema, que ara també inclou els pobles ibèrics, a més de les colonitzacions grega, fenícia i cartaginesa, i l'establiment d'*Ibusim*. El text referent a la Prehistòria de les Balears roman molt similar, però s'ha escurçat, eliminant referències a jaciments concrets, i fent una redacció molt més directa i simplificada. Segueix relacionant la desaparició del *Myotragus* a la caça per part dels primers pobladors, continua amb la terminologia d'etapa pretalaiòtica i amb les mateixes cronologies, i connecta l'inici de la cultura talaiòtica als pobles del mar. La reescriptura del text, a més, inclou una referència a l'aïllament (*"la cultura talaiòtica, que havia quedat molt aïllada, va entrar en contacte amb les cultures grega, fenícia i cartaginesa, que havien fundat colònies i factories comercials per la Mediterrània occidental"*), que no apareixia anteriorment (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015, p. 227).

Aquesta edició presenta tota l'explicació sobre les fases culturals en una única doble pàgina, mentre que la següent planteja *"com era la vida en un poblat talaiòtic"*, i combina part de la informació que abans es plantejava dins la cultura talaiòtica i dins d'una doble pàgina destinada a la vida quotidiana. Aquesta està dedicada a l'agricultura, la ramaderia, el comerç i a l'estructura dels poblats, que igual que en l'edició anterior, pren com a model el poblat de Talatí de Dalt, a Menorca. Segueix mantenint que la societat talaiòtica estava dominada per una minoria guerrera que vivia als talaiots (García Sebastián i Gatell Arimont, 2015, p. 228-229).

En conjunt, podem veure com els llibres de text canvien poc en tota la sèrie analitzada, perpetuant un seguit de cronologies, perioditzacions i interpretacions, que difereixen enormement del consens acadèmic actual sobre la Prehistòria de les Illes Balears (veure punt 3.2.2. del cos del treball).

ANNEX 2

Actualitzant el passat: proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears

A continuació es presenten els materials didàctics elaborats dins el marc de la proposta presentada. En primer lloc, es presenten els materials de la proposta Actualitzant el discurs, precedits d'una guia d'ús per al professorat. També s'inclou un eix cronològic de tota la Prehistòria de les Illes Balears, i una Guia de Recursos per al Professorat. En segon lloc, tenim la Proposta didàctica sobre la Prehistòria de les Illes Balears. Aquesta consta de 6 activitats didàctiques, cadascuna de les quals està precedida per una guia per al professorat. Aquesta inclou els objectius de l'activitat, els objectius de la proposta que es treballen, els criteris d'avaluació, els estàndards d'aprenentatge avaluables, les competències treballades, la temporalització de l'activitat i una proposta d'avaluació d'aquesta a través d'una rúbrica. A cada activitat es presenten tots els materials didàctics necessaris per a realitzar-la.

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

ACTUALITZANT EL DISCURS. GUIA PER AL PROFESSORAT

Els materials que aquí es proposen permeten una aproximació a la Prehistòria de les Illes Balears de forma actualitzada.

La proposta és extensa per el que es presenta de forma flexible. Els materials estan pensats per a ser emprats de forma dinàmica, i no com un material d'estudi passiu. Per això, les explicacions es connecten amb l'estudi de la cultura material i el treball arqueològic.

Aquests materials s'acompanyen d'un seguit de propostes didàctiques. Aquestes es poden realitzar de forma independent o combinant algunes d'elles.

Els objectius d'aquesta proposta són:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Fer del passat una eina per a comprendre el present.

Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.

Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.

Cada època de la Prehistòria de les Balears es presenta de forma separada, i amb un color diferenciat. Així, es poden emprar part dels materials o només emprar-los per una etapa en concret.

Es connecta el discurs històric amb com s'ha construït aquest, a través de dades de diferent tipus. Així, s'intenta fomentar una visió crítica del discurs històric i evitar explicacions rígides o teleològiques sobre el passat.

S'empra un vocabulari inclusiu, parlant de comunitats, i no d'homes de la prehistòria.

En el cas en què hi hagi varies pàgines, aquestes s'han separat per continguts (per exemple, vida en comunitat, món funerari, intercanvis) per el que fàcilment es pot presentar més o menys contingut als estudiants.

L'EDAT DEL BRONZE

Cap al 1600-1500 aC es construeixen els primers naviformes, habitats fets amb grans blocs de pedra, de planta allargada. Es documenten arreu de Mallorca i Menorca, així com a Formentera.

Aquestes cases es troben aïllades o agrupades en poblats, i algunes s'agrupen entre elles, formant construccions dobles i triples.

La construcció de les cases amb grans blocs de pedra mostra com aquestes estaven fetes per romandre en el temps, però també per ser visibles dins el paisatge de l'illa. S'indien els murs de pedra i un sostre de branques i argila, i en alguns casos amb lloses de pedra com les conservades a Son Mercader de Baix (Ferreries, Menorca). Sembla que cada naviforme seria la llar d'un grup extern, que gestioniaria els seus recursos. Així, veiem com el centre de les comunitats de l'edat del Bronze és la casa.

Eren comunitats fonamentalment ramaderes, amb ovelles, cabres, bous i porcs, i també conservaven cereals.

L'anàlisi dels ossos de les persones enterrades mostra com la dieta no incloïa peixos ni mol·luscs.

En quant a les tradicions funeràries es segueixen realitzant enterraments col·lectius dins coves o abrics.

Sorgeix un nou tipus d'enterraments col·lectius en hipogeu, és a dir, en coves artificials excavades dins la roca.

Algunes coves s'enterraven amb austeritat. A la Cova des Musol (Ciutadella, Menorca) es va documentar el dipòsit de dues estàtues de fusta i sacrificis d'animals, mentre que a la Cova des Roca (Santanyi) s'hi documenta un dipòsit d'una daga de bronze.

Cap al 1400 aC es deixen d'emprar els hipogeu i es passa a fer els enterraments en coves, sovint de difícil accés, tancades per murs cíclics.

Feren objectes de bronze, un metall que resulta de l'afaitge de coure i estany. L'estany no es troba de forma natural a les Illes Balears, per això que la presència de bronze fa que sapiguem que aquestes comunitats tenien contactes amb els navegants del Mediterrani.

Si com a si que empraven coure local, com mostren les escavacions a la mina de Sa Muga i Sauro Minorca.

A més, l'estudi de com es feien les ceràmiques, l'arquitectura i les peces de metall ha permès veure com a Mallorca i Menorca s'emparaven tèniques similars. Així, sabem que les comunitats de les dues illes tenien contactes freqüents.

Arreu de la costa de les illes hi ha un seguit de jaciments com el Coll de Cala Menorca o el Castell de Pop. Mostren a Menorca que es situen sobre els penya-segats amb una gran visibilitat sobre el mar. Són jaciments que s'han relacionat amb voluts i guiar els navegants que comunicaven les illes.

A més, naviformes localitzats a platges, com Cala Blanca (Menorca) mostren que aquestes s'emparaven amb a focs de fonsidig per als veïnats.

VIDA QUOTIDIANA

MÓN FUNERARI

CONNECTIVITAT I INTERCANVIS

Les comunitats humanes no canvien d'un dia a un altre, sinó que és un llarg procés on tenim aspectes que continuen i altres que canvien. Així, tenim un període de lenta transició entre l'Edat del Bronze i la del Ferro, que coneixem com cultura Talaiòtica.

Cap al 1400 aC els hàbitats naviformes presenten tot un seguit de canvis. Els portals de les cases es tanquen. Apareixen zones dedicades a una gestió comunitària dels recursos, per exemple, àrees amb una gran quantitat de molins per fer farina.

A poc a poc, els grups-casa perden importància front a la comunitat.

Apareixen els primers edificis que mostren aquesta importància de la comunitat. Són els turiformes i típics esgruats, els primers espais de reunió construïts al paisatge de les illes cap al 1100 aC.

Únicament a Menorca es construeixen les navetes funeràries cap al 1000 aC. Aquestes tenen la mateixa forma que els antics hàbitats naviformes, que ja s'estaven abandonant. Eren espais d'enterrament col·lectiu.

Els continguts de cada període es centren en explicar els canvis socials, i no únicament les restes materials que tenim. Així, les imatges seleccionades intenten reflectir aquesta vessant més social.

Els canvis socials són molt lents. Per això, es proposen continguts de transició entre una època i una altra, que permeten connectar-les i no mostrar-les com a compartiments separats, evitant així explicacions difusionistes per a explicar el canvi cultural.

Es connecta el discurs amb el paisatge de les illes, mostrant una multiplicitat de jaciments arqueològics i indicant on es troben aquests.

La colonització de les Illes Balears

Quan es va produir?

Les Illes Balears foren les darreres grans illes del Mediterrani en ser colonitzades. No sabem el perquè d'aquesta colonització tardana, ja que són visibles des d'algunes muntanyes del Llevant peninsular en dies clars, així que eren conegudes.

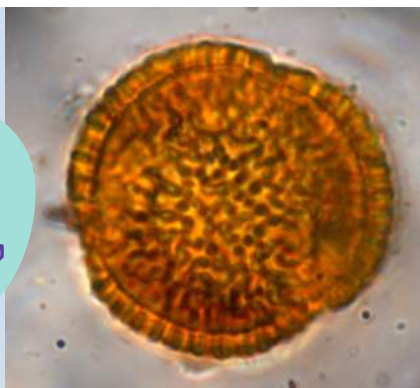
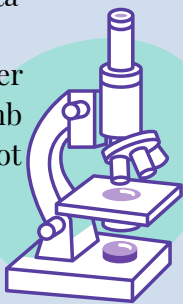
És molt difícil saber si varen ser visitades de forma regular abans de que les comunitats humanes s'hi establissin, ja que aquestes visites deixen molt poques evidències arqueològiques.

Actualment, sabem que cap al III mil·lenni aC hi havia una presència humana estable a les Illes Balears.

Podem estudiar el pol·len de fa milers d'anys fent sondeigs a zones humides. L'estudi d'aquests mostra com cap al 3300 aC grups humans a les Balears cremaren boscs per a poder sembrar i possiblement també per a poder tenir alguns ramats.

Com ho sabem?

Cada tipus de planta té un pol·len amb formes diferents. Per tant, al mirar-lo amb un microscopi es pot identificar quines plantes hi havia.

Quines evidències tenim del primer poblament?

Les evidències directes del primer poblament les hem trobades a jaciments com Son Matge o Son Gallard, a la Serra de Tramuntana, on s'han documentat ceràmiques que es datarien cap al 2800-2500 aC.

Són petits abrics que podrien haver servit com a refugi per a pastors.

Abric de Son Matge (Valldemossa, Mallorca)

El *Myotragus* *balearicus*

Crani de *Myotragus*
de la Cova des
Rovellar (Menorca)
(@museudemenorca)

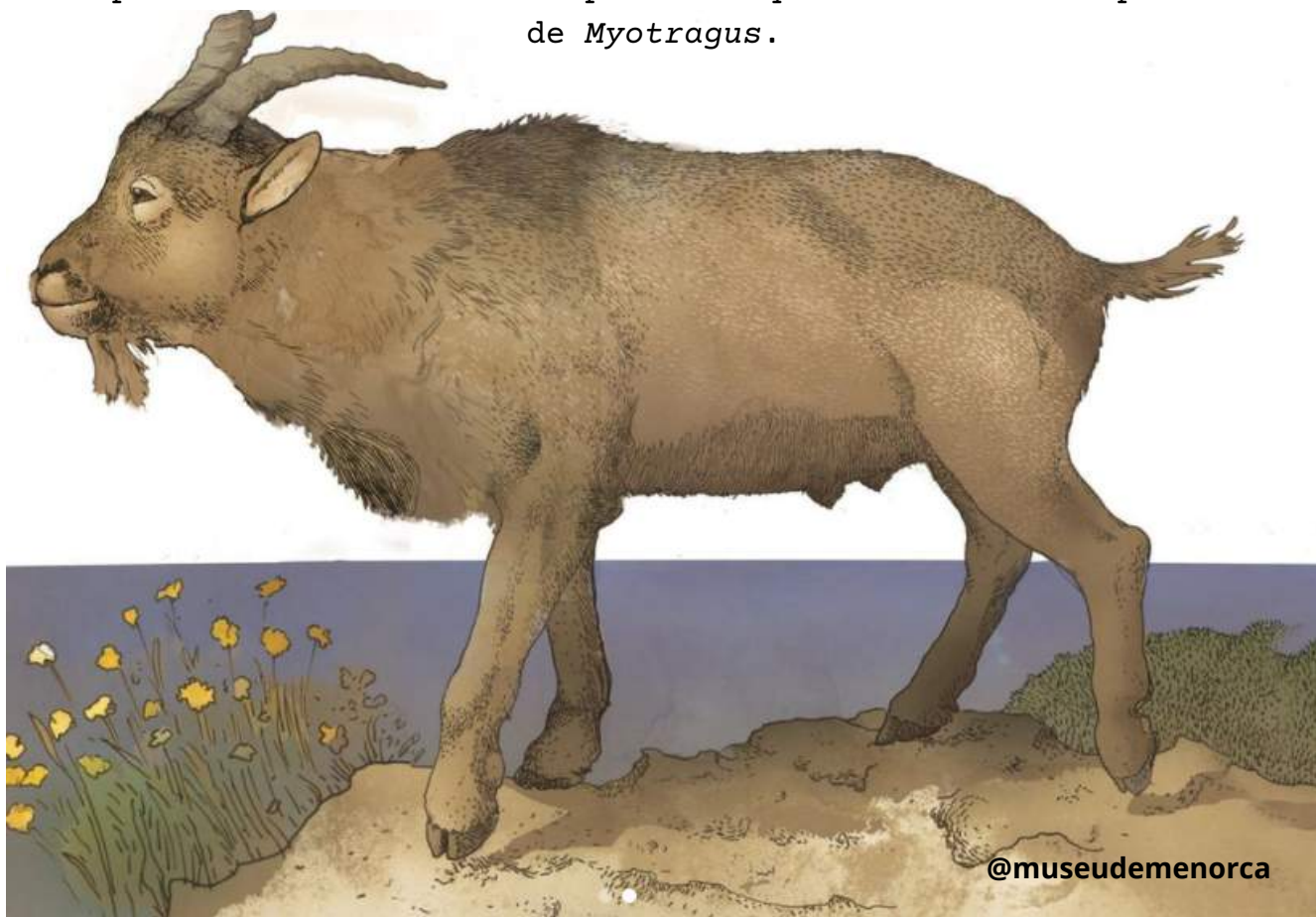

El *Myotragus balearicus* era un petit mamífer endèmic de Mallorca i Menorca, similar a una cabra. Els primers arqueòlegs que documentaren aquest animal varen veure que alguns dels ossos tenien unes marques allargades, per el que semblava que havien estat tallats. A més, algunes banyes també havien estat trencades.

Per això, es va proposar que els humans havien caçat aquest mamífer, i també l'havien intentat domesticar, i que això havia resultat en la seva extinció. L'anàlisi de les banyes i les marques va mostrar com aquests animals de forma natural es refugiaven en coves i rossegaven els ossos, ja que aquests els aporten fòsfor. Actualment podem veure aquest comportament en animals com el cérvol.

Per tant, no havien estat els humans sinó els mateixos *Myotragus* els que havien fet les marques!

No hi ha evidències directes de que els humans cacessin els *Myotragus*. Malgrat això, l'arribada dels humans va suposar un gran impacte en el paisatge i el medi natural a les Balears, amb la transformació d'hàbitats que eren propicis als *Myotragus*. A més, l'arribada de mamífers domèstics com cabres i ovelles possiblement va suposar l'entrada de nous paràsits que afectaren les poblacions de *Myotragus*.

El primer poblament estable de les Illes Balears

L'època Calcolítica

Cabana circular de Son Ferrandell - Oleza

Cap al 2300 aC tenim evidències de comunitats humanes vivint de forma estable a les Illes Balears. Eren comunitats agrícoles i ramaderes, que vivien en poblats de cabanes circulars com el de Son Ferrandell - Oleza (Valldemossa, Mallorca), i seguiren emprant coves o abrics a les muntanyes de forma estacional, possiblement com a refugi de pastors.

Aquestes comunitats transformaren el paisatge i introduïren conreus com cereals i lleguminoses, així com cabres, ovelles, porcs i bous a les illes. Aprofitaven també els productes secundaris, ja que s'han trobat ceràmiques destinades a fer formatges, i peses de telar, que mostren que es feia fil i teixits de llana. També fabricaven eines de coure.

Les ceràmiques emprades són de tipus campaniforme, amb unes decoracions geomètriques. Aquest tipus de ceràmiques es troba a tot el llevant de la península Ibèrica, així com a zones del centre d'Europa.

Fragment de ceràmica campaniforme de la Cova des Fum (Eivissa) (Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera)

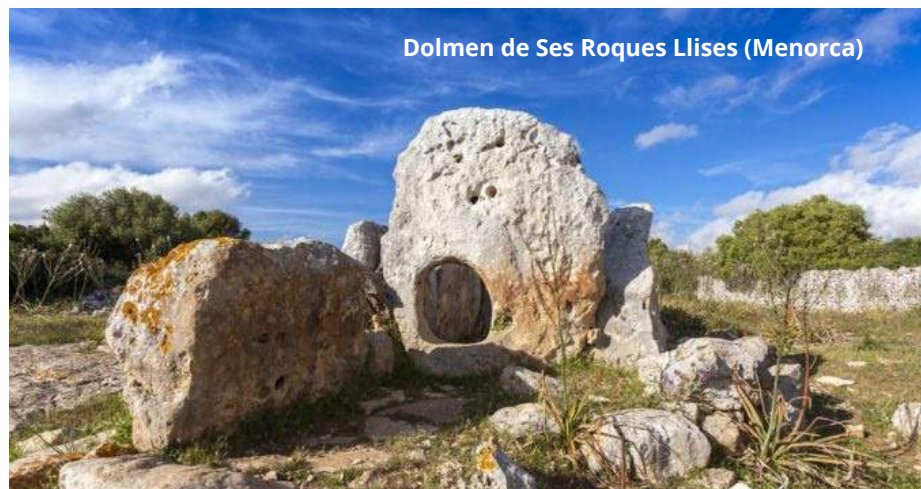

Dolmen de Ca Na Costa (Formentera)

Aquestes comunitats tenien diferents tradicions funeràries com enterraments col·lectius en dòlmens, que són les primeres construccions megalítiques de les illes.

Els dòlmens es documenten al sud de Menorca i de forma puntual al nord de Mallorca i a Formentera.

També es realitzaren enterraments col·lectius en coves i abrics.

Dolmen de Ses Roques Llises (Menorca)

L'EDAT DEL BRONZE

Cap al 1600-1500 aC es construïren els primers naviformes, hàbitats fets amb grans blocs de pedra, de planta allargada. Es documenten arreu de Mallorca i Menorca, així com a Formentera.

Aquestes cases es troben aïllades o agrupades en poblats, i algunes s'agrupen entre elles, formant construccions dobles i triples.

La construcció de les cases amb grans blocs de pedra mostra com aquestes estaven fetes per romandre en el temps, però també per ser visibles dins el paisatge de l'illa. Tindrien els murs de pedra i un sostre de branques i argila, i en alguns casos amb lloses de pedra com les conservades a Son Mercer de Baix (Ferreries, Menorca). Sembla que cada naviforme seria la llar d'un grup extens, que gestionaria els seus recursos. Així, veiem com el centre de les comunitats de l'edat del Bronze és la casa.

Eren comunitats fonamentalment ramaderes, amb ovelles, cabres, bous i porcs, i també conreaven cereals.

L'anàlisi dels ossos de les persones enterrades mostra com la dieta no incloïa peixos ni mol·luscs.

Excavacions al naviforme 2 de Closos de Can Gaia (Mallorca)

Naviforme 1 de Closos de Can Gaia (@projecteclosos)

Son Mercer de Baix (Ferreries, Menorca)

Excavacions al naviforme triple de Es Turassot (Costitx, Mallorca) (@ruta_arq_sencelles_costitx)

En quant a les tradicions funeràries es segueixen realitzant enterraments col·lectius dins coves o abrics.

Sorgeix un nou tipus d'enterraments col·lectius en hipogeus, és a dir, en coves artificials excavades dins la roca.

Hipogeu de Son Ferrer (Calvià, Mallorca)
(@arqueouib)

Talles en fusta de la Cova des Mussol (Menorca)
(Museu de Menorca)

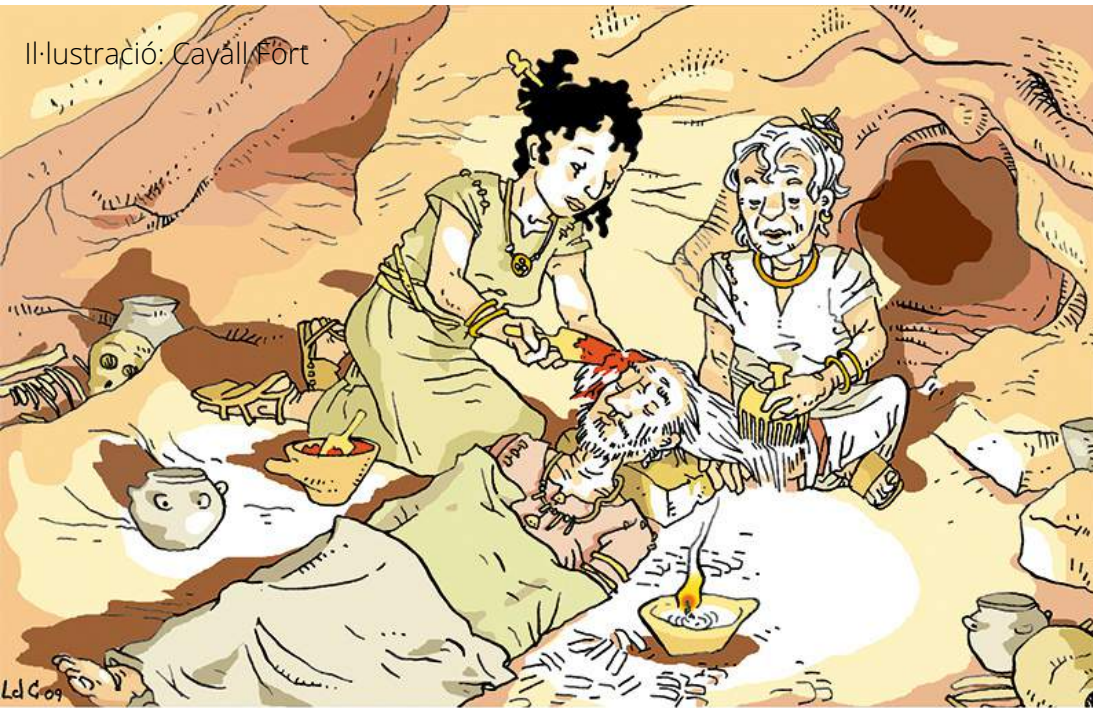
Algunes coves s'empraren com a santuaris. A la Cova des Mussol (Ciutadella, Menorca) es va documentar el dipòsit de dues estatuetes de fusta i sacrificis d'animals, mentre que a la Cova des Moro (santanyí) s'hi documentà un dipòsit d'una daga de bronze.

Bol i cullera de fusta i pinta, trobats a les excavacions de la Cova des Càrritx i relacionats amb el ritual de tenyir i tallar els cabells (Museu de Menorca)

Cap al 1400 aC es deixen d'emprar els hipogeus i es passa a fer els enterraments en coves, sovint de difícil accés, tancades per murs ciclopis.

Il·lustració: Cayàll Fort

Les excavacions a la Cova des Pas (Ferreries, Menorca) i la Cova des Càrritx (Ciutadella, Menorca) mostraren com els difunts eren portats fins a la cova sobre un baiard, i un cop allà, en alguns casos, es tenyien els cabells de vermell, i a continuació es tallaven, guardant-los en unes petites capses.

Feien objectes de bronze, un metall que resulta de l'aliatge de coure i estany. L'estany no es troba de forma natural a les Illes Balears, per el que la presència de bronze fa que sapiguem que aquestes comunitats tenien contactes amb els navegants del Mediterrani.

Destral i collaret de bronze del dipòsit de Son Foradat (Museu d'Artà)

En canvi, sí que empraven coure local, com mostren les excavacions a la mina de Sa Mitja Lluna (Menorca)

Recreació de fosa de metalls amb les tècniques de l'Edat del Bronze (ArqueoUIB)

A més, l'estudi de com es feien les ceràmiques, l'arquitectura i les peces de metall ha permès veure com a Mallorca i Menorca s'empraven tècniques similars. Així, sabem que les comunitats de les dues illes tenien contactes freqüents.

Castellet del Coll de Cala Morell (Menorca) (Projecte Entre Illes)

Arreu de la costa de les illes hi ha un seguit de jaciments com el Coll de Cala Morell o el Castellet de Pop Mosquer a Menorca que es situen sobre els penya-segats, amb una gran visibilitat sobre el mar. Són jaciments que s'han relacionat amb veure i guiar els navegants que comunicaven les illes.

A més, naviformes localitzats a platges, com Cala Blanca (Menorca) mostren que aquestes s'empraren com a llocs de fondeig per als vaixells.

Els tonells, contenidors ceràmics de gran capacitat, s'han documentat arreu de les illes.

L'anàlisi de les argiles emprades per fer la ceràmica mostra com s'intercanviaren entre les illes.

Tonell de Hospitalet Vell (Manacor, Mallorca). (Museu d'Història de Manacor)

Naviforme de Cala Blanca (Menorca)

Les comunitats humanes no canvien d'un dia a un altre, sinó que és un llarg procés on tenim aspectes que continuen i altres que canvien. Així, tenim un període de lenta transició entre l'Edat del Bronze i la del Ferro, que coneixem com cultura Talaiòtica.

Cap al 1400 aC els hàbitats naviformes presenten tot un seguit de canvis. Els portals de les cases es tanquen. Apareixen zones dedicades a una gestió comunitària dels recursos, per exemple, àrees amb una gran quantitat de molins per fer farina.

A poc a poc, els grups-casa perden importància front a la comunitat.

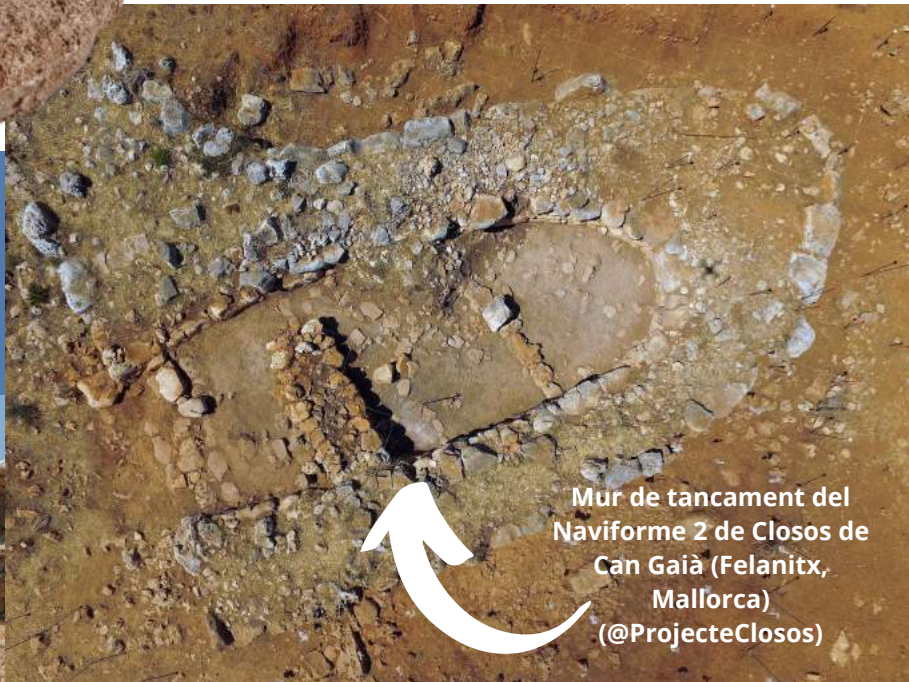
Moli de mà de Sa Cala (Formentera) (@maef)

Apareixen els primers edificis que mostren aquesta importància de la comunitat. Són els turriformes i túmuls esgraonats, els primers espais de reunió construïts al paisatge de les illes cap al 1100 aC.

Túmulo esgraonat de Son Ferrer (Calvià, Mallorca) (@ArqueoUIB)

Mur de tancament del Naviforme 2 de Closos de Can Gaià (Felanitx, Mallorca) (@ProjecteClosos)

Únicament a Menorca es construeixen les navetes funeràries cap al 1000 aC. Aquestes tenen la mateixa forma que els antics hàbitats naviformes, que ja s'estaven abandonant. Eren espais d'enterrament col·lectiu.

Naveta des Tudons (Ciutadella, Menorca)

Recreació de l'ús de la Naveta des Tudons (Sintes 2015)

LA CULTURA TALAIÒTICA

LES ILLES BALEARS DURANT L'EDAT DEL FERRO

Cap al 1000-900 aC arreu de Mallorca i Menorca es construeixen els talaiots. El seu nom ve del català talaia (torre). Són edificis circulars o quadrats, que a Mallorca solen tenir una cambra enmig, mentre que a Menorca molts són massissos.

Son Fornés 1 (Montuïri, Mallorca)

Talaia Joana, Els Antigors (Ses Salines, Mallorca)

Cornia Nou (Maó, Menorca)

Sa Canova (Artà, Mallorca)

Torelló (Maó, Menorca)

Sa Canova (Artà, Mallorca)

El talaiot era un espai de reunió de la comunitat

Les excavacions arqueològiques mostren que cada un té funcions diferents. Per exemple, el Talaiot 1 de Son Fornés era un espai on es feia el repartiment de carn entre tota la comunitat, mentre que al Talaiot 2 es feien reunions, i es consumien begudes especials.

Des de la coberta de cada talaiot es poden veure altres talaiots, repartits per tot el paisatge de forma que es comunicaven visualment. Així, les illes i les comunitats que hi vivien estaven connectades per aquests edificis.

Les cases estan agrupades al voltant del talaiot. Són rectangulars i presenten varies habitacions.

Ceràmiques talaiòtiques (Museu Arqueològic de Son Fornés)

Recreació d'una reunió al Talaiot 2 de Son Fornés (*El bosc negre*, 2007) i vas ceràmic trobat al Talaiot 2 (Museu Arqueològic de Son Fornés)

Les comunitats talaiòtiques es dedicaven a la ramaderia, especialment de cabres i ovelles, tot i que també tenien bous i porcs. A més, conreaven cereals. Els anàlisis dels ossos de les persones enterrades mostren que tenien una dieta especialment basada en carn, llet, vegetals i llavors recol·lectades.

El món funerari és més variat en aquest període, i amb diferències entre Mallorca i Menorca.

A Menorca, s'excaven hipogeus (coves artificials) als barrancs i penya-segats. Són hipogeus diferents dels d'èpoques anteriors, amb grans cambres i columnes excavades a la roca.

A Mallorca, es fan enterraments col·lectius en coves naturals o artificials. En alguns casos els enterraments es realitzen amb cal viva, que s'endureix al voltant de cada enterrament. A més, la necròpolis de Son Real (Santa Margalida, Mallorca) és un cas únic, on es construïren miniatures de naviformes i talaiots, dins els quals es realitzaren enterraments de petits grups.

A poc a poc, es van realitzant menys enterraments col·lectius, i més de tipus individual, amb ofrenes diferenciades.

Hipogeu excavats a Calescoves (Alaior, Menorca)

Interior de l'hipogeu de Torralba (Alaior, Menorca)

Necròpolis de Son Real (Santa Margalida, Mallorca)

Cercle d'habitació (Cercle Cartailhac, poblat de Torre d'en Galmés, Alaior, Menorca)

A poc a poc, les societats talaiòtiques van canviant. Cap al segle V aC ja no es construeixen més talaiots, i alguns s'abandonen. Els poblats tenen cases cada vegada més complexes, com els cercles d'habitació menorquins.

Alguns poblats s'encerclen per murades, tant a Mallorca com a Menorca.

Portal de la murada de Ses Païsses (Artà, Mallorca)

Portal de la murada de Son Catlar (Ciutadella, Menorca)

Poblat de Torre d'en Galmés, amb tres talaiots i un santuari de taula (Alaior, Menorca) (@CIME).
Ceràmica del cercle 7, Torre d'en Galmés (Museu de Menorca)

Apareixen nous espais de reunió, els santuaris.

Taula de Torralba d'en Salort (Alaior, Menorca)

Taula de Talati de Dalt (Maó, Menorca)

Únicament a Menorca trobem les taules, grans monolits de pedra disposats en T, dins aquests edificis. S'hi documenten sacrificis d'animals, objectes de ferro i grans llars de foc.

Talaiot i recinte de taula de Trepucó (Maó, Menorca)

Santuari de S'Illot (Sant Llorenç, Mallorca)

Durant aquest període es realitzen objectes de ferro. Aquest material no està present de forma natural a les Balears, per el que la seva presència mostra els contactes de les comunitats talaiòtiques amb els navegants del Mediterrani, especialment amb fenicis i púnics.

Àmfora púnico-ebusitana, brau de Costitx (MAN) i brauet de Torralba (Museu de Menorca)

Els navegants fenicis i púnics ocuparen de forma temporal alguns illots com els de Na Galera o Na Guardis al llarg de la costa de Mallorca. A aquests tenim petits assentaments possiblement dedicats a fer d'estacions al llarg de la ruta d'intercanvi.

A més de ferro, arribaran a les Illes altres objectes. Cap al segle IV aC es generalitza la presència d'àmfores i ceràmica a torn, però les comunitats locals seguiran fent la seva ceràmica a mà. Els objectes foranis són adoptats per les comunitats locals dins les seves pròpies pràctiques. Així, trobem objectes que s'empren de forma diferent, com per exemple, àmfores a les que es talla el coll i s'empren per a guardar el gra, o com a contenidor funerari.

Illot de Na Guardis (Mallorca) i Dama d'Eivissa (MAN)

Eivissa presenta una dinàmica molt diferent a les Balears talaiòtiques. Al segle VII aC es funda a Sa Caleta un primer assentament fenici, i poc després la colònia fenicio-púnica d'Eivissa.

Aquesta és part d'un seguit d'enclavaments costaners com Cadis, Cartagena, o Cartago que feren els fenicis per a expandir les rutes comercials al llarg del Mediterrani. Així, Eivissa serà un port clau en les rutes del Mediterrani.

Jaciment de Sa Caleta i bust de Tanit (MAEF)

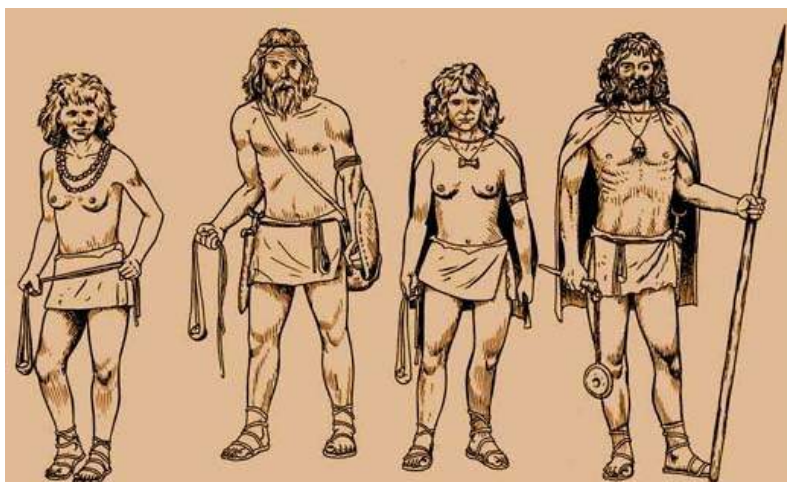

Tot i això, coneixem poques coses d'aquesta ciutat degut a que hi ha hagut una continuïtat d'aquesta, ja que es trobava on està l'actual ciutat d'Eivissa.

El jaciment més important que s'ha pogut excavar és la Necròpolis del Puig dels Molins. Destaca també el culte a Tanit, deessa púnica de la fertilitat, i al déu Bes, divinitat protectora.

Els escrits que ens han arribat d'autors grecs i romans parlen molt poc de les Illes Balears. Mencionen els foners balears, que foren mercenaris als exèrcits púnics des del final del segle V aC. Després de la II Guerra Púnica també s'integraren dins els exèrcits romans.

Les fonts contenen com els homes foren part d'aquests exèrcits com a mercenaris, però les dones també sabien emprar la fona i eren les encarregades d'ensenyar als infants.

Reconstrucció de foners (Museu Arqueològic de Son Fornés)

L'any 123 aC les Illes Balears foren conquerides per el cònsol romà Q. Cecili Metel.

Aquesta conquesta no significà un canvi radical, sinó que bona part dels poblats talaiòtics continuaren habitats fins al segle II dC.

123 aC

Les Balears són conquerides per el cònsol romà Q. Cecili Metel.

Els **foners balears** formen part de l'exèrcit cartaginès, i després de la II Guerra Púnica, dels exèrcits romans

La **metal·lúrgia del ferro** és un indicador dels contactes amb els navegants del Mediterrani. Cada cop més objectes forans són reinterpretats i emprats per les comunitats talaiòtiques.

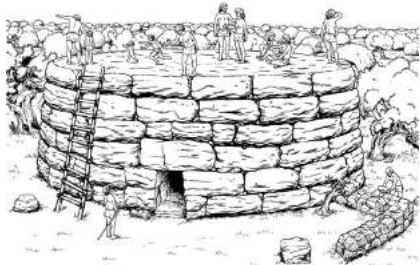
Apareixen nous espais de reunió, els **santuaris**, i dins aquests, únicament a Menorca, les **taules**

Apareixen **murades** que encerclen alguns poblats tant a Mallorca com a Menorca

500 aC

Cap al s. V ja no es construeixen més talaiots, i alguns s'abandonen. Els poblats tenen cases cada vegada més complexes, com els **cercles d'habitació menorquins**.

Des de la coberta de cada talaiot es poden veure altres talaiots, repartits per tot el paisatge de forma que es comunicaven visualment.

El món funerari és més variat en aquest període, i amb diferències entre Mallorca i Menorca.

Les comunitats talaiòtiques es dedicaven fonamentalment a la ramaderia de cabres i ovelles, així com al conreu de cereals.

Les cases estan agrupades al voltant del talaiot. Són rectangulars i presenten diverses habitacions.

Entre el 1000-900 aC es construeixen els **talaiots a Mallorca i Menorca**. Són espais de reunió de la comunitat, amb funcions diferents.

900 aC

1000 aC

A Menorca es construeixen les **navetes funeràries**, llocs d'enterrament col·lectiu amb una forma similar als antics naviformes.

1100 aC

Primers edificis comunitaris: els turriformes i els túmuls esgraonats.

Canvis als hàbitats naviformes, amb àrees de gestió comunitària.

Enterraments col·lectius en coves de difícil accés, amb rituals de tallat i tenyit de cabells.

1400 aC

Ús del Bronze, que requereix l'arribada d'estany a les Illes.

Tradicions funeràries d'enterraments col·lectius dins coves, abrics i hipogeu excavats a la roca. Ús de coves com a santuaris

Comunitats ramaderes, que també conreaven cereals.

1600-1500 aC

Hàbitats naviformes, grans espais domèstics fets amb grans blocs de pedra, amb una planta allargada. Es documenten arreu de Mallorca i Menorca, així com a Formentera. Són la llar de grups extensos, i el centre de la comunitat.

Primeres arquitectures megalítiques de les Illes. Els **dòlmens**, espais d'enterrament col·lectiu. Es troben a Menorca, el nord de Mallorca i Formentera.

Comunitats estables. Eren comunitats agrícoles i ramaderes, que vivien a poblats de cabanes circulars, i seguien emprant els refugis de muntanya de forma estacional.

2300 aC

Primeres evidències directes de poblament, a petits abrics que podrien haver servit com a refugi per a pastors.

2800 - 2500 aC

Les Illes Balears són les darreres grans illes del Mediterrani en ser colonitzades. Els estudis de pol·len mostren com cap al 3300 aC hi havia una presència de comunitats humanes a les Illes Balears, que començaren a modificar el paisatge.

3300 aC

LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

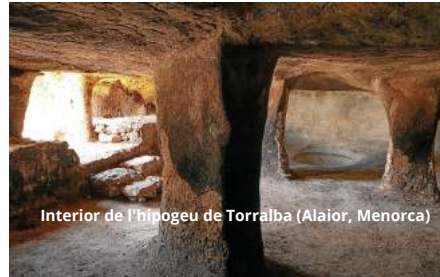
Bou de Costitx (MAN)

Taula de Torralba d'en Salort (Alaior, Menorca)

Portal de la murada de Ses Païsses (Artà, Mallorca)

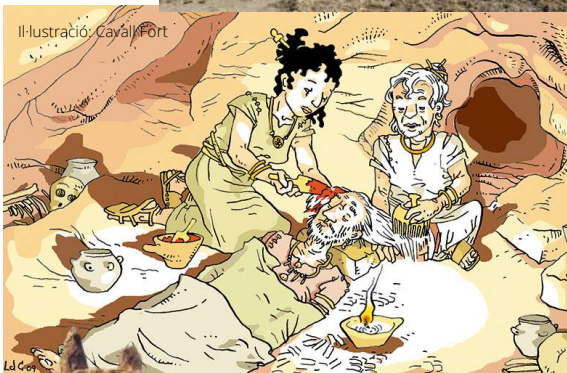
Interior de l'hipogeu de Torralba (Alaior, Menorca)

Talaiot 2 de Son Fornés (Mallorca)

Naveta des Tudons (Ciutadella, Menorca)

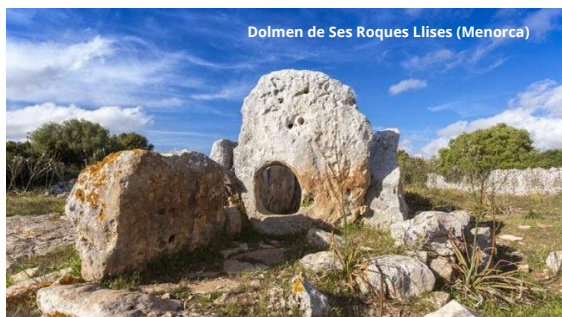

Il·lustració: Cavall Fort

de la Cova des Mussol (Menorca) (Museu de Menorca) i collaret de bronze de Son Foradat (Museu d'Artà)

Naviforme 1 de Closos de Can Gaià (@projecteclosos)

Dòlmen de Ses Roques Llises (Menorca)

Cabana circular de Son Ferrandell - Oleza

Abric de Son Matge (Valldemossa, Mallorca)

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

GUIA DE RECURSOS PER AL PROFESSORAT

Diferents museus, grups de recerca i projectes arqueològics tenen materials i activitats per a escoles, que poden ser d'interès.

Museu de Menorca [<https://www.museudemenorca.com/ca/inici>]

La plana web presenta recursos interessants com la col·lecció online o la peça destacada del mes. A més, el Museu té un programa educatiu anual, amb diferents itineraris per als alumnes d'Educació secundària, amb tallers i visites guiades.

A més, al seu canal de YouTube tenen vídeos explicatius de la Prehistòria de les Illes Balears, així com sobre altres aspectes del Museu [shorturl.at/cpNR1], i també se'ls pot seguir a Facebook i Instagram (@museudemenorca).

Menorca Talaiòtica [<http://www.menorcatalaiotica.info/>]

Candidatura de Menorca Talaiòtica a Patrimoni Mundial UNESCO. Presenta informació sobre els jaciments de la candidatura i una síntesi de la Prehistòria de l'illa, així com informació actualitzada sobre visites guiades i tallers que es realitzen a l'illa. A més, a la secció de Projectes es pot accedir a visites en 3D de jaciments com Son Catlar o Calescoves, entre d'altres. També tenen perfil a Facebook, Instagram (@menorcatalaiotica) i Twitter (@Mtalaiotica)

Museu Arqueològic de Son Fornés

[<https://sonfornes.mallorca.museum/>]

Un dels jaciments talaiòtics més emblemàtics de l'illa. La plana web ofereix informació sobre el jaciment i la Prehistòria de les Illes, a més de materials educatius destinats tant a primària com a secundària. El museu té una interessant oferta didàctica i de tallers destinats a escoles, a més de oferir visites guiades, així com tallers dedicats a les famílies. Es pot seguir a través dels seus perfils de Facebook, Instagram (@museuarqueologicdesonfornes), i Twitter (@MuseuSonFornes)

Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera

[<https://maef.eu/>]

Comprèn el Museu Arqueològic i el Museu del Puig dels Molins. A la plana web es poden trobar recursos interessants com tours virtuals de jaciments com Ca na Costa o la Cova des Culleram, així com recursos i maletes didàctiques. També se'ls pot seguir a Facebook, YouTube, Instagram (@maefmuseum) i Twitter (@MAEF_museum).

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

Grup ArqueoUIB

[<https://www.uib.cat/recerca/estructures/grups/grup/Arqueouib/>]

Universitat
de les Illes Balears

Arqueouib. Grup de recerca
de Cultura Material i Gestió
de Patrimoni Arqueològic

Grup de recerca de la Universitat de les Illes Balears centrat en la recerca de la Prehistòria de l'illa. Des d'aquest s'ofereixen diferents activitats didàctiques a escoles, com el Projecte Arqueòdrom: Investiguem les societats a través dels objectes

[<https://seras.uib.cat/arqueodrom/>], així com tallers de fosa de metalls a les escoles dins el marc del programa Viu la cultura del GOIB [<http://www.viulacultura.com/>]. Les novetats en la recerca del grup es poden seguir a través dels seus perfils de Facebook, Instagram (@arqueouib) i Twitter (@ArqueoUIB).

Ruta arqueològica Sencelles - Costitx

[<http://rutaarqueologica.sencelles.cat/>]

La ruta presenta un seguit de visites als jaciments dels municipis de Sencelles i Costitx entre els que es troben la Cova del Camp del Bisbe, el talaiot de Son Fred, el santuari de Son Corró i les navetes des Turassot, entre d'altres. Se'ls pot seguir a través de Facebook i Instagram (@ruta_arq_sencelles_costitx), on publiquen actualitzacions i visites guiades tant de la ruta com de les excavacions a les navetes des Turassot.

Museu de Mallorca [<http://www.caib.es/sites/museudemallorca/ca/inici-55133/?campa=yes>]

Actualment, les sales de Prehistòria del Museu de Mallorca estan en construcció. Es pot seguir a través de Facebook, Instagram (@museudemallorca) i Twitter (@MuseudeMallorca).

Museu d'Història de Manacor

[<https://museudemanaacor.com/ca>]

El museu ofereix tallers i visites guiades a les escoles, i d'ell depenen jaciments com el poblat talaiòtic d'Hospitalet Vell o la basílica de Son Peretó. Té perfils de Facebook, Instagram (@museumanacor) i Twitter (@MuseuManacor) on publiquen les darreres novetats i activitats.

Plus calvià [<http://www.pluscalvia.com/>]

Portal de l'Ajuntament de Calvià que permet confeccionar rutes per el Patrimoni arqueològic del municipi, amb els jaciments que formen part del Parc Arqueològic del Puig de Sa Morisca.

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

Talayots.es [<http://www.talayots.es/>]

Aquesta plana web presenta un compendi d'informació sobre diversos jaciments prehistòrics de les Illes.

Arqueonautes [<https://arqueonautescooperativegames.wordpress.com/>]

Projecte de jocs cooperatius d'immersió històrica, entre els que hi ha els *Camins de Sal*, ambientat a l'Edat del Ferro a les illes de la Mediterrània.

Artalaiòtica [<http://www.artalaiotica.cat/>]

Fira prehistòrica de l'antiguitat de Mallorca, celebrada a Artà. Té una àmplia oferta d'activitats i tallers relacionats amb la Prehistòria de les Illes.

Nurarq [<https://nurarq.com/>]

Projecte que gestiona el jaciment de Torralba d'en Salort, amb visites guiades i activitats com les experiències astronòmiques (Instagram: @torralba_menorca). Organitzen el Talaiotic Fest, que tindrà la seva primera edició a la tardor de 2021.

Projecte Closos

Projecte de recerca i divulgació al jaciment dels Closos de Can Gaià. Presenta una interessant oferta educativa a través de les seves planes de Facebook, Instagram (@projecte_closos) i Twitter (@Projecte_Closos). Anualment celebra la Fira de la Prehistòria amb activitats didàctiques destinades a nins de totes les edats.

PROJECTES ARQUEOLÒGICS

A les Illes hi ha una gran quantitat de projectes arqueològics actius, que es poden seguir a través de les xarxes socials. Molts publiquen informació actualitzada, i realitzen visites guiades, tant per públic general com escolar. A continuació en citem alguns exemples:

- Necròpolis de Son Real (@necropolissonreal)
- Projecte arqueològic Porreres (@arqueologiaporres)
- Son Mas des Potecari (@sonmasdespotecari)

- Projecte Es Rossells
- Arqueobarbaria
- Projecte Arqueològic Na Nova
- Excavacions arqueològiques en Es Turassot - Costitx
- Projecte arqueològic Entre Illes
- Cornia Nou excavació arqueològica
- Projecte Arqueològic Sant Agustí Vell
- Na Galera, excavación arqueològica
- Jaciment Arqueològic de Son Serra - Muro

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

Còmic El Bosc Negre. Una aventura talaiòtica (2007).

Autors: MAX, PAU

Museu Arqueològic de Son Fornés, Govern de les Illes Balears

Còmic La Cova des Mussol (2011).

Autors: PAU, MAX, Marc Ferré

Museu Arqueològic de Son Fornés, Consell Insular de Menorca.

Còmic Balears Abans i Ara, Vol. 1.

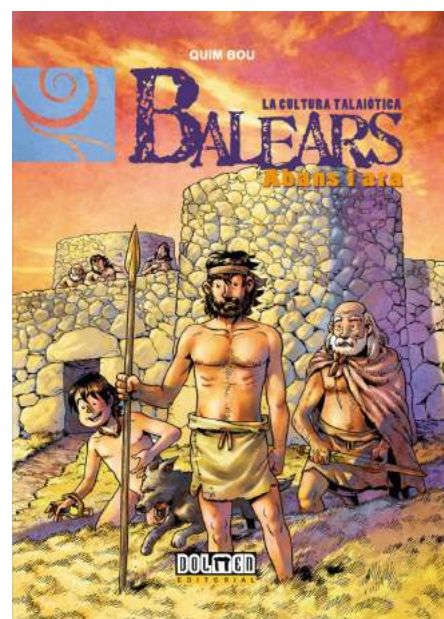
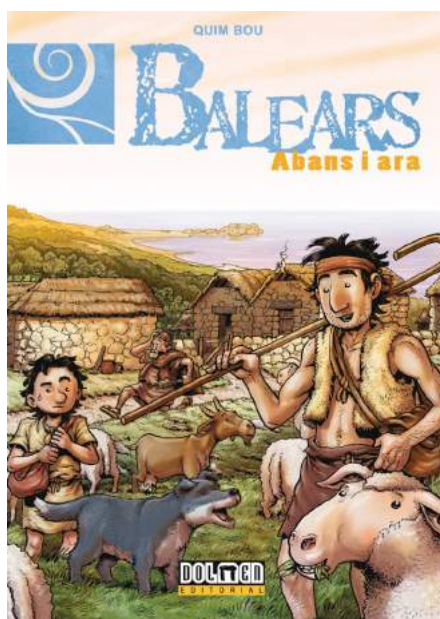
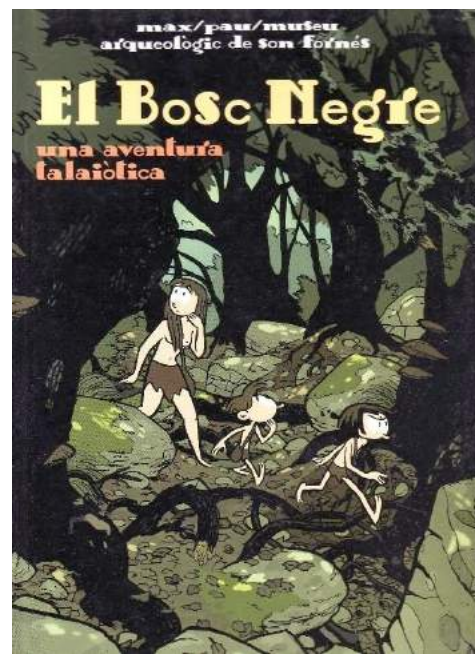
Autors: Quim Bou

Dolmen editorial.

Còmic Balears Abans i Ara, Vol. 2. La Cultura Talaiòtica.

Autors: Quim Bou

Dolmen editorial.

Els mapes de l'activitat *El paisatge talaiòtic* s'han confeccionat a través de l'aplicació web Inkarnate [<https://inkarnate.com/maps/create/>].

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

CRONOLOGIES COMPARADES

Realització d'un eix cronològic de la Prehistòria de les Illes Balears, juntament amb altres esdeveniments històrics arreu d'Europa, Àfrica i Àsia, per a poder comprendre la cronologia història a nivell global.

Objectius de l'activitat:

- Comprendre la cronologia de la Prehistòria de les Illes Balears en relació a un context global

Objectius de la proposta que es treballen:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.

Criteris d'avaluació

Explicar les característiques de cada temps històric i certs esdeveniments que han determinat canvis fonamentals en el rumb de la història i distingir períodes que en faciliten l'estudi i la interpretació.

Distingir la diferent escala temporal d'etapes com la prehistòria i la història antiga.

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Ordena temporalment alguns fets històrics i altres fets rellevants utilitzant les nocions bàsiques de successió, durada i simultaneïtat.

Elabora diversos tipus d'eixos cronològics.

Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.

Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.

Competències que es treballen

Competència matemàtica i competències bàsiques en ciència i tecnologia (CMCT)

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

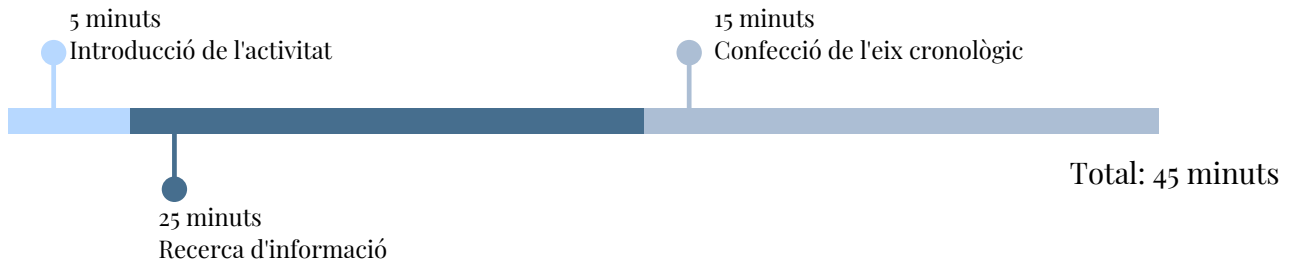

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

Competència digital (CD)

Temporalització de l'activitat

Una variació de l'activitat és donar la informació sobre les cronologies dels esdeveniments a representar a l'eix cronològic. Aquesta permet realitzar l'activitat ens uns 20 minuts, però no es treballa la competència digital.

Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

PRESENTACIÓ	CONTINGUTS	RECERCA D'INFORMACIÓ	ORTOGRAFIA
La presentació respecta el format de l'eix cronològic. S'han emprat recursos estètics (colors, línies) per a realitzar l'eix. 2,5 punts	Els continguts són correctes. S'han identificat les dates dels esdeveniments proposats de forma correcta. 3 punts	La informació sobre les cronologies dels esdeveniments és correcta. 3 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
La presentació respecta el format de l'eix cronològic. No s'han emprat recursos estètics. 2 punts	Els continguts són majoritàriament correctes. Hi ha alguns errors en la situació dels esdeveniments proposats. 2 punts	La majoria de la informació sobre les cronologies dels esdeveniments és correcta. 2 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
La presentació respecta el format de l'eix cronològic, però amb errors (per exemple, confusió entre aC / dC). 1 punt	Bona part dels continguts no són correctes. Hi ha confusions sobre la cronologia dels esdeveniments proposats. 1,5 punts	Alguna informació sobre les cronologies dels esdeveniments però mostra dificultats per trobar la informació. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
La presentació no respecta el format de l'eix cronològic. 0 punts	Els continguts són majoritàriament erronis. 0,5 punts	No s'ha sabut cercar informació sobre la cronologia dels esdeveniments. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

En el cas de realitzar la proposta sense la part de recerca de la informació, es recomana emprar la mateixa rúbrica però valorar la presentació fins a 3,5 punts, els continguts fins a 4 punts, i l'ortografia fins a 2 punts.

π

CRONOLOGIES COMPARADES

Elabora un eix cronològic representant els següents esdeveniments. Recorda realitzar l'eix de forma més o menys proporcional a la durada entre un esdeveniment i un altre, i vigila les cronologies entre aC / dC.

Colonització de les Illes Balears
3300 aC

Construcció de Stonehenge
2500 aC

Línies de Nazca
200 aC - 500 dC

Piràmides del Sol i la Lluna a Teotihuacan
200 aC

Enterraments col·lectius en dòlmens
2300 aC

Piràmide de Keops
2560 aC

Mort de Tutankhamon
1323 aC

Palau de Knossos (Creta)
1900 aC

Hàbitats naviformes
1600 aC

Inici de la construcció de la Gran Muralla Xinesa
300 aC

Derrota de Cartago
146 aC

Nuraghes sards
1900 aC

Navetes funeràries a Menorca
1000 aC

Mort de Cleopatra
30 aC

Inici de la conquesta romana d'Hispania
218 aC

Temples maltesos
3600-2500 aC

Construcció els talaiots
1000 - 950 aC

Construcció del Partenó d'Atenes
448 aC

Ciutats-estat a Mesopotàmia
2500 aC

Gran esfinx de Giza
2500 aC

Santuaris de taula a Menorca
500 aC

Esriptura cuneïforme a Mesopotàmia
3200 aC

Esriptura jeroglífica a Egipte
3000 aC

August esdevé el primer emperador romà
27 aC

Conquesta romana de les Illes Balears
123 aC

Guerra de Troia
s. VIII aC

Mort d'Alexandre Magne
323 aC

CRONOLOGIES COMPARADES

Elabora un eix cronològic representant els següents esdeveniments. Primer has de buscar quan succeí cadascun d'ells.

Recorda realitzar l'eix de forma més o menys proporcional a la durada entre un esdeveniment i un altre, i vigila les cronologies entre aC / dC.

Colonització de les Illes Balears

Construcció de Stonehenge

Línies de Nazca

Piràmides del Sol i la Lluna a Teotihuacan

Enterraments col·lectius en dòlmens

Piràmide de Keops

Mort de Tutankhamon

Palau de Knossos (Creta)

Hàbitats naviformes

Inici de la construcció de la Gran Muralla Xinesa

Derrota de Cartago

Nuraghes sards

Navetes funeràries a Menorca

Mort de Cleopatra

Inici de la conquesta romana d'Hispania

Temples maltesos

Construcció els talaiots

Construcció del Partenó d'Atenes

Ciutats-estat a Mesopotàmia

Gran esfinx de Giza

Santuaris de taula a Menorca

Esriptura cuneïforme a Mesopotàmia

Esriptura jeroglífica a Egipte

August esdevé el primer emperador romà

Conquesta romana de les Illes Balears

Guerra de Troia

Mort d'Alexandre Magne

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

COM VIVIEN? ELS HÀBITATS NAVIFORMES

Localització de diferents activitats domèstiques dins d'un naviforme i reflexió sobre quines restes materials deixen. Busca fer entendre altres formes d'entendre l'espai domèstic, diferents de les actuals, i connectar aquestes amb el registre arqueològic.

Objectius de l'activitat:

- Explorar l'espai domèstic naviforme durant l'Edat del Bronze de les Illes Balears.
- Comprendre el paper de l'arqueologia i la cultura material en l'estudi del passat.

Objectius de la proposta que es treballen:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.

Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.

Criteris d'avaluació

Identificar, anomenar i classificar fonts històriques

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Comprèn que la història no es pot escriure sense fonts, ja siguin restes materials o fonts textuais.

Connecta el mètode de l'Arqueologia i l'estudi de la cultura material amb l'estudi de la Prehistòria

Comprèn els canvis socials i tecnològics de cadascun dels períodes de la Prehistòria de les Illes Balears.

Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.

Competències que es treballen

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

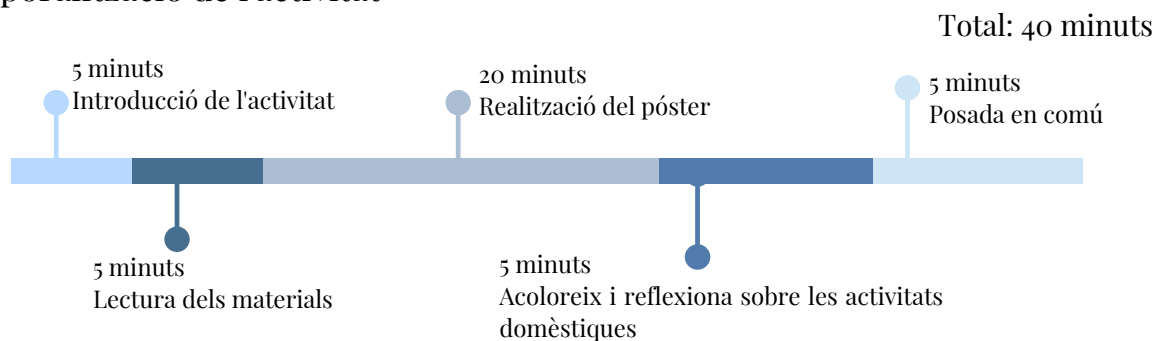

Competència social i cívica (CSC)

Competència en comunicació lingüística (CCL)

Temporalització de l'activitat

L'activitat està pensada per a realitzar-se en parelles. Tot i això, depenent de les característiques del grup, també es pot realitzar de forma individual o en grups més grans.

Les etiquetes sobre la naveta es poden enganxar i fer-ne una exposició de pòsters a l'aula. Així els alumnes poden veure diferents versions d'aquests espais, i adonar-se de que no hi ha una proposta única.

Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

PRESENTACIÓ	CONTINGUTS	TREBALL EN GRUP	ORTOGRAFIA
La presentació respecta el format de l'activitat. S'han col·locat totes les activitats de forma coherent. 3 punts	Els continguts són correctes. S'han identificat les activitats, els espais necessaris per fer-les i les restes arqueològiques. 3,5 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud i ha col·laborat amb els companys de forma activa 2 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Mostra algunes dificultats per col·locar algunes activitats. 2,5 punts	Els continguts són majoritàriament correctes. Hi ha alguns errors en les activitats, els espais o les restes que deixen. 3 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud. Ha col·laborat amb els companys, però de forma dispersa 1,5 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Mostra moltes dificultats per a imaginar alguns espais. 1 punt	Mostra dificultats per comprendre els espais, les activitats o les restes que deixen. 2 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva. Ha realitzat el que els companys han demanat. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
La presentació no respecta el format de l'activitat. 0 punts	No s'han identificat ni espais, ni activitats associades ni les restes materials que deixen 0,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva, sense interès ni motivació. No ha col·laborat en la realització de l'activitat. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

Aquesta rúbrica requereix d'una observació del professor a l'aula per a poder avaluar el treball en grup. L'avaluació seria conjunta per a tot el grup en tots els ítems excepte per el avaluar la participació de cada alumne dins el grup.

COM EREN LES CASES?

ELS HÀBITATS NAVIFORMES

Com era la vida durant l'Edat del Bronze a les Illes Balears? Hem vist que els hàbitats naviformes eren les cases de grups extensos, però com era la vida a aquestes cases? I com sabem els arqueòlegs quines activitats es realitzaven?

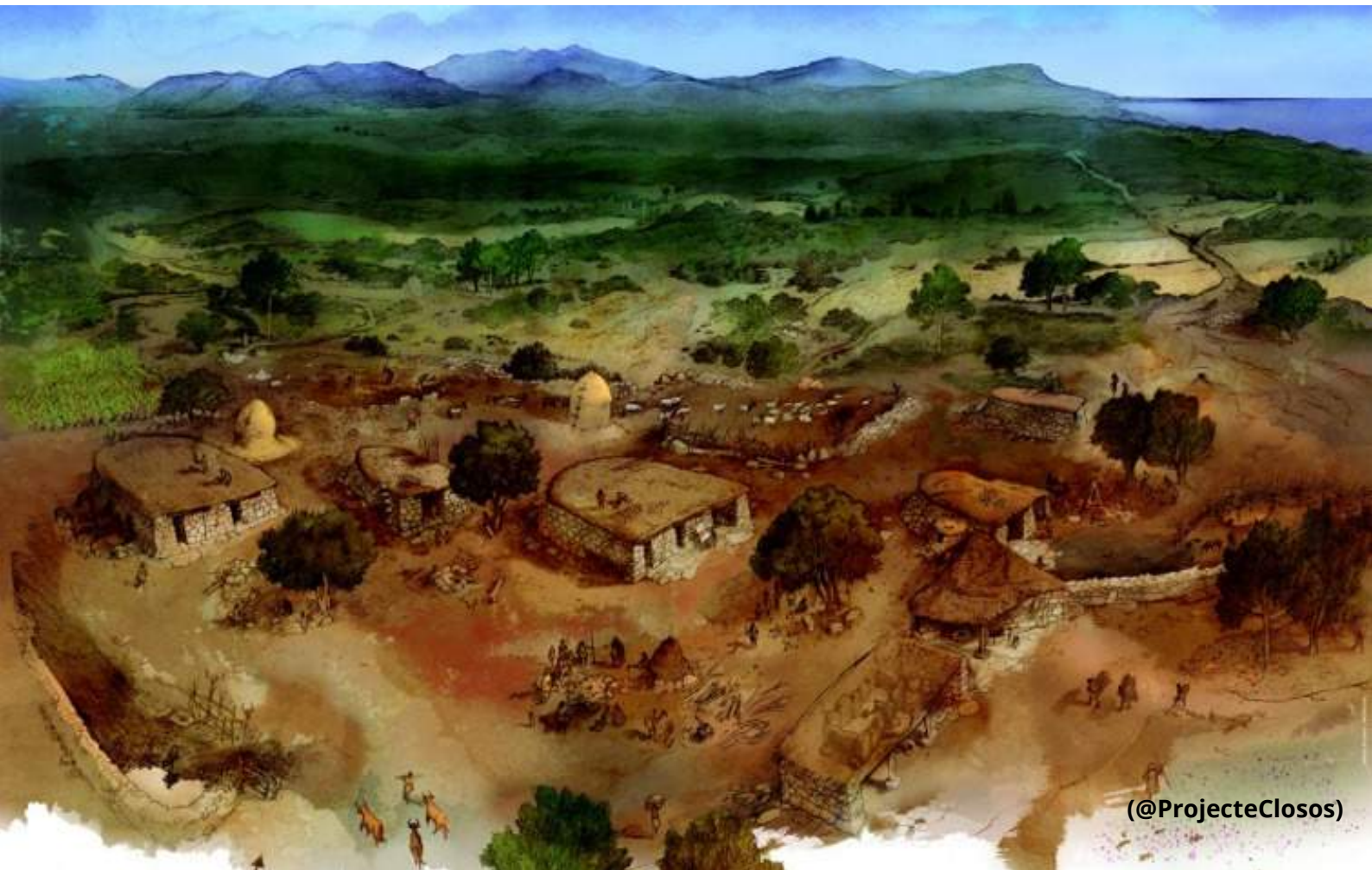
En parelles, heu d'imaginar com era la vida dins d'una casa naviforme. En primer lloc, teniu un seguit de fitxes que heu d'emplenar, amb activitats que es realitzaven als poblats naviformes durant l'Edat del Bronze. Tingues en compte que:

- Els naviformes no tenen finestres, per tant, la zona de devora la porta és la que té una millor il·luminació.
- Hi havia lleixes o estants a alguns dels murs, per guardar objectes varis. Pots dibuixar un estant al teu naviforme si creus que és necessari.

En segon lloc, retalleu les icones per cada activitat i penseu on les posaríeu dins el naviforme. O fora! podeu emprar l'àrea al voltant de la casa per a situar-hi algunes de les activitats.

Retalleu les restes que han trobat els arqueòlegs i penseu com les connectaríeu amb les activitats que heu col·locat (pista: no totes les activitats tenen una resta arqueològica). Compara on has situat tu les activitats amb la il·lustració.

Finalment, posa en comú la feina amb els teus companys. Quines semblances i diferències hi ha? Què trobes dels hàbitats naviformes? Com creus que seria la vida durant l'Edat del Bronze?

LES ACTIVITATS ALS NAVIFORMES

LLAR DE FOC

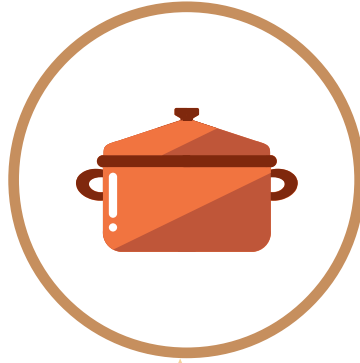
Activitats que s'hi realitzen:

.....

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

CUINA

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

EMMAGATZEMATGE DE CEREAL

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

ZONA DE DORMIR

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

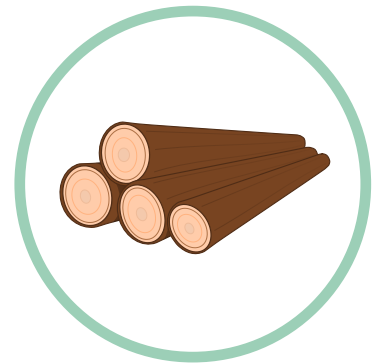

FABRICACIÓ DE CERÀMICA

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

EMMAGATZEMATGE DE LLENYA

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?.....

.....

Dins o fora del naviforme?.....

LES ACTIVITATS ALS NAVIFORMES

FILAT I TEIXIT

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

.....
Dins o fora del naviforme?

FABRICACIÓ DE METALLS

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

.....
Dins o fora del naviforme?

DIPÒSIT D'AIGUA

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

.....
Dins o fora del naviforme?

MOLTA DE CEREALS

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

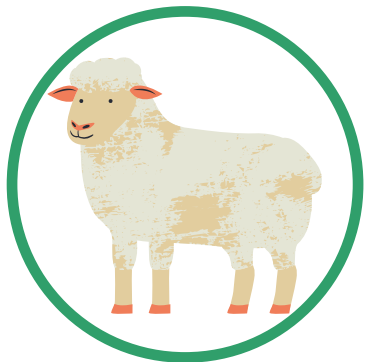
.....
Dins o fora del naviforme?

CISTELLERIA

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

.....
Dins o fora del naviforme?

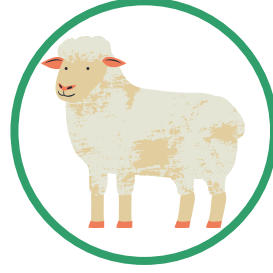
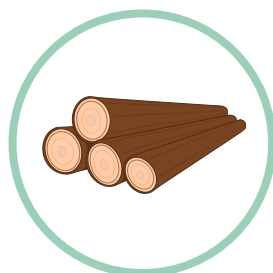
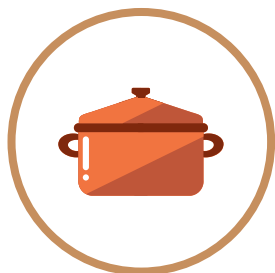

RAMAT D'OVELLES

Requereix d'un espai dedicat, o és quelcom que només es fa de forma esporàdica?

.....
Dins o fora del naviforme?

Retalla les icones i col·loca-les on tu
creguis que van al naviforme:

Reconstrucció d'un naviforme (Menorca Talaiòtica)

Bases de columnnes

Empedrat

Taula

Enllosat a l'entrada

Naviforme 1 de Closos de Ca'n Gaià
(Felanitx, Mallorca)
(@ProjecteClosos)

QUÈ TROBEN ELS ARQUEÒLEGS?

Connecta alguns dels elements que han trobat els arqueòlegs amb algunes de les pràctiques que has localitzat al naviforme:

CARBONS I CENDRES

LLAVORS DE CEREALS

ARGILA

AGULLA DE BRONZE

PESES DE TELAR

**FRAGMENTS D'OSSOS
D'ANIMALS**

**GRAN CONTENIDOR DE
CERÀMICA**

OLLA DE CERÀMICA

VAS DE CERÀMICA

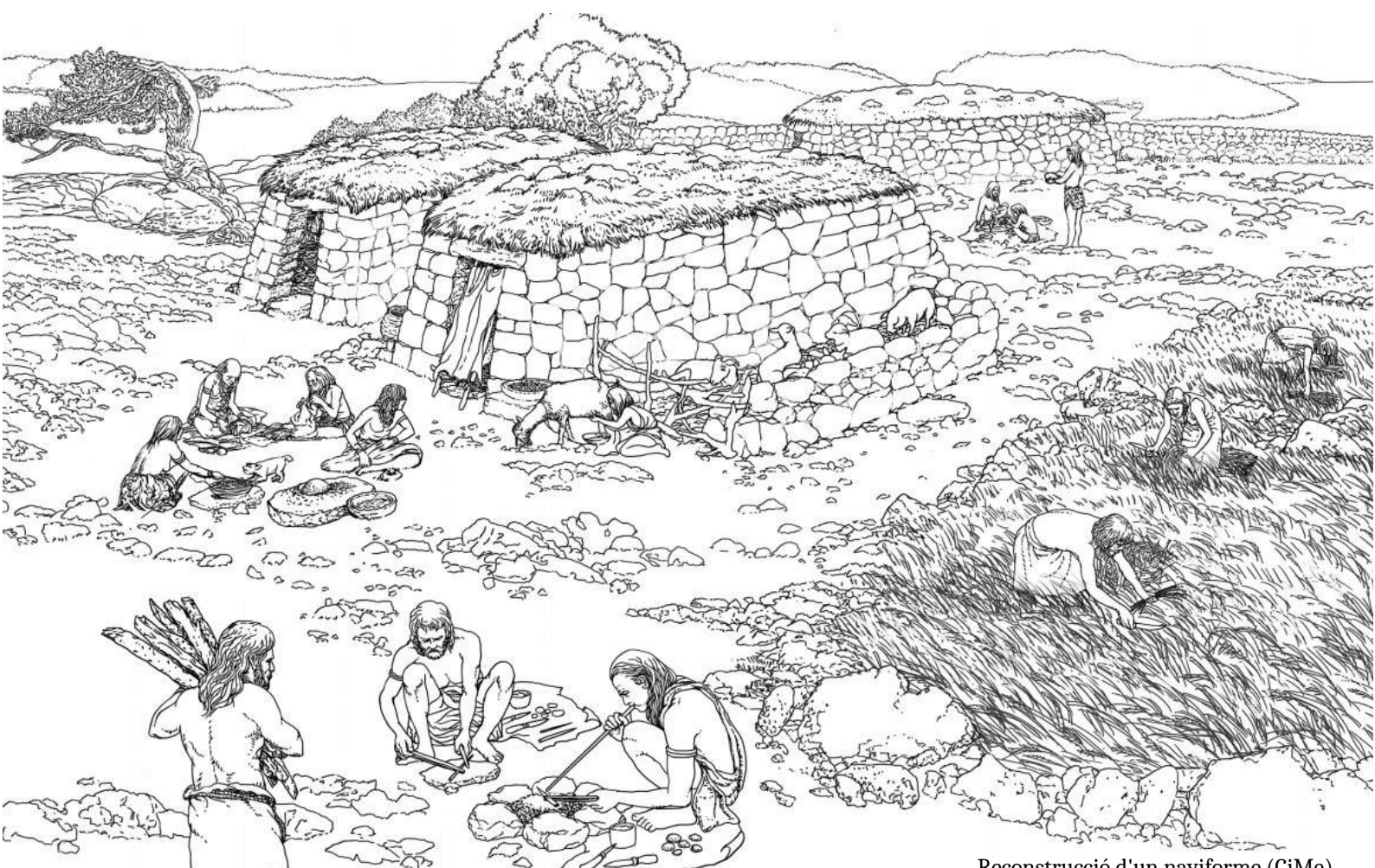

**FRAGMENTS DE
BRONZE**

LES ACTIVITATS ALS NAVIFORMES

Acoloreix les diferents activitats al voltant dels naviformes que apareixen a la il·lustració i connecta-les amb les activitats que has distribuït tu dins i fora la planta del naviforme.

Les has situades al mateix lloc? Quines activitats creus que eren més importants al dia a dia? Havíeu pensat mai sobre la vida quotidiana de la gent al passat? Quines activitats quotidianes encara fem que són molt similars a les del passat? Què ha canviat?

Reconstrucció d'un naviforme (CiMe)

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

EL PAISATGE TALAIÒTIC

Comprendre com les comunitats talaiòtiques empraren el paisatge de l'illa, però també com modificaren aquest. Veure la interrelació entre els humans i el medi ambient. Han de poder veure el paper central que juguen els talaiots en la construcció del paisatge, però també que no hi ha un model únic de paisatge, sinó que cada comunitat l'adaptava a les característiques del seu entorn.

Objectius de l'activitat:

- Comprendre la interrelació entre les comunitats talaiòtiques i el paisatge de les illes.
- Entendre les funcions socials de l'arquitectura talaiòtica.

Objectius de la proposta que es treballen:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Fer del passat una eina per a comprendre el present.

Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.

Criteris d'avaluació

Identificar, anomenar i classificar fonts històriques

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Comprèn que la història no es pot escriure sense fonts, ja siguin restes materials o fonts textuals.

Connecta el mètode de l'Arqueologia i l'estudi de la cultura material amb l'estudi de la Prehistòria

Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.

Comprèn els canvis socials i tecnològics de cadascun dels períodes de la Prehistòria de les Illes Balears.

Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.

Competències que es treballen

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

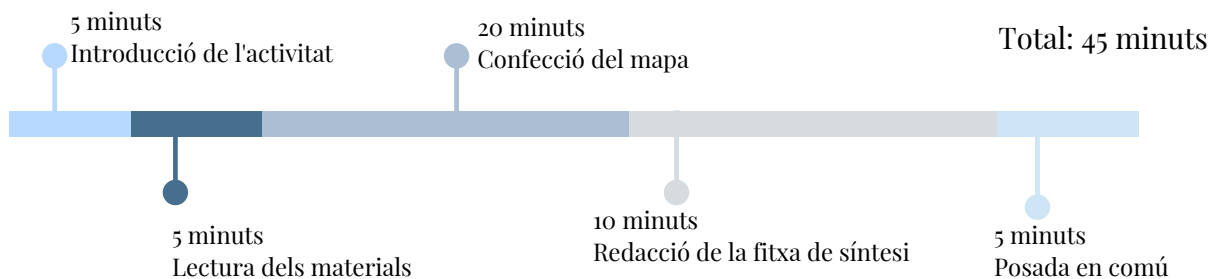

Competència social i cívica (CSC)

Competència en comunicació lingüística (CCL)

Temporalització de l'activitat

L'activitat està pensada per a realitzar-se grups de quatre alumnes. Tot i això, segons les característiques del grup, pot realitzar-se en grups més petits, de dos o tres alumnes. Per a emplenar la fitxa es recomana que els alumnes primer discuteixin les respostes en grup i que després un portaveu les escrigui a la fitxa. Els mapes confeccionats es poden exposar a l'aula per veure les similituds i diferències entre ells.

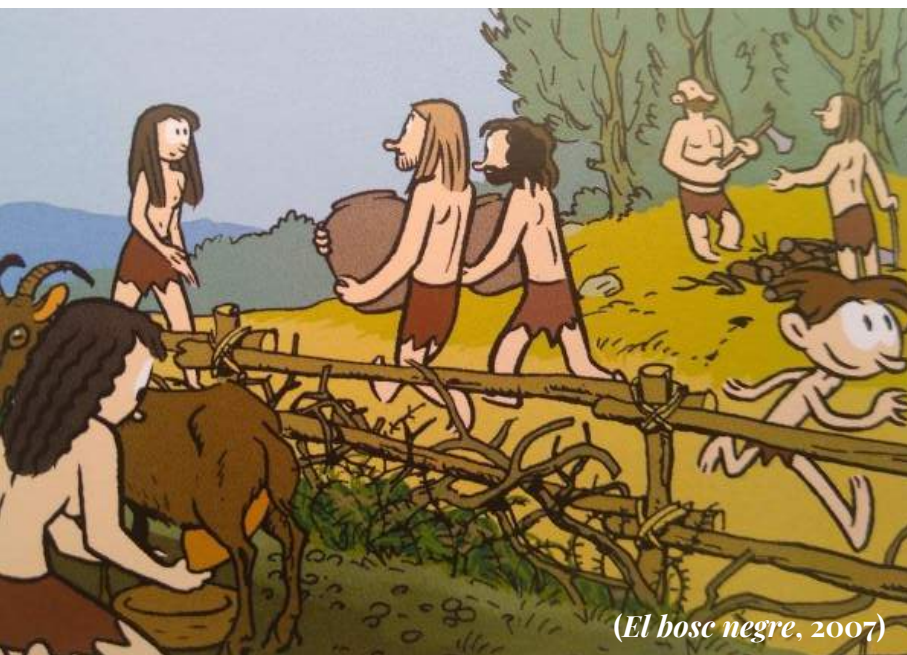
Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

PRESENTACIÓ	CONTINGUTS	TREBALL EN GRUP	ORTOGRAFIA
La presentació respecta el format de l'activitat. S'ha realitzat tant el mapa com la fitxa amb tots els elements que es demanaven. 2,5 punts	Els continguts són correctes. Mostra que s'han entès les característiques del paisatge. A la fitxa, connecta l'activitat amb el treballat a classe. 3 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud i ha col·laborat amb els companys de forma activa 3 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Manquen alguns elements al mapa o a la fitxa. 2 punts	Els continguts són majoritàriament correctes. Hi ha alguns errors en la informació, i connecta parcialment amb el treballat a classe. 2 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud. Ha col·laborat amb els companys, però de forma dispersa 2 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Mostra dificultats per a realitzar la tasca completa. 1 punt	Mostra dificultats per dissenyar l'activitat. No connecta les respostes amb el treballat a classe. 1,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva. Ha realitzat el que els companys han demanat. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
La presentació no respecta el format de l'activitat. 0 punts	No hi ha connexió entre el que s'ha realitzat i el treballat a classe sobre la cultura talaiòtica. 0,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva, sense interès ni motivació. No ha col·laborat en la realització de l'activitat. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

Aquesta rúbrica requereix d'una observació del professor a l'aula per a poder avaluar el treball en grup. L'avaluació seria conjunta per a tot el grup en tots els ítems excepte per el avaluar la participació de cada alumne dins el grup.

DISSENYA EL TEU PAISATGE TALAIÒTIC

(*El bosc negre*, 2007)

Les comunitats talaiòtiques creen un paisatge connectat, a través dels talaiots, a les illes de Mallorca i Menorca. Des de cada talaiot sempre se'n poden veure altres, teixint una xarxa de connexions visuals. A més, canviaren el paisatge de les illes, a través de zones de pastoreig, conreus, i la gestió dels boscs per fer llenya i emprar la fusta, per exemple, per fer les bigues de cases i talaiots. Les coves d'enterrament, tot i que no són molt visibles, possiblement estaven a llocs que la comunitat coneixia.

Ara et toca a tu imaginar com gestionaries el paisatge de la teva comunitat talaiòtica. Cada grup té un mapa diferent per a la seva comunitat talaiòtica. Heu de decidir com emprar el vostre paisatge per a situar-hi:

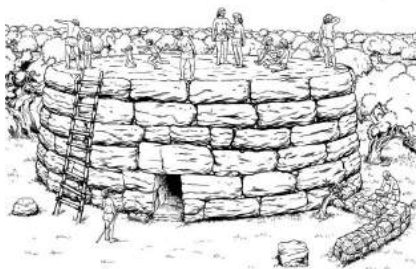
- Un poblat talaiòtic, amb diverses cases. Pot tenir entre 1 i 3 talaiots, que poden ser circulars o quadrats.
- Variats talaiots repartits per el paisatge (màxim 4). Aquests solien estar en àrees elevades, amb un ampli control visual. Recorda que han de connectar visualment entre ells i amb el poblat talaiòtic. Poden ser circulars o quadrats.
- Una o diverses coves o hipogeus d'enterrament col·lectiu.
- Zones de conreu de cereals.
- Zones de pastoreig.
- Si està vora el mar, un port.
- Una xarxa de camins que permetin:
 - Connectar els diferents talaiots i el poblat, així com les coves d'enterrament.
 - Aconseguir fusta.
 - Anar als camps de conreu.
 - Anar a les pastures.
 - Anar al port.

Una vegada hagueu decidit entre tots com ha de ser el vostre paisatge talaiòtic, heu d'emplenar la fitxa sobre aquest.

Finalment, observa els paisatges que han dissenyat els companys. Quines similituds i diferències hi ha? creus que el paisatge talaiòtic hagués estat fàcil de reconèixer? Creus que els talaiots podrien haver servit per orientar-te dins el paisatge? Com creus que es podrien haver comunicat d'un talaiot a un altre?

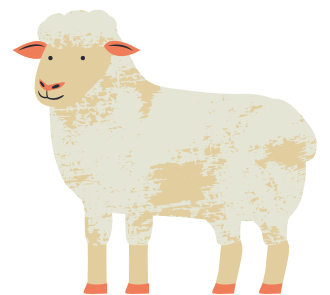

TALAIOT CIRCULAR

TALAIOT QUADRAT

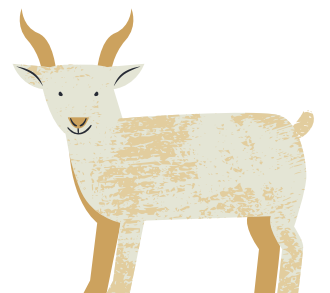
RAMATS D'OVELLES

CASA TALAIÒTICA

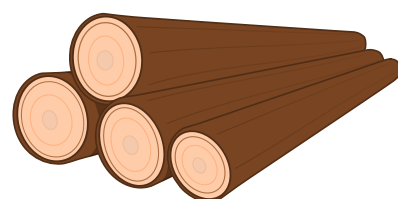
COVA D'ENTERRAMENTS

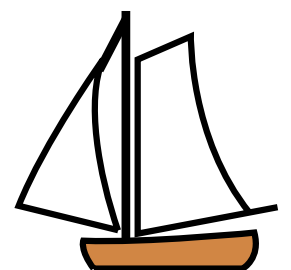
RAMATS DE CABRES

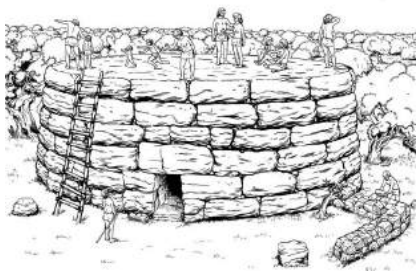
CAMPS DE CEREALS

RECURSOS FORESTALS

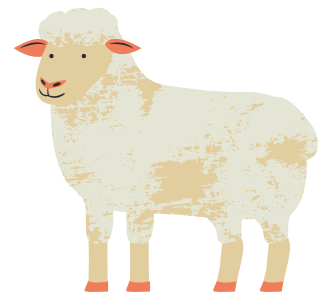
PORT

TALAIOT CIRCULAR

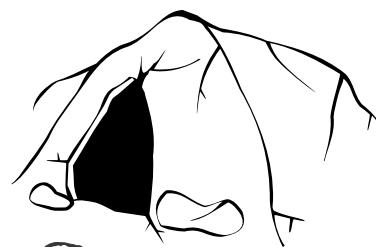
TALAIOT QUADRAT

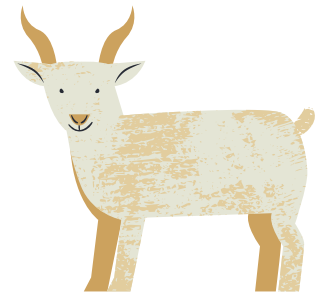
RAMATS D'OVELLES

CASA TALAIÒTICA

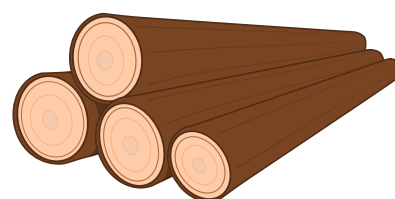
COVA D'ENTERRAMENTS

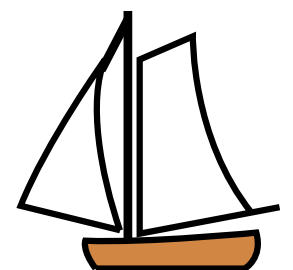
RAMATS DE CABRES

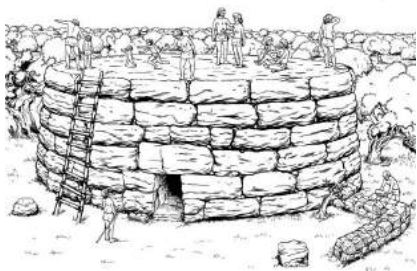
CAMPS DE CEREALS

RECURSOS FORESTALS

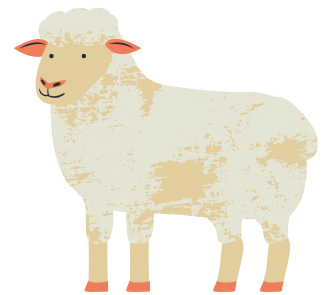
PORT

TALAIOT CIRCULAR

TALAIOT QUADRAT

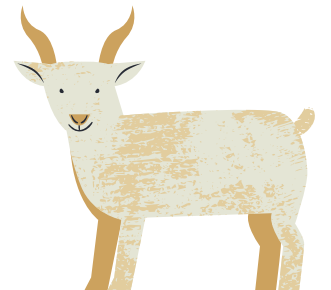
RAMATS D'OVELLES

CASA TALAIÒTICA

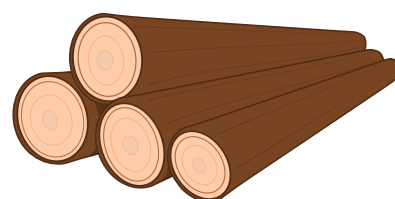
COVA D'ENTERRAMENTS

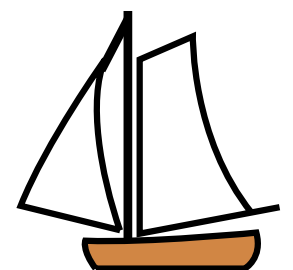
RAMATS DE CABRES

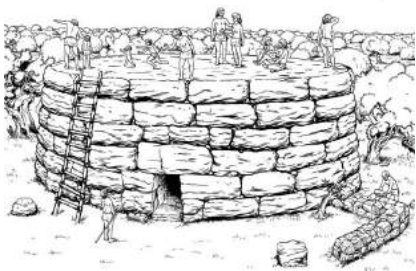
CAMPS DE CEREALS

RECURSOS FORESTALS

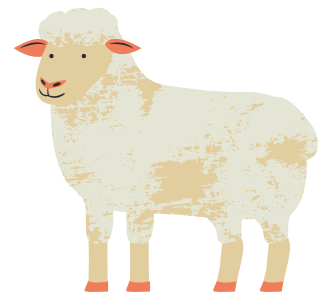
PORT

TALAIOT CIRCULAR

TALAIOT QUADRAT

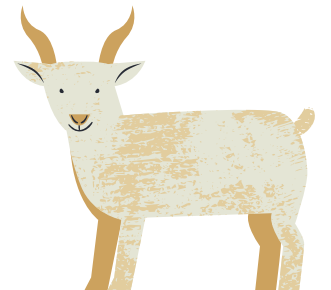
RAMATS D'OVELLES

CASA TALAIÒTICA

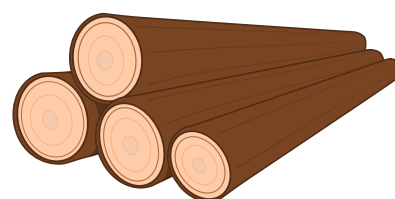
COVA D'ENTERRAMENTS

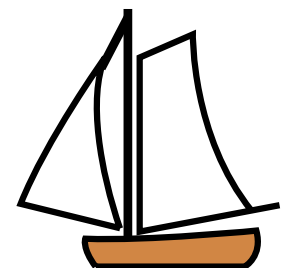
RAMATS DE CABRES

CAMPS DE CEREALS

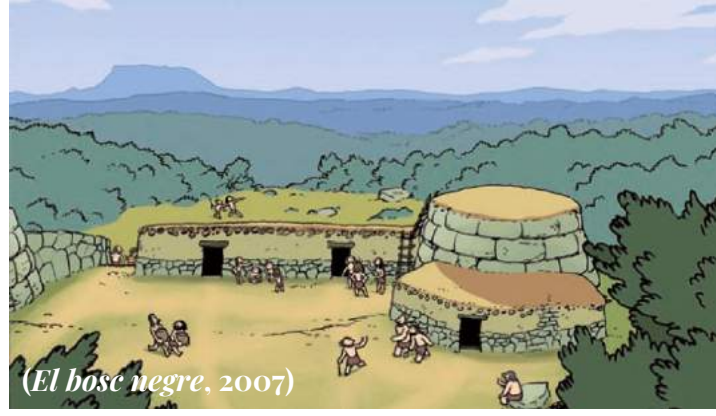
RECURSOS FORESTALS

PORT

DISSENYA EL TEU PAISATGE TALAIÒTIC

On has situat el poblat talaiòtic?

Quin nom li posaries al teu poblat talaiòtic?

Quanta gent diries que podria viure a aquest poblat?

Quins són els principals recursos de la zona?

Quants talaiots té el teu poblat? Quines funcions tenen?

Hi ha talaiots al voltant? On es col·loquen? Què es veu des d'ells?

On s'enterraven aquestes comunitats? On has decidit col·locar les àrees funeràries?

Com eren els enterraments?

On has posat els conreus de cereals? S'hi accedeix fàcilment?

On pasturarien els animals?

Està vora el mar? On podria haver-hi un port per als navegants?

Quins productes s'intercanviarien?

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

OBJECTES DESPLAÇATS

Les comunitats del talaiòtic final adoptaren objectes forans, integrant-los en les seves pròpies pràctiques i modes de fer i pensar. Per tant, foren emprats de forma diferent a com eren als seus llocs d'origen. Això mostra el paper actiu de les comunitats locals davant els intercanvis, ja que no reben influències de forma passiva.

En aquest sentit, l'activitat encoratja a mostrar com poden ser els contactes entre diferents comunitats, i com aquestes generen situacions diferents.

Objectius de l'activitat:

- Comprendre la complexitat dels contactes entre comunitats.
- Entendre el paper de la cultura material dins la societat, així com dins la construcció del discurs històric.

Objectius de la proposta que es treballen:

Fer del passat una eina per a comprendre el present.

Impulsar l'esperit crític sobre la construcció del discurs històric i mostrar el paper de l'Arqueologia i la cultura material dins aquest.

Fomentar el respecte cap a diferents formes de vida i d'entendre el món.

Criteris d'avaluació

Identificar, anomenar i classificar fonts històriques

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Comprèn que la història no es pot escriure sense fonts, ja siguin restes materials o fonts textuals.

Connecta el mètode de l'Arqueologia i l'estudi de la cultura material amb l'estudi de la Prehistòria

Comprèn els canvis socials i tecnològics de cadascun dels períodes de la Prehistòria de les Illes Balears.

Competències que es treballen

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

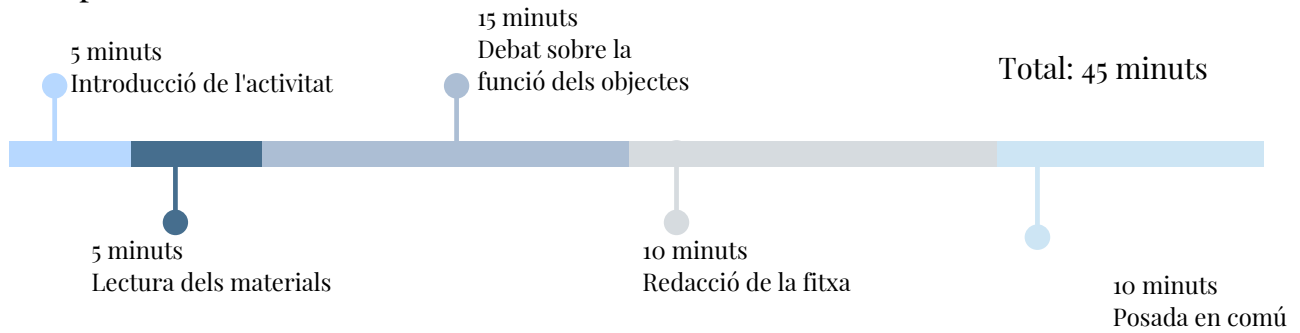

Competència social i cívica (CSC)

Competència en comunicació lingüística (CCL)

Temporalització de l'activitat

L'activitat està pensada per a realitzar-se en parelles, però segons les característiques del grup d'alumnes, pot realitzar-se fàcilment en grups de 3-4 alumnes. Es proposa una sèrie de 9 objectes, però el professor pot escollir si donar tots als alumnes, o donar diferents objectes a cada grup. Si es donen menys objectes, la temporalització del debat és més ràpida.

Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

REFLEXIÓ	TREBALL EN GRUP	ORTOGRAFIA
Els alumnes mostren un procés de reflexió sobre els objectes, arribant a les seves pròpies conclusions de forma lògica 4 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud i ha col·laborat amb els companys de forma activa 4 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
Els alumnes mostren un procés de reflexió sobre els objectes, però amb algunes dificultats per arribar a conclusions. 3 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud. Ha col·laborat amb els companys, però de forma dispersa 2 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
Els alumnes mostren moltes dificultats per a intentar arribar a conclusions pròpies. 1,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva. Ha realitzat el que els companys han demanat. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
Els alumnes no arriben a conclusions pròpies. 0,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva, sense interès ni motivació. No ha col·laborat en la realització de l'activitat. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

Aquesta rúbrica requereix d'una observació del professor a l'aula per a poder avaluar el treball en grup. S'avaluarà de forma conjunta per al grup, a excepció de la participació al treball grupal.

L'activitat també requereix certa guia per part del professor per encoratjar als alumnes a pensar les seves pròpies respostes.

OBJECTES DESPLAÇATS

Les comunitats del Talaiòtic final estaven en contacte amb els navegants del Mediterrani. Així, a poc a poc, empraren objectes forans, però adaptant-los a les seves pràctiques i modes de vida. Així, trobem objectes que s'empen de forma diferent, com per exemple, àmfores a les que es talla el coll i s'empen per a guardar el gra, o com a contenidor funerari.

Tenir una tecnologia o una altra no fa que una societat sigui més o menys avançada, sinó simplement diferent. Cada una empra allò que necessita i que té sentit per el seu mode de viure.

IMAGINA QUE un navegant ha portat aquests objectes. No saps com s'empen al seu lloc d'origen. Per tant, has de trobar formes en què puguin ser útils per tu.

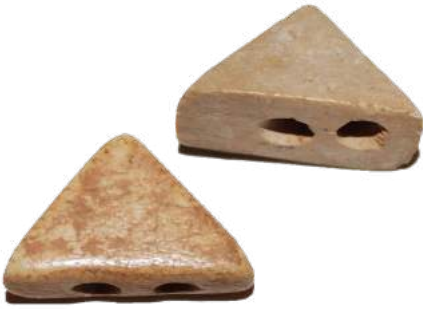
En parelles, discutiu com podríeu emprar aquests objectes i emplenau la fitxa.

Després, REFLEXIONA:

- Creus que els objectes condicionen el mode de vida?
- Quins objectes creus que defineixen el teu mode de vida? Quins empraries per explicar com vivim avui en dia?
- Quins objectes de la teva casa creus que serien molt difícils d'entendre per la gent del futur?

COMPARA les teves respostes amb les dels companys. Us heu imaginat coses molt diferents?

MATERIAL: ós polit
DIMENSIONS: 2-3cm
FUNCIÓ:?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

MATERIAL: bronze
DIMENSIONS: 20cm
FUNCIÓ:?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL: fusta
DIMENSIONS: 30cm
FUNCIÓ:?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

MATERIAL: ceràmica
 DIMENSIONS: 8cm
 FUNCIO: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL: or i
 pedra semipreciosa
 DIMENSIONS: 2 cm
 FUNCIO: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL:
 fusta
 DIMENSIONS:
 30 cm
 FUNCIO: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL: ferro
DIMENSIONS: 1.5m
FUNCIÓ: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL: bronze
DIMENSIONS: 1.5cm
FUNCIÓ: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

MATERIAL: ceràmica
DIMENSIONS: 14cm
FUNCIÓ: ?

Has vist mai aquest objecte?

.....

Quan creus que es va fabricar?

.....

.....

Per què l'empraries?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Per què?

.....

.....

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

OBJECTES DESPLAÇATS

La idea de l'activitat és que els alumnes imaginin la seva pròpia versió sobre com aquests objectes podrien ser emprats, no que intentin adivinar com foren emprats en el passat / present.

Tot i això, per a ús del professor, es proporciona la cronologia i ús dels objectes:

Botons
triangulars
Edat del Bronze
Illes Balears
Museu de Menorca

Mantquera, es fa girar entre
les mans per a separar la
mantequilla de la llet.
Actual

Tintinabula o discs
postalaiòtics
Edat del Ferro, Illes
Balears
Possible instrument
musical (campaneta)
documentat a contextos
funeraris.
(Perelló Mateo 2017)

Escorredor de roba
Època victoriana

Fus per filar
Actual

Biberó de l'Edat del Bronze

Espiral de bronze
(c. 800 ac)
S'han trobat en
contextos funeraris com
a adorn dels cabells.
Museu de Menorca

Fob victorià
Adorn masculí que es
feia passar per el
trau de la levita i
servia per assegurar
la cadena del rellotge
de butxaca

Formatgera. Els
forats serveixen per
escórrer el xerigot
o sèrum de llet.
Cultura talaiòtica
Museu de Menorca

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

EXPLORANT EL PAISATGE

Localitza diferents jaciments talaiòtics al paisatge de Mallorca i Menorca, i crea un mapa interactiu per a fer-ne una visita virtual.

Objectius de l'activitat:

- Connectar el que han après sobre la Prehistòria de les Illes Balears al paisatge de les illes.
- Promoure l'interès per el Patrimoni arqueològic de les illes.
- Aprendre a cercar informació a la xarxa i a emprar sistemes cartogràfics digitals.

Objectius de la proposta que es treballen:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Fer del passat una eina per a comprendre el present.

Criteris d'avaluació

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.

Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.

Competències que es treballen

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

Competència social i cívica (CSC)

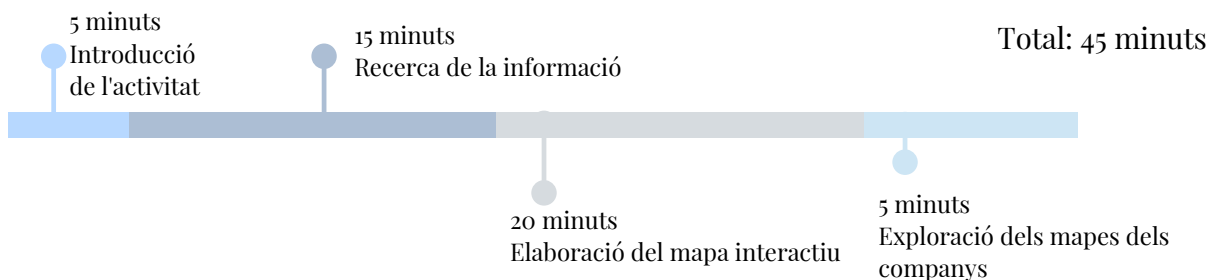

Competència digital (CD)

Competència en comunicació lingüística (CCL)

Temporalització de l'activitat

L'activitat està pensada per a realitzar-se grups de quatre alumnes. Tot i això, segons les característiques del grup, pot realitzar-se en grups més petits, de dos o tres alumnes.

Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

ELABORACIÓ DEL MAPA	REDACCIÓ	TREBALL EN GRUP	ORTOGRAFIA
La presentació respecta el format de l'activitat. S'han localitzat correctament tots els jaciments, i s'han afegit fotos. 3,5 punts	La redacció és clara i coherent. Les frases tenen sentit i transmet fàcilment les idees. 2 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud i ha col·laborat amb els companys de forma activa 3 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Només en alguns casos s'han afegit fotos . 2,5punts	part de la redacció és clara i coherent. algunes de les frases no tenen coherència. Transmet les idees amb dificultat. 2 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud. Ha col·laborat amb els companys, però de forma dispersa 2 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. no ha localitzat tots els jaciments o no ha afegit cap foto. 1 punt	La redacció no és ni clara ni coherent. Transmet alguna idea, però amb dificultat. 1,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva. Ha realitzat el que els companys han demanat. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
La presentació no respecta el format de l'activitat. 0 punts	No aconsegueix transmetre les idees / No han afegit textos al mapa interactiu. 0,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva, sense interès ni motivació. No ha col·laborat en la realització de l'activitat. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

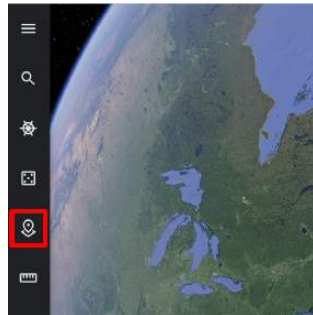
Aquesta rúbrica requereix d'una observació del professor a l'aula per a poder avaluar el treball en grup. L'avaluació seria conjunta per a tot el grup en tots els ítems excepte per el avaluar la participació de cada alumne dins el grup.

EXPLORANT EL PAISATGE

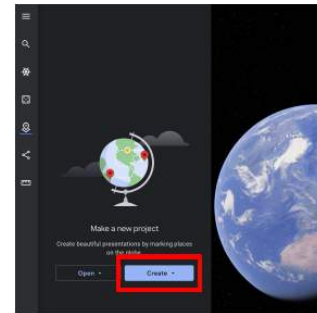

Descobreix el paisatge arqueològic de les Illes Balears. En grups de quatre, heu de realitzar un mapa interactiu que us porti per varis dels jaciments arqueològics més importants de les Illes Balears. Un cop fet, explora els dels teus companys!

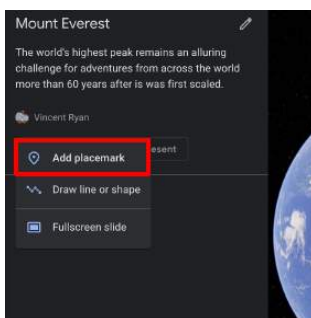
Vés a:
earth.google.com/web

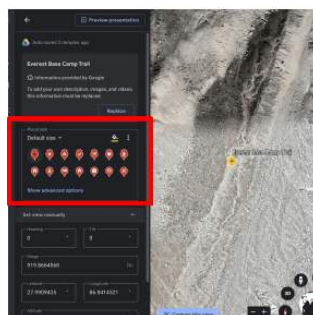
Vés a la icona de Projectes

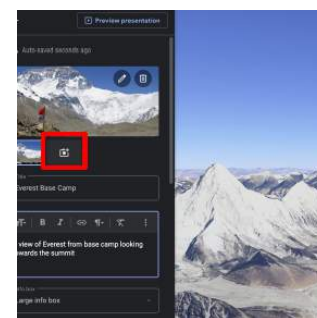
Crea un nou projecte

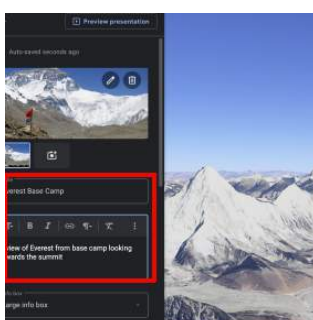
Busca el lloc al mapa i afegeix una marca a aquest

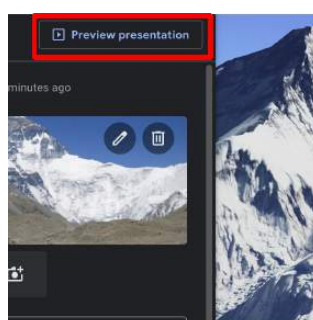
Tria la icona

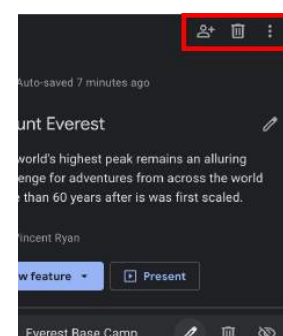
Podeu afegir alguna foto

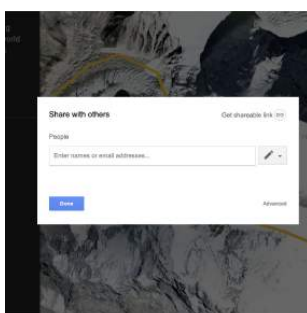
Afegeix un text que expliqui aquest lloc

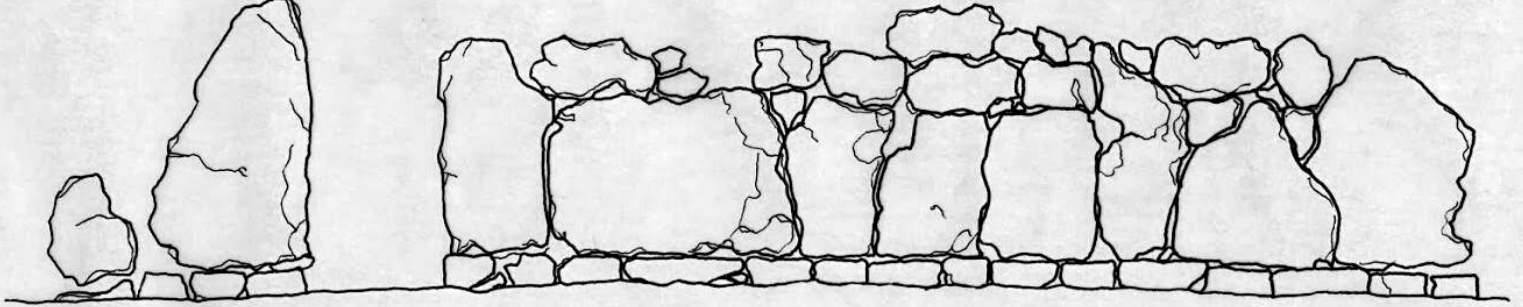
Podeu veure com queda clickant a aquest botó

Un cop estiguin tots els llocs afegits, fes click aquí per compartir

Copia el link i comparteix-lo amb els teus companys!

(Projecte Es Rossells)

Una passejada per...

El poblat talaiòtic de Son Fornés, és un dels més excavats a Mallorca. Té tres talaiots, un dels quals es va fer servir com a espai de reunió, mentre l'altre sabem que era per escorxar els animals i fer banquets comunitaris.

El poblat talaiòtic de Els Antigors conserva 5 talaiots! Un d'ells, la Talaia Joana és el més alt de Mallorca, amb més de 5m d'altura.

El poblat talaiòtic de Capocorb Vell també té 5 talaiots, tres circulars i dos quadrats, i es conserven més d'una vintena d'habitatges. Un dels talaiots quadrats tenia un pis interior, des del que s'accedia al sostre.

Al Puig de Sa Morisca trobem un talaiot sobre el turó, amb un poblat a la vall d'aquest. Aquest talaiot tenia unes grans vistes sobre la badia, i és un dels llocs on s'han trobat evidències més antigues d'intercanvis.

El poblat de S'Illot presenta una llarga ocupació, amb un dels primers talaiots, però també una muralla i dos santuaris del segle V aC.

El poblat talaiòtic de Ses Païsses té un talaiot central, però destaca per la murada que l'envolta, una de les millors conservades de tot l'illa.

La Necròpolis de Son Real és un jaciment únic, on es realitzaren enterraments en estructures que representen naviformes i talaiots en miniatura.

Una passejada per...

(Menorca Talaiòtica)

Els dolmens, com el de Ses Roques Llises, foren les primeres construccions funeràries de les illes, cap al 2100 aC

Es troben a Menorca, a Mallorca, i a Formentera, amb el dolmen de Ca Na Costa

Cap al 1600 aC es construeixen els primers hàbitats naviformes. Poblat com el de Closos de Can Gaià permeten veure diverses d'aquestes estructures.

A Menorca, al poblat de Son Mercer de Baix, un dels naviformes conserva una coberta de pedra.

A Formentera trobem el poblat de Cap de Barbaria II, on els naviformes es troben agrupats, i tenen patis al voltant.

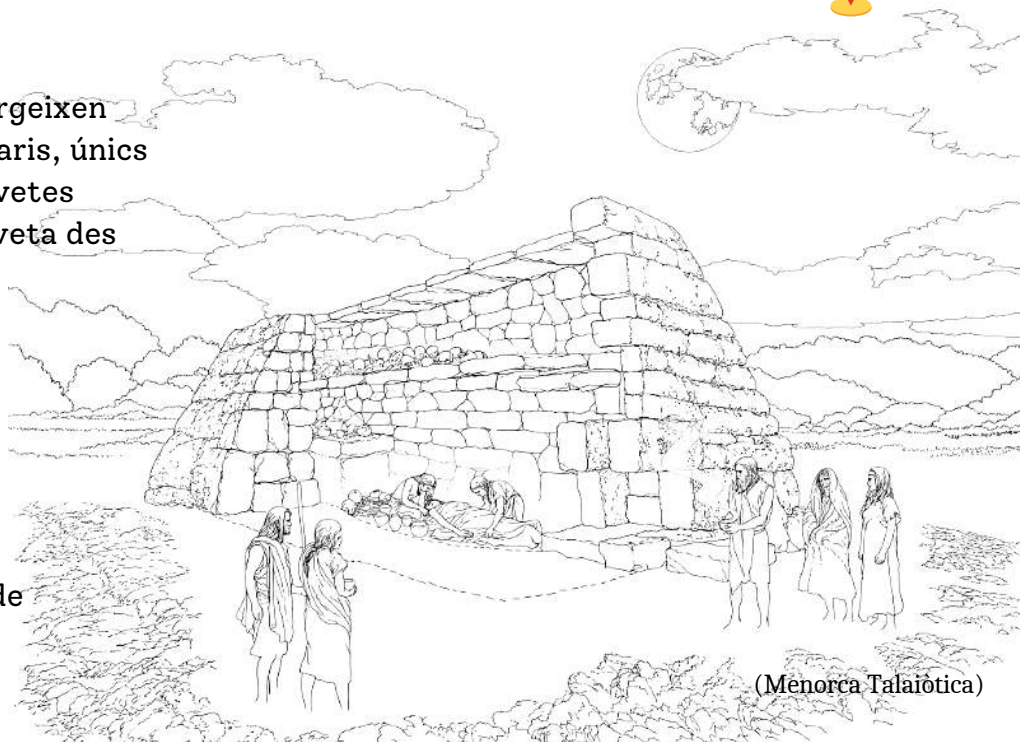
Cap al 1300 aC trobem naviformes localitzats sobre caps costaners, com els que trobem al Castellot de Cala Morell a Menorca

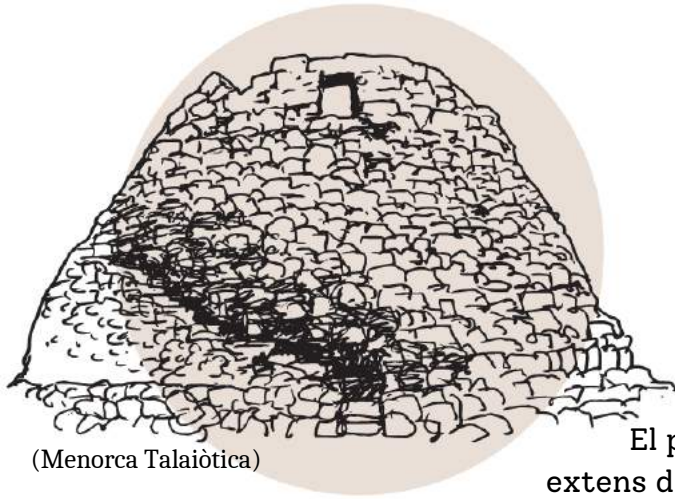
Cap al 1000 aC sorgeixen nous espais funeraris, únics a Menorca: les navetes funeràries. La Naveta des Tudons és la més coneguda...

Però en trobem d'altres, com per exemple, les navetes de Biniac l'Argentina o les de Rafal Rubi

(Menorca Talaiòtica)

(Menorca Talaiòtica)

Una passejada per...

El poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés és el més extens de l'illa de Menorca, amb 4,5 hectàrees. Té tres talaiots massissos, un recinte de taula i s'han excavat diverses cases circulars del Talaiòtic final, entre les que destaca l'anomenada Cercle Cartailhac.

El poblat de Son Catlar té la murada millor conservada de tota l'illa, amb més de 900m de llarg. A més, té 3 talaiots i un recinte de taula.

Al poblat de Torralba d'en Salort podem trobar, a més de dos talaiots, un dels recintes de taula més espectaculars de l'illa. La taula té 4m d'alçada!

En canvi, a Talatí de Dalt tenim una de les taules més curioses, ja que una de les columnes es va trencar, i va quedar recolzada a la taula.

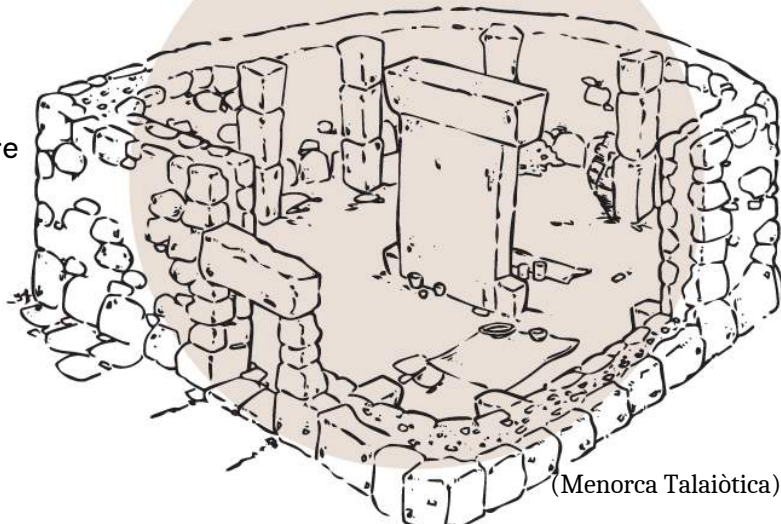
El poblat talaiòtic de Trepucó va ser parcialment destruït al final de la Segona Guerra Púnica, el que va permetre que es conservés de forma espectacular. Però a més, durant el segle XVIII el talaiot més gran i el recinte de taula quedaren dins una fortificació en forma d'estrella, construïda per el setge del Castell de Sant Felip, en mans britàniques.

El talaiot de Cornia Nou té més de 10m d'alçada i presenta una escala que permet accedir a la part superior, a més de dos escales interiors. Se li adossen un seguit d'edificis on es realitzaven activitats comunitàries, com el processat de cereals.

A Cala Morell trobem una gran necròpolis, amb 14 hipogeus, d'entre el final de l'Edat del Bronze fins a època romana.

(Menorca Talaiòtica)

ACTUALITZANT EL PASSAT

PROPOSTA DIDÀCTICA SOBRE LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

DONA A CONÈIXER LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS

Busca informació sobre diferents jaciments arqueològics de les Illes Balears i dona'ls a conèixer a través de les xarxes socials.

Objectius de l'activitat:

- Connectar el que han après sobre la Prehistòria de les Illes Balears al paisatge de les illes.
- Promoure l'interès per el Patrimoni arqueològic de les illes.
- Aprendre a cercar informació a la xarxa.
- Fomentar un ús responsable de les xarxes socials.

Objectius de la proposta que es treballen:

Promoure l'interès sobre la Prehistòria de les Illes Balears a través de la connexió amb el Patrimoni i el paisatge de les illes.

Fer del passat una eina per a comprendre el present.

Criteris d'avaluació

Identificar i localitzar en el temps i en l'espai els processos i els esdeveniments històrics més rellevants de la prehistòria i l'edat antiga per adquirir una perspectiva global de l'evolució d'aquests períodes.

Estàndards d'aprenentatge avaluable

Coneix les principals fases de la Prehistòria de les Illes Balears.

Reconeix els jaciments prehistòrics de les Illes Balears i les seves característiques.

Competències que es treballen

Competència d'aprendre a aprendre (CPAA)

Competència en consciència i expressions culturals (CEC)

Competència social i cívica (CSC)

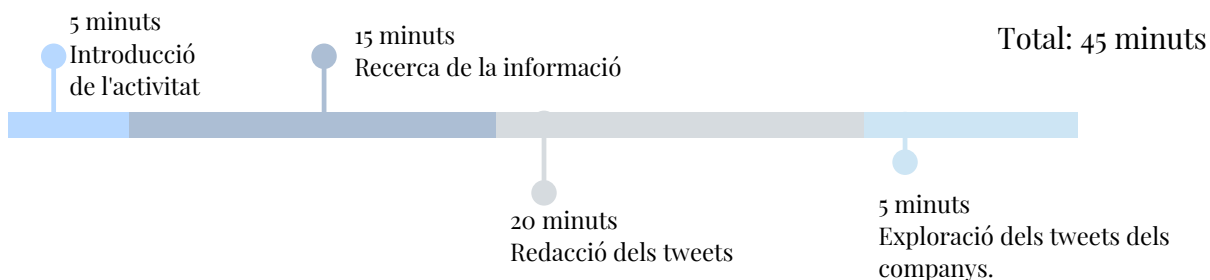

Competència digital (CD)

Competència en comunicació lingüística (CCL)

Temporalització de l'activitat

L'activitat està pensada per a realitzar-se grups de tres alumnes. Tot i això, segons les característiques del grup, pot realitzar-se en parelles.

L'activitat permet múltiples variacions. Per exemple, emprar altres xarxes socials com Instagram, o realitzar pòsters que després es podrien exhibir a l'escola. També es podria fer una recerca només d'un jaciment per grup, però fer-ho en més profunditat.

Proposta d'avaluació

Per a l'avaluació de l'activitat es proposa la següent rúbrica:

PRESENTACIÓ	RECERCA DE INFORMACIÓ	REDACCIÓ	TREBALL EN GRUP	ORTOGRAFIA
La presentació respecta el format de l'activitat. S'han redactat més de 5 tweets per jaciment, amb hashtags i mencions a altres comptes. 2,5 punts	Ha trobat àmplia informació i aquesta és correcta. Han afegit diverses fotografies. 2 punts	La redacció és clara i coherent. Les frases tenen sentit i transmet fàcilment les idees. 2 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud i ha col·laborat amb els companys de forma activa 2 punts	Hi ha menys de 5 faltes d'ortografia 1,5 punts
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. Han redactat menys de 5 tweets per jaciment amb hashtags o mencions 2 punts	Han trobat poca informació però correcta, i han afegit una fotografia 1,5 punts	part de la redacció és clara i coherent, algunes de les frases no tenen coherència. Transmet les idees amb dificultat. 1,5 punts	L'alumne ha mostrat una bona actitud. Ha col·laborat amb els companys, però de forma dispersa 1,5 punts	Hi ha entre 5-8 faltes d'ortografia 1 punt
La presentació respecta parcialment el format de l'activitat. S'han redactat 1-2 tweets per jaciment, amb hashtags o mencions. 1 punt	Mostra dificultats per a cercar informació. No s'han afegit fotografies. 1 punt	La redacció no és ni clara ni coherent. Transmet alguna idea, però amb dificultat. 1,5 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva. Ha realitzat el que els companys han demanat. 1 punt	Hi ha entre 8-10 faltes d'ortografia 0,5 punts
La presentació no respecta el format de l'activitat. S'ha redactat 1-2 tweets, sense hashtags o mencions. 0,5 punts	No s'ha trobat informació correcta ni s'han afegit fotografies. 0 punts	No aconsegueix transmetre les idees 0 punts	L'alumne ha mostrat una actitud passiva, sense interès ni motivació. No ha col·laborat en la realització de l'activitat. 0 punts	Hi ha més de 10 faltes d'ortografia 0 punts

Aquesta rúbrica requereix d'una observació del professor a l'aula per a poder avaluar el treball en grup. L'avaluació seria conjunta per a tot el grup en tots els ítems excepte per el avaluar la participació de cada alumne dins el grup.

DONA A CONÈIXER LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS!

Edit profile

prehistoriaillesbalears

@prehistoriaill1

Projecte per a donar a conèixer la Prehistòria de les Illes Balears.

[Translate bio](#)

Joined January 2021

0 Following 0 Followers

Tweets

Tweets & replies

Media

Likes

EN GRUPS DE 3 HEU DE CERCAR INFORMACIÓ SOBRE TRES JACIMENTS ARQUEOLÒGICS DE LES ILLES BALEARS. HEU D'ELABORAR AQUESTA INFORMACIÓ EN FORMA DE FIL DE TWITTER, TINDREU ACCÈS AL COMPTE DEDICAT A LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS. PER CADA JACIMENT HEU DE FER UN FIL D'ENTRE 5 I 10 TWEETS. PENSAU QUE AQUESTS HAN DE CONTENIR, ALMENYS TRES DELS HASHTAGS SEGÜENTS:

**#CULTURATALAIOTICA #CULTURANAVIFORME #MALLORCA #MENORCA #EIVISSA
#EDBRONZE #EDFERRO #ARQUITECTURA #DIETA #MONFUNERARI #TALAIOT #NAVETA
#NAVIFORME #FERRO #BRONZE #CERAMICA #CULTURAMATERIAL #PATRIMONI
#UNESCO #ILLESBALEARS**

RECORDA QUE ELS TWEETS HAN D'EXPLICAR LA CRONOLOGIA DEL JACIMENT, ON ES TROBA, QUINES RESTES S'HI HAN TROBAT, AIXÍ COM QUALSEVOL ALTRA INFORMACIÓ QUE VOSALTRES CONSIDEREU RELLEVANT. A MÉS, CADA FIL HA DE CONTENIR ALMENYS 3 IMATGES SOBRE EL JACIMENT QUE ESTEU EXPLICANT. TAMBÉ, SI HO TROBAU CONVENIENT PODEU ENLLAÇAR VÍDEOS O FER MENCIONS A ALTRES COMPTES DE TWITTER QUE TINGUIN RELACIÓ AMB LA TEMÀTICA. ALGUNS D'AQUESTS COMPTES DE TWITTER SÓN:

**@ArqueoUIB @Mtalaiòtica @Projecte_Closos @ArqueoMallorca @ArqueoBarbaria
@MuseudeMallorca @MenorcaArqueo @AmicsdelsClosos @MuseuSonFornes**

HEU DE RESUMIR LA INFORMACIÓ EN IDEES CLAU, JA QUE CADA TWEET NOMÉS POT CONTENIR 280 CARÀCTERS.

ANEM A DONAR A CONÈIXER A TOTA LA XARXA LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS!

DONA A CONÈIXER LA PREHISTÒRIA DE LES ILLES BALEARS!

A classe s'han de repartir els següents grups de jaciments entre els grups per a realitzar l'activitat:

SES PAÏSSES

CALESCOVES

CAP DE
BARBARIA

PUIG DE SA
MORISCA

RAFAL RUBÍ

ES CULLERAM

NAVETA
ALEMANY

TORRE D'EN
GALMÉS

S'ILLOT

CLOSOS DE
CAN GAIÀ

CALA MORELL

TORRALBA
D'EN SALORT

NAVETA DES
TUDONS

CAPOCORB

PUIG DES
MOLINS

SON FERRER

CURNIA NOU

ES TURASSOT

TREPUCÓ

SA FERRADURA

SA CALETA

HOSPITALET
VELL

SANT AGUSTÍ
VELL

TALAIES DE
CAN JORDI

COVA DES
CÀRRITX

SON CATLAR

SON REAL

ANNEX 3

Enquesta sobre l'ús dels llibres de text

A continuació es presenten les preguntes i resultats de l'enquesta realitzada entre els companys del Màster de Formació del Professorat de la Universitat de les Illes Balears, especialitat de Geografia i Història (curs 2020-2021). Aquesta enquesta no pretén ser exhaustiva, sinó una exploració inicial sobre l'ús i percepció dels llibres de text entre les noves generacions de docents de Geografia i Història, així com la seva experiència durant el període de pràctiques del màster. Per això seria convenient realitzar una enquesta entre els docents de les Illes Balears per a poder veure si aquestes opinions són compartides entre diferents generacions, i per assessorar l'ús dels llibres de text dins les aules. Tot i això, és un punt de partida per a veure les opinions de la nova generació de docents sobre aquests materials.

ENQUESTA SOBRE L'ÚS DELS LLIBRES DE TEXT A LES AULES

L'enquesta es va realitzar via *Google Forms* i es pot consultar al següent enllaç:
[<https://forms.gle/BzbXeF23UaQBDLcD8>] (Data d'accés: 20/07/2021)

Va ser contestada per 18 companys del Màster de Formació del Professorat de la Universitat de les Illes Balears (curs 2020/2021). A continuació es detallen les preguntes i els resultats de dita enquesta.

Ús dels llibres de text a les aules

Hola!

Com a part del TFM m'agradaria valorar el paper que tenen els llibres de text dins les aules. Per això vos volia demanar si podeu contestar algunes preguntes per a saber què heu vist vosaltres durant les pràctiques del màster.

Si voleu deixar-me el vostre nom o mail vos ho agrairia per si tenc qualche pregunta més referent a les vostres respostes, però si ho preferiu podeu realitzar l'enquesta de forma anònima. No es publicarà cap nom dels enquestats al TFM.

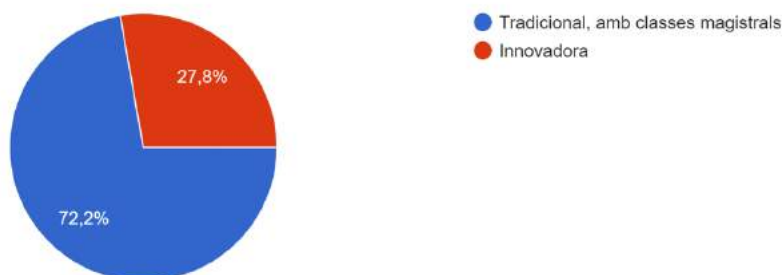
Moltes gràcies!
Alejandra

Centre on s'han realitzat les pràctiques del MFP

- IES Ramon Llull (Palma)
- IES Alcúdia
- IES Felanitx
- IES Binissalem
- IES Guillem Colom Casasnovas (Sóller)
- IES Joan Maria Thomàs
- IES Portocristo (Manacor)
- IES Guillem Sagrera (Palma)
- IES Josep Font i Trias (Esporles)
- IES Puig de Sa Font (Son Servera)
- Col·legi Sant Antoni Abad (Son Ferrriol)
- Col·legi Sant Alfons (Felanitx)

Quina metodologia s'empra fonamentalment al centre?

18 respostes

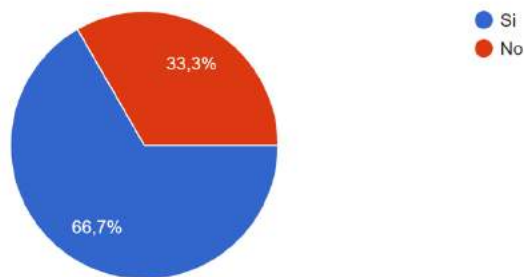

Si has marcat innovadora, podries especificar quina? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- És una mescla dels dos conceptes, perquè utilitzen molta tecnologia i l'aprofiten perquè els alumnes facin activitats o treballs grupals amb l'ús de la tecnologia.
- Treball per projectes amb chromebook i sense llibre de text a 1r d'ESO.
- Àmbits
- Aprenentatge cooperatiu
- Paper important de l'autoaprenentatge.

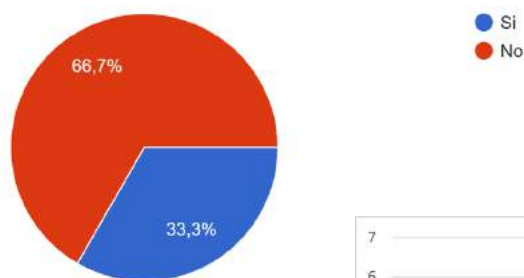
S'empren llibres de text durant les classes que has observat?

18 respostes

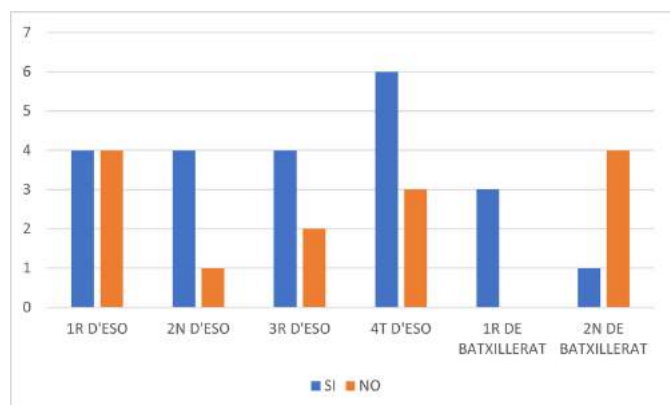

Es fan els exercicis dels llibres de text a les classes que has observat?

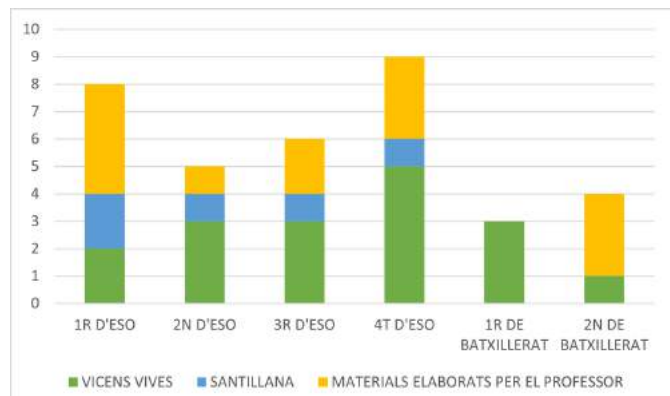
18 respostes

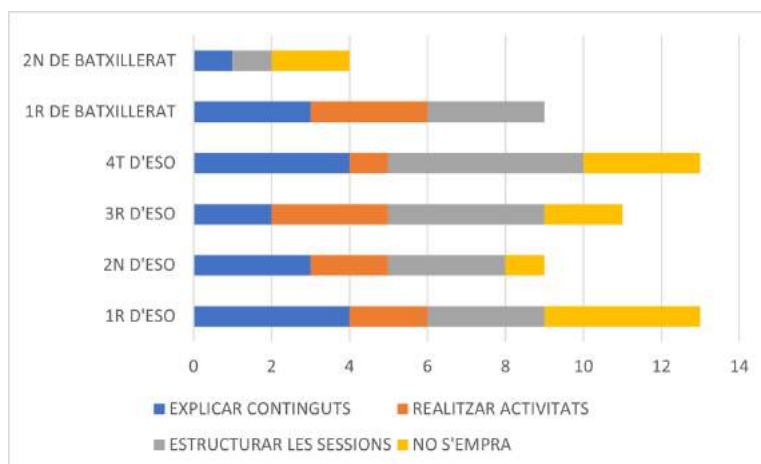
**A quin curs has realitzat les pràctiques?
S'emprava llibre de text?**

Quina editorial s'empra?

El llibre de text s'empra per....
(tria totes les opcions que consideris)

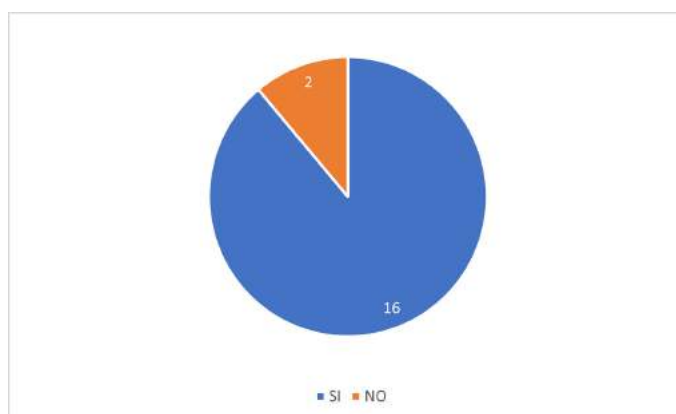
Tu has emprat el llibre de text per a realitzar les pràctiques? Si és així com? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- No, materials fets meus.
- No s'empraven. N'hi havia alguns al departament i es portaven l'aula molt puntualment per fer algun apartat però no són un eix fonamental de les sessions.
- Per fer les diapositives.
- Per explicar els continguts.
- Com a lloc de referència per l'examen, ja que els alumnes estan avesats i m'ho van demanar.
- Sí, a primer d'ESO on ja no utilitzen llibre de text vam fer un projecte d'investigació i a sobre una taula vaig posar materials per investigar el tema com llibres de text, enciclopèdies, revistes de divulgació, etc. Tots els materials estaven al mateix nivell sense donar una importància especial al llibre de text, que era un recurs opcional a consultar.
- D'ajuda a complementar les explicacions.
- Com a base d'estudi i estructura de les classes.
- Per algun exercici puntual.
- Per estructurar les sessions i com a material de consulta per als alumnes.
- Sobretot per guiar-me, ja que ajuda bastant a saber quins continguts has d'explicar.

Has emprat el llibre de text com a material de consulta per a preparar o estructurar les classes?

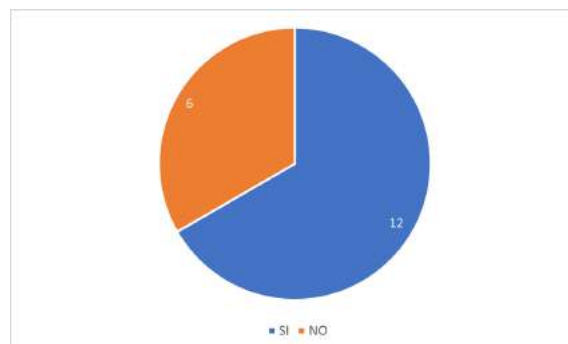
(Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Alguns cops sí.
- M'ha ajudat molt a estructurar el contingut ja que el currículum és molt obert
- Sobretot em servia per veure el nivell d'aprofundiment en els temes.
- Sí, ho considero útil.
- Només per mantenir la mateixa estructura del tema, o similar.
- No. El llibre no s'adapta al currículum de Balears, hi ha errors i fa èmfasi en apartats que són poc rellevants.

Quina opinió tens dels texts d'aquests llibres? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Molt generals.
- Són molt esquemàtics, però basta amb la informació que tenen.
- Són una bona eina per el professorat.
- Són una ajuda i una font complementària d'informació per als alumnes, però no haurien de ser la base de les classes ni la metodologia a seguir.
- No crec que siguin mal recurs si s'utilitzen de forma adequada. Poden ser un complement. Tot depèn del que estiguin acostumats els alumnes. Tenir o no tenir llibres hauria de ser una decisió de centre.
- Cap d'ells m'acaba de convèncer del tot però tots tenen alguna cosa bona. Per preparar la UD vaig mirar llibres de 3 editorials diferents i vaig agafar allò que més m'interessava de cada un.
- Cada vegada tenen menys quantitat de text però no és millor; moltes dades i poques idees, interrelacions, etc.
- No expliquen bé certs conceptes importants. No fan entendre bé els continguts, sinó memoritzar moltes coses alhora.
- En moltes ocasions, desactualitzats
- Van bé com estructura a seguir, però els manca profunditat.
- Força correctes.
- Limiten molt a l'hora de fer les classes així com els procediments d'aprenentatge, basant-se en la memòria.
- Útils per sistematitzar els continguts d'una unitat concreta.
- Són eines útils però tenen mala fama per l'abús que se n'ha fet a vegades.
- Bona, però tal vegada els continguts estan molt simplificats. Poden induir a construir una visió esbiaixada dels processos històrics.

Has consultat les activitats del llibre de text?

Quina opinió tens de les activitats dels llibres de text? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Es limiten a agafar preguntes que es puguin contestar amb el mateix text de l'explicació. No requereixen que els alumnes reflexionin.
- Una referència, com el llibre, però realment no les he emprat.
- Solen ser massa repetitives i basades en la recerca d'informació.
- Molt monòtones, encara que hi ha idees que es poden reutilitzar i ampliar.
- Tradicionals.
- Algunes d'elles són competencials però molt simples.
- En general les activitats estan ben plantejades i ajuden a assolir els objectius i estàndards d'aprenentatge avaluable del CV, però sempre segueixen el mateix esquema, són poc creatives, estan pensades per fer-se de forma individual i són poc competencials.
- La majoria (hi ha excepcions) són de copiar la informació que hi ha a la mateixa pàgina una mica més amunt.
- Generalment bones, tot i que algunes no fan pensar sinó simplement copiar els apunts del propi llibre de text.
- Poc vivencials, repetitives i automàtiques.
- Estan molt millor i encaminades cap a la DUA que les del meu temps.

Creus que el llibre de text és una eina útil? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Ben emprada, sí
- Sí, però només com a eina d'estructurar les sessions.
- Sí, però no ha de ser central en l'assignatura.
- No gaire
- Per imatges, gràfiques i activitats, sí.
- Sí, però no com l'eina essencial i bàsica a l'hora de fer una classe.
- Sí, però només com a material de consulta complementària.
- Sí, sobretot pel docent per saber estructurar les sessions.

Creus que faràs servir els llibres de text durant la teva feina com a docent? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- No, a menys que m'obliguin
- Segurament si, com a recurs complementari
- Per a elaborar els apunts
- Com a guia o orientació
- Depèn. Segons el centre i la metodologia que aquest tingui. Jo crec que podria fer docència amb solvència sense llibre. Però també és veritat que si hi ha més d'una línia d'un curs, l'important és estar d'acord en el que es fa.
- De manera puntual.
- Si, crec que han de ser una eina més
- Només per tenir una referència dels continguts
- Si, de manera complementària a altres recursos. Sobretot en Història, considero que és molt útil un llibre de text.

Quina és la teva opinió sobre aquests materials? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Molt millorables. Però el problema és del sistema educatiu memorístic que els envolta.
- Em semblen bé. No entenc el *hate* que hi ha moltes vegades.
- Correctes, si s'empren de manera complementària a altres recursos.
- han quedat obsolets enfront altres mètodes o instruments.
- Els llibres de text ajuden però ha d'haver altres materials fets pel professor..
- Estic més a gust amb el que jo mateix puc crear.
- Són una eina útil, creada per equips de professionals que poden alliberar al docent de crear tot el material didàctic per tal que pugui dedicar més temps a planificar les sessions.
- Son molt bons materials però sempre han d'estar acompanyats per materials creats pel docent que és qui millor coneix la realitat del seu grup classe

Què creus que cal millorar dels llibres de text? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Les activitats i els continguts.
- Que estan antiquats per el preu que tenen.
- Actualitzar els continguts.
- Centrar-los en l'aprenentatge competencial.
- Flexibilitat per adaptar-los al criteri del docent.
- Les activitats són molt tradicionals.
- Han de deixar de ser llistats de dades i afegir interpretació.
- El foment de l'esperit crític.
- Els continguts són simplificats a l'extrem, en el sentit que el què s'explica és com un relat sense profunditat.
- No estan actualitzats en referència a les tendències de l'Acadèmia, el que hem fa pensar que els continguts no estan redactats o assessorats per especialistes.

Què creus que és útil dels llibres de text actuals? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- L'estructuració dels diferents temes.
- Són útils per organitzar les sessions o saber quins continguts han de tenir els alumnes.
- La distribució dels temaris.
- Com a base d'estudi per l'alumnat.
- Gràfiques, imatges i activitats.
- Ajuden a tenir una temporalització i estructura dels continguts de la UD.
- La presentació de la informació d'una manera estructurada, els gràfics i imatges que incorporen.

Com creus que seran els llibres de text en el futur? Creus que sobreviuran? (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Hauran desaparegut.
- Si s'adapten crec que aniran més cap a la realitat augmentada o els continguts en línia.
- Seran materials elaborats per el docent.
- Vaig veure un pilot de l'editorial Santillana que ja no era utilitzar llibres de text sinó una plataforma digital que es pot elegir l'itinerari metodològic que es vol depenent del tema. Tot es a base de vídeos i activitats i petites explicacions. De moment només s'ha fet per primer d'ESO. Jo m'agradaria que els llibres de text fossin per aquest camí.
- Tal vegada no o seran substituïts per altres recursos com apunts del professor o elaborats pel departament.
- És una bona eina. Però haurien de ser més aviat reculls d'activitats perquè el docent pogués agafar allò que millor s'adapta a les seves necessitats i a les dels seus alumnes. Tal i com estan fet ara no valen per la nova educació. Però la pervivència del pensament "viejuno" en l'educació, que es perpetua degut a la transmissió que hem patit durant les pràctiques, no ens deixarà trencar aquest fil. Perquè els llibres canviïn les demandes dels professors han de canviar.
- El paper és un format interessant i que capta l'atenció d'una altra manera. Pot ser seran més freqüents els continguts digitals però crec que el llibre de text perviurà.
- Imagin que a curt i mig termini, sí sobreviuran. És complicat canviar tot el sistema. Però almenys han de canviar.
- Crec que aniran incorporant més material digital diversificat, que seran més oberts, o que es convertiran amb diversos materials didàctics que el docent podrà modificar i oferir als alumnes, però no crec que desapareguin.

Moltes gràcies! Si vols deixar algun altre comentari o qüestió que trobis important sobre aquest tema, t'ho agrairia (Les respostes s'han seleccionat i editat per claredat)

- Pens que sota ningun concepte un docent hauria de fer llegir en veu alta el llibre de text als seus alumnes per explicar els continguts. Això no serveix de res.
- Crec que hi ha una tírria contra els llibres de text, que ve propiciada pel mal ús que a vegades s'ha fet d'aquesta eina. Però com a docents individuals no podem exigir-nos i pretendre fer-ho millor que un equip de professionals.